

ΑΚΤΙΝΕΣ

ΕΠΙΣΤΗΜΗ—ΦΙΛΟΣΟΦΙΑ—ΚΟΙΝΩΝΙΚΑ ΖΗΤΗΜΑΤΑ—ΓΡΑΜΜΑΤΑ—ΤΕΧΝΗ

ΑΦΙΕΡΩΜΑ

Ἡ ἀντιμετώπιση τοῦ ἀσθενοῦς ὡς προσώπου

ΕΤΟΣ 54ον

ΙΟΥΝΙΟΣ 1991

ΑΡΙΘ. 522

ΔΡΧ. 70

ΑΦΙΕΡΩΜΑ ΣΤΗΝ ΗΜΕΡΙΔΑ:

«Η ΑΝΤΙΜΕΤΩΠΙΣΗ ΤΟΥ ΑΣΘΕΝΟΥΣ ΩΣ ΠΡΟΣΩΠΟΥ»

ΠΕΡΙΕΧΟΜΕΝΑ

- ΠΡΟΣΦΩΝΗΣΗ
(καθηγητού Χριστοφόρου Διακοπούλου) 161
- Η ΕΞΕΛΙΞΗ ΤΗΣ ΙΑΤΡΙΚΗΣ ΜΕΣΑ ΣΤΟΥΣ
ΑΙΩΝΕΣ ΚΑΙ Ο ΑΝΘΡΩΠΟΣ
(‘Ακαδημαϊκού Γεωργίου Μερικά) 163
- ΤΕΧΝΟΛΟΓΙΑ ΚΑΙ ΑΝΘΡΩΠΙΣΤΙΚΗ ΙΑΤΡΙΚΗ
(καθηγητού Δημ. ‘Ωραιοπούλου) 171
- ΙΑΤΡΙΚΗ ΕΥΘΥΝΗ ΚΑΙ Ο ΑΝΘΡΩΠΟΣ
(καθηγητού ‘Α. Σ. Κουτσελίνη) 177
- Η ΠΟΙΟΤΗΤΑ ΤΗΣ ΙΑΤΡΙΚΗΣ ΚΑΙ Η ΠΟΙΟ-
ΤΗΤΑ ΤΗΣ ΖΩΗΣ (καθηγητού Γεωργίου Δαΐκου) 185
- Ο ΑΣΘΕΝΗΣ ΩΣ ΠΑΣΧΟΝ ΠΡΟΣΩΠΟΝ
(καθηγητριάς Βασιλικής ‘Ανδρ. Λανάρα) 192
- ΑΠΟ ΤΗΝ ΨΥΧΟΣΩΜΑΤΙΚΗ ΙΑΤΡΙΚΗ
ΣΤΗΝ ΙΑΤΡΙΚΗ ΤΟΥ ΠΡΟΣΩΠΟΥ
(Δρος ‘Ιατροῦ Μίχ. Θ. Μηλίγκου) 200
- Η ΕΝΝΟΙΑ ΤΟΥ ΠΡΟΣΩΠΟΥ
ΣΤΗΝ ΑΡΧΑΙΑ ΕΛΛΗΝΙΚΗ
ΚΑΙ ΕΛΛΗΝΟΧΡΙΣΤΙΑΝΙΚΗ ΠΑΡΑΔΟΣΗ
(πρωτοπρ. - καθηγητού Δημ. ‘Ι. Κωνσταντέλου) 208

ΑΚΤΙΝΕΣ

ΟΡΓΑΝΟΝ ΤΗΣ «ΧΡΙΣΤΙΑΝΙΚΗΣ ΕΝΩΣΕΩΣ ΕΠΙΣΤΗΜΟΝΩΝ»

Έτος 54ον

ΙΟΥΝΙΟΣ 1991

Άριθ. 522

ΠΡΟΣΦΩΝΗΣΗ ΣΤΗΝ ΗΜΕΡΙΔΑ*

«Η ΑΝΤΙΜΕΤΩΠΙΣΗ ΤΟΥ ΑΣΘΕΝΟΥΣ ΩΣ ΠΡΟΣΩΠΟΥ»

Του Προέδρου τῆς Χ.Ε.Ε. Καθηγητοῦ ΧΡΙΣΤΟΦΟΡΟΥ ΔΙΑΚΟΠΟΥΛΟΥ

Ἡ «Χριστιανική Ἐνωσις Ἐπιστημόνων» ἀποδίδει μεγάλη σημασία στοῦ ἀνθρωπιστικὸ στοιχεῖο κάθε ἐπιστήμης. Κάθε ἐπιστήμη ἐξυπηρετεῖ τὴν ἐσωτερικὴ ἀνάγκη, τὴν ἔφεση τοῦ ἀνθρώπου γιὰ γνώση τῆς ἀλήθειας, ἀλλὰ καὶ τὴν ἀνάγκη τῆς ἐπιβιώσεώς του.

Συνεπῶς ἡ ἐπιστήμη ἐξυπηρετεῖ τὸν ἀνθρώπο μὲ ὀλοκληρωμένη προσωπικότητα, μὲ φυσικὴ καὶ μεταφυσικὴ ὑπόσταση. Ἄσωματος ἀνθρώπος δὲν ὑπάρχει, ὅπως δὲν ὑπάρχει ἀνθρώπος χωρὶς τὸ ἐσωτερικὸ μεταφυσικὸ του περιεχόμενο. Ἡ μηχανιστικὴ ἀντίληψη στὴ θεώρηση τοῦ ἀνθρώπου εἶναι ἓνα λάθος, γιὰτὶ ὁ ἀνθρώπος μηχανὴ δὲν εἶναι, κι ἂν γίνεῖ μηχανὴ δὲν εἶναι πλέον ἀνθρώπος.

Ἡ ἰατρικὴ, εἶναι γνωστὸ καὶ στοὺς μὴ γιαιτροὺς ὅτι εἶναι μιὰ κατ' ἐξοχὴν ἐπιστήμη ἀνθρωπιστικὴ, ποὺ ὑπηρετεῖ τὸν ἀνθρώπο σὰν ὀλοκληρωμένον πρόσωπο.

Τὴν ἀντιμετώπιση τοῦ ἀσθενοῦς ὡς προσώπου ἔχει σὰν ἀντικείμενό της ἡ σημερινὴ ἡμερίδα.

Ἡ Χ.Ε.Ε. εὐχαριστεῖ ἐκ βάθους ψυχῆς τοὺς διακεκριμένους γιαιτροὺς, οἱ περισσότεροι τῶν ὀποίων ἔχουν παγκόσμια προβολὴ γιὰ τὴ συμμετοχὴ τους στὴ σημερινὴ ἡμερίδα καὶ εἰδικώτερα:

– Τὸν ἀκαδημαϊκὸ καὶ τέως πρόεδρο τῆς Ἀκαδημίας Ἀθηνῶν καθηγητὴ τοῦ Πανεπιστημίου Ἀθηνῶν κ. **Γεώργιο Μερικά.**

– Τὸν καθηγητὴ τοῦ Πανεπιστημίου Ἀθηνῶν καὶ πρόεδρο τῆς παγκοσμίου ἐταιρίας χημιοθεραπείας κ. **Γεώργιο Δαίκο.**

– Τὸν καθηγητὴ τοῦ Πανεπιστημίου Ἀθηνῶν κ. **Ἀντώνιο Κουτσελίνη.**

Τὴν 16ην Μαρτίου ἐ.ε. ἡ «Χριστιανικὴ Ἐνωσις Ἐπιστημόνων» ὀργάνωσε Ἡμερίδα μὲ θέμα: «Ἡ ἀντιμετώπιση τοῦ ἀσθενοῦς ὡς προσώπου».

Τὰς ὁμιλίαις τῶν διακεκριμένων ἐπιστημόνων δημοσιεύομεν εἰς τὸ παρὸν τεῦχος.

– Τὸν καθηγητὴ τοῦ Πανεπιστημίου Toronto τοῦ Καναδᾶ **κ. Δ. Ὁραιοπούλου** μὲ παγκόσμια συμβολὴ στὴ νεφρολογία.

– Τὴ δεσποινίδα **Βασιλικὴ Λανάρα**, καθηγήτρια τοῦ Πανεπιστημίου Ἀθηνῶν καὶ

– Τὸν καρδιολόγο **κ. Μιχάλη Μηλίγκο**, διδάκτορα τοῦ Πανεπιστημίου Ἀθηνῶν.

Ἡ σημερινὴ ἡμερίδα δὲν θὰ ἦτο ὀλοκληρωμένη, κατὰ τὴ γνώμη καθηγητῶν τῆς Ἱατρικῆς βέβαια, ἐὰν κατὰ τὴ διάρκειά της δὲν ἐξετάζετο καὶ ἡ θεολογικὴ, ἡ μεταφυσικὴ πλευρά, τὴν ὁποία θὰ ἀναπτύξει ὁ πρωτοπρεσβύτερος καὶ καθηγητὴς τῆς Βυζαντινῆς Ἱστορίας τοῦ Πανεπιστημίου Stockton τῶν Η.Π.Α. πατὴρ **Δημ. Κωνσταντέλος**.

Θὰ ἦτο παράλειψή μου, ἐὰν ἰδιαίτερα δὲν καλωσόριζα καὶ δὲν χαιρετοῦσα ἐκ μέρους ὄλων μας τὴ συμμετοχὴ στὴ σημερινὴ ἡμερίδα τῶν δύο καθηγητῶν διακεκριμένων ἀποδήμων Ἑλλήνων. Ἡ καρδιὰ τοῦ ἀποδήμου Ἑλληνισμοῦ πάλλεται μὲ τὴν καρδιὰ τῆς μητέρας Ἑλλάδος.

Ἰδιαίτερα πρέπει νὰ σημειωθῇ ὅτι ἡ σημερινὴ ἡμερίδα συμπίπτει μὲ τὴ συμπλήρωση 30 χρόνων ἀπὸ τὴν ἐκδημία τοῦ ἀειμνήστου μεγάλου γιατροῦ καὶ ἀνθρώπου **Μαρίνου Γερουλάνου**, ὁ ὁποῖος διετέλεσε πρόεδρος τῆς Χ.Ε.Ε. κατὰ τὴν περίοδο 1948-1958.

Ὁ καθηγητὴς κ. Γεώργιος Μερίκας σὲ ἀκαδημαϊκό του λόγο ἀνέφερε ὅτι «ὁ Γερουλάνος μὲ τὸ πιστεῦμα του καὶ τὴν ἱατρικὴ του διακονία ὑπῆρξε ὁ πατέρας τῆς ψυχοσωματικῆς Ἱατρικῆς, τῆς Ἱατρικῆς τῆς προσωπικότητος καὶ τοῦ νεοϊπποκρατισμοῦ στὴν Ἑλλάδα». Ἐξ ἄλλου ὁ καθηγητὴς τοῦ Πανεπιστημίου Ἀθηνῶν κ. Σπύρος Μαρκέτος σὲ ἄρθρο του ἀνέφερε ὅτι «ἡ ἐπιστημονικὴ σταδιοδρομία τοῦ Μαρίνου Γερουλάνου ταυτίστηκε μὲ τὴ μελέτη τῆς Ἱατρικῆς τῆς Προσωπικότητος». Ἡ Χριστιανικὴ Ἐνωση Ἐπιστημόνων ἔχει μιὰ ἱστορία καὶ συμβολὴ διὰ τῶν μελῶν της στὴν Ἱατρικὴ τῆς Προσωπικότητος. Θέλουμε νὰ πιστεύουμε πὼς ἡ σημερινὴ ἡμερίδα δὲν εἶναι τὸ τέλος, ἀλλὰ μιὰ νέα ἀπαρχὴ μιᾶς προσπάθειας Ἑλλήνων γιατρῶν, ποῦ θὰ ἀποτελεῖ μιὰ οὐσιώδη παρουσία τῆς Ἑλλάδος στὸ χῶρο τῆς Ἐνωμένης Εὐρώπης. Μιὰ μικρὴ χώρα, σὰν τὴν Ἑλλάδα, μέσα στὴν Ἐνωμένη Εὐρώπη ἢ θὰ χαθῆ μέσα στὴ μικρότητά της ἢ θὰ γίνει μεγάλη γιὰ τὴ μεγάλη πνευματικὴ προσφορὰ της στὴν ἀνοικοδόμησι τοῦ Εὐρωπαϊκοῦ Πολιτισμοῦ, ποῦ μέρος του βέβαια ἀποτελεῖ ἡ μελέτη καὶ ἡ πραγμάτωσι τῆς Ἱατρικῆς τῆς Προσωπικότητος.

Μὲ τὴ θερμὴ εὐχὴ ὄλων μας γιὰ τὴν ἐπιτυχία τῆς ἡμερίδος παραδίδω τὴ σκυτάλη στὸν πρόεδρο τῆς πρώτης συνεδρίας καθηγητὴ κ. Γεώργιο Δαῖκο.

Η ΕΞΕΛΙΞΗ ΤΗΣ ΙΑΤΡΙΚΗΣ ΜΕΣΑ ΣΤΟΥΣ ΑΙΩΝΕΣ ΚΑΙ Ο ΑΝΘΡΩΠΟΣ

Ἡ εἰσήγησή μου ἔχει τίτλο «Ἡ ἐξέλιξη τῆς ἰατρικῆς μέσα στους αἰῶνες καὶ ὁ ἄρρωστος»· καὶ θὰ περιορισθῆ κυρίως σ' ὅ,τι ἔχει σχέση μὲ τὸν κεντρικὸ στόχο τοῦ συμποσίου, δηλαδή πῶς διατελεῖ ὁ ἄνθρωπος κατὰ τὴν ἀσθένειά του ὡς πνευματικοψυχοκοινωνικὸ ἄτομο.

Εἰδικώτερα κατὰ τὴν ὑπὸ διαχρονικόν, ἱστορικόν τύπον ἀνάπτυξη τοῦ θέματός μου γιὰ μὲν τὴν μίαν ἐνότητά του, τὴν ἰατρικὴν, θὰ ὑπάρξῃ σύντομη ἀναφορά, τόσο ὡς πρὸς τὸν ἐκάστοτε στοχασμὸ τῆς, ὅσο κι ὡς πρὸς τοὺς κατὰ ἐποχὰς φορεῖς τοῦ ἰατρικοῦ ἔργου, ἦτοι τοὺς οἰουσιδίποτε τύπου θεραπευτὲς τῆς υἰείας καὶ κυρίως φυσικὰ τοὺς γιατροὺς. Γιὰ δὲ τὴν ἄλλην, τὸν ἄρρωστο ὡς πρόσωπο, ἡ περιγραφή θὰ ἐνδιαφέρῃ ἐκεῖνες τὶς ψυχοκοινωνικὲς τοῦ ιδιότητες, οἱ ὁποῖες ἐπηρεάζονται κατὰ τὴν διαταραχὴ τῆς υἰείας, ἐκδηλοῦνται ὑπὸ μορφήν ἐνστικτωδῶν ἐκδηλώσεων, ὀρμῶν, διανοημάτων, ἐνοραμάτων, συγκινήσεων καὶ βουλημάτων καὶ ἀφοροῦν στὴν αὐτοσυντήρηση, τὴν εὐεξία, τὴν ἐλπίδα, τὸν φόβο, τὴν ἀξιοπρέπεια καὶ τὴν ἀγάπη του. Ὑπὸ φυσιολογικὴν ἐξέλιξη τούτων διαμορφώνεται, ὡς γνωστόν, ἡ ἐκλεκτὴ ἀνθρώπινη προσωπικότητα, πὺ χαρακτηριστίζεται ἀπὸ ὀριμότητα, καλὴν αὐτοεκτίμηση, ψυχικὴν

ἰσορροπία, σταθερότητα, συνέπεια, εὐκαμψία, αὐτονομία καὶ ἐνότητα ψυχικοῦ βίου. Ἐνῶ ὑπὸ νοσηρὲς συνθήκες ἀκολουθοῦν ποικίλες ψυχοκοινωνικὲς διαταραχὲς, ἦτοι παθολογικὲς προσωπικότητες.

Ἴδου τώρα ὁ σκελετὸς τῆς διαχρονικῆς διαπραγμάτευσης τοῦ θέματός μας:

Η ΙΑΤΡΙΚΗ ΚΑΙ Ο ΑΡΡΩΣΤΟΣ

I. Κατὰ τὴν προϊστορικὴ ἐποχὴ (Πρὸ τοῦ 6ου π.Χ. αἰῶνος).

II. Ἀπὸ τοῦ 6ου π.Χ. αἰῶνος μέχρι τὸ 1800 μ.Χ.

III. Κατὰ τοὺς δύο πρόσφατους αἰῶνες.

★ ★ ★

I. ΙΑΤΡΙΚΗ – ΑΡΡΩΣΤΟΣ, ΠΡΟΙΣΤΟΡΙΚΩΣ (Πρὸ τοῦ 6ου π.Χ. αἰῶνος)

Καθ' ὄλην τὴν μακροχρονιώτατη αὐτὴν περίοδο, λόγω ἀνυπαρξίας ἢ πενιχρότητος τόσο τοῦ γνωσιολογικοῦ ὕλικου τῆς ἰατρικῆς (δομή, λειτουργία τοῦ σώματος) ὅσο καὶ τῆς νοσολογικῆς, διαγνωστικῆς καὶ θεραπευτικῆς ἐμπειρίας, ἡ ἰατρικὴ διείπετο ἀπὸ μεταφυσικὸ στοχασμὸ καὶ ἐνστικτώδη ἰατρικὴν πράξη, μὲ ὕλην τῆς, κυρίως, τὰ τραύματα καὶ τὶς ὀξείες παθολογικὲς καταστάσεις.

Ὁ στοχασμὸς αὐτὸς προφανῶς ἐβηματοδοτεῖτο ἀπὸ τὴν ἐνστικτώδη πίστη τοῦ ἀνθρώπου πρὸς ἀόριστες ὑπερφυσικὲς δυνάμεις, οἱ ὁποῖες κατὰ τὴν λιθίνῃ ἐποχῇ ταυτίσθησαν μὲ τὶς μαγικὲς καὶ ἀπὸ τῆς τοῦ χαλκοῦ κι ὕστερα μὲ τὶς θεότητες τῆς ὑγείας, ὅπως ὁ Ἄπόλλων καὶ ὁ Ἄσκληπιὸς στὴ χώρα μας. Αὐτὲς ἦσαν γιὰ τὸν πρωτόγονο ἄνθρωπο οἱ αἰτιολογικοὶ παράγοντες τῶν νόσων, αὐτὲς ἦσαν ἱκανὲς νὰ θεραπεύσουν.

Εἰδικοί θεραπευτὲς τῆς ὑγείας, γιατροί, πιθανώτατα δὲν ὑπῆρχαν. Τὴν θεραπευτικὴ βοήθεια πρόσφερε στὸν νοσοῦντα ἀρχικὰ ὁ ἴδιος στὸν ἑαυτὸν του, δίκην ζώου ἢ κάποιος τοῦ ἀμέσου οἰκογενειακοῦ περιβάλλοντός του, (διακρινόμενος γιὰ τὴν πρωτοβουλία καὶ ὀξυδέρκειά του). Εὐλόγο εἶναι ὥστὸσο ὅτι παρερχομένου τοῦ χρόνου προσεκτᾶτο βραδέως μία κάποια ἐμπειρία, βραδύτατα πλουτιζόμενη, τῆς ὁποίας φορεῖς ὑπῆρξαν διαδοχικῶς οἱ μάγοι καὶ «ἱερεῖς-γιατροί» τῶν Ἄσκληπιείων. Πάντοτε ὁμως ἐδέσποζε ἡ μεταφυσικὴ πίστη, ἐμπεδούμενη ὅλο καὶ πιὸ πολὺ στὶς θεότητες, οἱ ὁποῖες κατὰ λογικὴν ἦσαν πιὸ ὑπερφυσικὲς, πιὸ ἰσχυρὲς ἀπὸ τοὺς μάγους καὶ σὲ μεγαλύτερη ἀπόσταση ἀπ' ὅ,τι ἐκεῖνοι ἀπὸ τὸν ἄνθρωπο.

Ὁ ἄρρωστος τῆς περιόδου αὐτῆς (κατὰ πιθανολογούμενη ἐκτίμηση) δὲν δυσφοροῦσε ἐντονα γιὰ τὴν οὐσιαστικὴ ἀνυπαρξία θεραπευτικῆς ἀγωγῆς πρὸς ἀντιμετώπιση τῶν προβλημάτων τῆς ὑγείας του, γιὰ τὰ ὁποῖα ἄλλωστε πενιχρὴ ἦταν ἡ γνώση του, ἐνῶ δὲν εἶχε δυνατότητα νὰ ζητήση κάλυψη τῶν μικρῶν ἔστω,

σχετικῶν μὲ τὴν ὑγείαν τοῦ ἀνησυχίων του, γιὰτὶ ἀπλούστατα δὲν ὑπῆρχε μιὰ κάποια ὀργανωμένη κρατικὴ ὑπηρεσία ὑγειονομικὴ γιὰ νὰ καταφύγη στὴν φροντίδα τῆς. Δὲν ζητᾶει κανεὶς κάτι ποὺ δὲν διατίθεται. Καὶ μέχρις ἐνός ὀρίου μακάριοι οἱ πτωχοὶ τῷ πνεύματι. Ὅμοια ἄλλωστε ψυχολογία ἴσχυε σὲ πρωτόγονους πληθυσμούς, ποὺ ζοῦσαν μονωμένοι ἔξω ἀπὸ τὸν ὑπόλοιπο κόσμον καὶ μέχρι τῶν ἡμερῶν μας. Ζητοῦσαν ἀπλῶς μὲ τὸ ἐνστικτὸ τοὺς τὴν γιατριά τους· κι ἐπειδὴ δὲν τοὺς τὴν πρόσφερε κάποιος ἀποτείνοντο στὸν ὑπερφυσικὸ παράγοντα, πρὸς τὴν θρησκεία, ὑπὸ τὴν γνωστὴ ἔλξη τοῦ ἀνθρώπου πρὸς τὸν μυστικισμό.

Κατὰ τὶς τελευταῖες χιλιετίες τῆς πρωτογονικῆς περιόδου, ὅταν πρωτοοργανώθηκαν οἱ πόλεις, ἐμφανίσθηκαν οἱ γιατροί. Λίγοι ἀρχικὰ, μὲ πενιχρὴ ἐμπειρία· γρηγορώτερα στὶς χῶρες τῆς Μέσης καὶ Ἄνω Ἀνατολῆς· καὶ κατόπιν σ' ἐμᾶς. Τότε πρωτοπροβλήθηκαν τὰ δικαιώματα τοῦ ἀνθρώπου γιὰ περίθαλψη τῆς ὑγείας του καὶ τὸ ἀνικανοποίητο ἀπὸ τὴν ἀνεπαρκῆ ἢ λανθασμένη κάλυψή τῆς. Εὐγλώττως ἐμφαίνεται ἡ ὑποστήριξή τους στὶς νομοθετικὲς διατάξεις τοῦ Κώδικος τοῦ Hamurabi στὴν Μεσοποταμία.

II. ΙΑΤΡΙΚΗ – ΑΡΡΩΣΤΟΣ (Ἄπὸ τοῦ βου π.Χ. αἰ. μέχρι τοῦ 1800 μ.Χ.)

Οἱ ἐξελιξίσεις τόσο τῆς Ἰατρικῆς κατὰ θεωρίαν καὶ πράξη, ὅσο καὶ τῆς ψυχοκοινωνικῆς διαθέσεως καὶ συμπεριφορᾶς τοῦ ἀρρώστου, ὡς ἀτόμου καὶ κοινωνικοῦ κυττάρου ὡς

πρὸς τὰ τῆς υγείας του, ὑπῆρξαν πολὺ σημαντικὲς ἢ μᾶλλον ἐπαναστατικὲς κατ' αὐτὴν τὴν δυόμισυ χιλιετηρίδων χρονικὴ φάση. Πρωτοβηματοδοτήθηκαν δέ, κυριώτατα, ἂν μὴ ἀποκλειστικά, ἀπὸ τὸ ἑλληνικὸν πνεῦμα, ὥστε σ' αὐτὸ νὰ ἀνήκουν τὰ πρωτοτόκια στὴν ἀνάπτυξη τῆς ἐπιστήμης τῆς υγείας.

ΙΑΤΡΙΚΗ

Ὡς πρὸς τὴν Ἱατρικὴν, ὑπὸ τὴν ἐπίδραση τῶν φωτεινῶν κοσμοφυσιοκρατικῶν ἀντιλήψεων τῶν Ἰώνων σοφῶν καὶ φιλοσόφων τοῦ 6ου π.Χ. αἰῶνος καὶ τῶν ἀπαράμιλλων ἀνθρωποκρατικῶν δοξασιῶν τῶν ἀντίστοιχων πνευματικῶν γιγάντων τῆς Ἀττικῆς, κυρίως δὲ τῶν θεοπνεύστων ἐμπνεύσεων τοῦ Ἱπποκράτη σ' ὅλα τὰ πεδία τῆς Ἱατρικῆς, βηματοδοτηθέντος τόσο ἀπὸ τοὺς Ἰώνες ὅσο καὶ τοὺς Ἀττικούς, ἢ μέχρι τότε μεταφυσικοεμπειρίζουσα Ἱατρικὴ τοποθετήθηκε σὲ ἀδιάσειστο ἐπιστημονικὸ βᾶθρο διὰ διεισδύσεως στὴν ὕλη τοῦ βιολογικοῦ στοχασμοῦ. Ἀπέβη ἐπιστημονίζουσα βιολογικοεμπειρική. Καὶ μετεμορφώθη ἀπὸ τέχνη σὲ ἐπιστήμη. Ὑπ' αὐτὸν δὲ τὸν τύπο ἔκτοτε συνέχισε ἐπιτυχῶς τὴν ἀποστολὴ τῆς, τὴν περιθάληση τῆς υγείας, μέχρι τοῦ 1990 μ.Χ., μὲ συνεχῶς ἐντονώτερη διείσδυση τοῦ ἐπιστημονικοῦ στοιχείου.

Παραλλήλως ἀνεγνωρίσθη ὁ σημαντικὸς ρόλος τοῦ ψυχικοῦ παράγοντος στὴν υγεία. Καὶ διαμορφώθηκε ὁ βιολογικοψυχικός (ἢ σωματοψυχικός-ψυχοσωματικός) στοχασμός. Τὸν πρωτοαποκάλυψε ὁ βασιλεὺς τῶν Θρακῶν Ζάμολεξις, ὁ ὀ-

ποιὸς ἦταν γιὰ τὸν καιρὸν καὶ μυστικοφιλόσοφος, τὸν ἐνίσχυσαν οἱ Ἰῶνες Θαλῆς, Πυθαγόρας καὶ Δημόκριτος καὶ ὁ Σόλων καὶ τὸν ἐμπέδωσαν ἀκλόνητα ὁ Πλάτων καὶ Ἀριστοτέλης, ὅπως ἐμφαίνεται σὲ πολλὰ ἀποσπάσματα τῶν συγγραμμάτων τους, ἰδίως στὸν Χαρμίδη καὶ Φαῖδρον, ὡς πρὸς τὸν Πλάτωνα καὶ στὸ Φυσιγνωμικά ὡς πρὸς τὸν Ἀριστοτέλη.

Ἀκόμα, κατὰ τὴν αὐτὴ χρονικὴ φάση, ὑπὸ τὴν ἐπίδραση τοῦ συνεκτικοῦ καὶ εὐρέος φιλοσοφικοῦ ἱατρικοῦ στοχασμοῦ τῶν ὑπομνησθέντων σοφῶν καὶ φιλοσόφων, τῆς νομοθεσίας τοῦ Σόλωνος καὶ τῶν δημοκρατικῶν ιδεωδῶν τῆς Ἀθηναϊκῆς Δημοκρατίας, ἐτέθη ὁ σπόρος τοῦ κοινωνικοῦ στοιχείου τῆς ἱατρικῆς προδρομικῶς. Καὶ πρωτοβλάστησε ὁ ὀλιστικὸς ἱατρικὸς στοχασμός, κυρίως θεωρητικῶς, ἀλλὰ σ' ἓνα βαθμὸ καὶ κατὰ πράξιν, μὲ τὴν θεσμοθέτηση τῶν «δημευόντων» ἤτοι πρακτικῶν ἱατρῶν, ἐνῶ ἐξ ἄλλου, ἀπὸ τοῦ Ἱπποκράτους καὶ κατόπιν, τοὺς «ἱερεῖς γιαιτρούς» τῶν προγενεστέρων αἰώνων ὑποκατέστησαν οἱ καθαυτὸ ἐπαγγελματίες γιαιτροί, διαχωρισθείσης τῆς ἱατρικῆς ἀπὸ τὴν θρησκεία.

Ὁ Ἱπποκρατικὸς στοχασμὸς τῆς ἱατρικῆς, ὅπως τὸν σκιαγραφήσαμε ἀδρῶς, ἴσχυσε κατ' οὐσίαν ἀναλλοίωτος ὡς πρὸς τὸν βιολογικόν του τομέα μέχρι πέρατος αὐτῆς τῆς ἱπποκρατικῆς καὶ μεταἱπποκρατικῆς περιόδου, τῆς ὁποίας τὸ τέλος τοποθετήσαμε στὶς ἀρχές τοῦ 19ου μ.Χ. αἰῶνος, ἤτοι κατὰ τὴν ἑλληνιστικὴν, ρωμαϊκὴν, βυζαντινὴν καὶ τῆς ἀναγέννησης περίοδον. Σημειώ-

θησαν ὡστόσο σημαντικὲς κατὰ τὴν μακρὰν διάρκειάν της ἐξελίξεις, σ' ὅ,τι ἀφορᾷ τὸ ψυχικὸν καὶ κοινωνικὸν του σκέλος ἔπειτα ἀπὸ τὴν κατίσχυση τῆς Χριστιανικῆς θρησκείας. Κι ἔτσι διαμορφώθηκε ἕνας ὀλισθητικὸς ἰατρικὸς στοχασμὸς, στερεότερος ἀπ' ὅ,τι κατὰ τὴν κλασσικὴ περίοδο, κατὰ τὴν ὁποία ἐλάχιστα ἐλαμβάνετο ὑπ' ὄψη τὸ κοινωνικὸ σκέλος.

Καὶ πῶς συγκεκριμένα: Ὁ Χριστιανισμὸς ἐνίσχυσε τὰ ψυχικά, ἠθικά καὶ κοινωνικά ἰδανικά τοῦ ἀνθρώπου καὶ συνετέλεσε διὰ τῶν στελεχῶν του (ἀποστόλων, πατέρων, ἐν γένει κληρικῶν) σὲ δημιουργία θαυμασίων κέντρων περίθαλψης ἀσθενῶν καὶ ἀναξιοπαθῶν, σ' ὅλους μας γνωστῶν, ἀνύπαρκτων δὲ προηγουμένως. Καὶ πρόβαλε τὸ ἀνθρωπιστικὸ στοιχεῖο τῆς ἰατρικῆς τὸ ὁποῖο συνθέτουν τὸ ψυχικὸ καὶ κοινωνικὸ σκέλος τῆς ὑγείας, μὲ φανατισμὸ, μέχρι πὺς μὲ τὴν ὑπερπροσήλωσή του σ' αὐτὸ ν' ἀποβῆ, σ' ἕνα βαθμὸ, ἀνασταλτικὸς παράγων ἀνέλιξης τῆς βιολογικῆς ἰατρικῆς. Ἄς μὴ παρίδομε ὁμως τὴν καταλυτικῶς εὐεργετικὴ προδρομικὴ του συμβολὴ στὴν ἐπικράτηση τῶν ἀπαράμιλλης ἀξίας κοινωνικῶν δογμάτων τῆς ἐλευθερίας, ἰσότητος καὶ ἰσονομίας, τὰ ὁποῖα δι' αὐτοῦ προβλήθηκαν ἐντονώτερα στὴν παγκόσμια κοινωνία ἔπειτα ἀπὸ τὸν δέκατον ὄγδοο μ.Χ. αἰῶνα.

Κι αὐτὰ μὲν σ' ὅ,τι ἐνδιαφέρουν τὴν ἰατρικὴν κατὰ θεωρίαν καὶ πράξη καὶ τὸν γιατρὸ τῆς μεταϊπποκρατικῆς περιόδου.

ἈΡΡΩΣΤΟΣ

Σ' ὅ,τι ὁμως ἀφορᾷ τὸν ἄρρωστο δὲν ὑπάρχουν, νομίζω, ἀξιόλογες πληροφορίες γιὰ τὰ μὲ τὴν προσφερόμενη ἰατρικὴ περίθαλψη ψυχκοινωνικά βιώματά του κατ' αὐτὴν τὴν χρονικὴν περίοδο.

Κατὰ τὰ παγκοσμίως ἀποδεκτὰ ἢ φιλοσοφία ἐκάστης ἐποχῆς, ἀτομικὴ καὶ κοινωνικὴ, καὶ ἡ ἰατρικὴ, κατὰ θεωρίαν καὶ πράξη, πὺς ἔχουν παράλληλη διαδρομὴ μέσα στοὺς αἰῶνες, ἐντονα ἀλληλοεπηρεαζόμενες, διαμορφώνονται ἀπὸ τὴν ὑφὴ καὶ στάθμη τῆς ἐπιστήμης κατ' αὐτὴν. Κατὰ τὴν μεταϊπποκρατικὴν δὲ χρονικὴν φάση, παρὰ τὶς βασικὲς προοδευτικὲς συμβολὲς τῆς κλασσικῆς φιλοσοφίας καὶ τῆς ἱπποκρατικῆς ἰατρικῆς, δὲν εἶχε κατορθωθῆ νὰ ὑπάρξουν ἐπιστημονικὲς ἐξελίξεις ἱκανὲς νὰ διαμορφώσουν σαφῶς διαφορετικὸ τύπο διαβίωσης καὶ περίθαλψης ἀπ' ὅ,τι κατὰ τοὺς προκλασσικοὺς αἰῶνες. Τὰ σχετικὰ μὲ τὴν ὑγεία καὶ διαβίωση αἰτίματα τῆς ἀνθρώπινης ψυχῆς ἐκαλύπτοντο ἰσοβάθμως περίπου κατ' ἀμφοτέρες τὶς περιόδους. Τὴν ἀνεπαρκῆ δὲ κάλυψή τους ἀντιρρόπιζε ἢ στερεὰ προσκόλλησι πρὸς τὴν θεῖαν δύναμη. Γι' αὐτὸν τὸν λόγο ὑποτονικὲς ἦσαν κατὰ γενικὴ ἐκτίμησι οἱ διαμαρτυρίαι γιὰ τὰ κακῶς ἔχοντα βιωτικά καὶ ὑγειονομικά προβλήματα. Πρέπει νὰ ξέρη κανεὶς τὸ καλύτερο γιὰ νὰ τὸ ἀπαιτήσῃ.

Ριζικὴ μεταβολὴ σημειώθηκε στὴν ἰατρικὴ καὶ στὸν ἄρρωστο κατὰ τὴν ἐπόμενη χρονικὴν φάση τῶν δύο πρόσφατων αἰώνων, τοῦ δεκά-

του ενάτου και είκοστού μ.Χ. Σ' αυτήν θά σταθούμε λίγο περισσότερο. Είναι παγκοίως γνωστή ως «έπιστημονική».

III. ΙΑΤΡΙΚΗ – ΑΡΡΩΣΤΟΣ (18ου και 19ου μ.Χ. αιώνων).

ΙΑΤΡΙΚΗ

Τὰ κατὰ τὴν ἰατρικὴν, ἐπομένως καὶ τὸν στοχασμὸς τῆς, ἀπὸ τοῦ 1800 μ.Χ. κι ἔπειτα ἐτέθησαν ἐπὶ νέων βάσεων σ' ὅ,τι ἀφορᾷ τὴν βιολογικὴ τῆς ὑποδομὴ· καὶ κατὰ συνέχεια τὴν κλινικὴ τῆς πράξι καὶ ἐν γένει ἀντιμετώπιση τῶν προβλημάτων τῆς ὑγείας.

Ἡ χημεία, ὑπὸ τὸν γνωστὸ τῆς τύπο ἤδη ἀπὸ τὴν ἐποχὴ τοῦ θεμελιωτῆ τῆς Lavoisier καὶ ὡς μοριακὴ προσφάτως, ἢ νεώτερη φυσικὴ, τὸ ἠλεκτρονικὸ μικροσκόπιο καὶ ὁ ἠλεκτρισμὸς, ἦτοι οἱ θεμελιακὲς συνιστώσες τῶν θετικῶν ἐπιστημῶν, τοποθέτησαν τὴν βασικὴ ὕλη τῆς ἰατρικῆς, τὸ σῶμα, τὸ πνεῦμα, τὴν ψυχὴ καὶ τὴν κοινωνικὴ διαβίωση τοῦ ἀνθρώπου ἐπὶ πολὺ πρὸ πλούσιας, εὐρείας καὶ πολυσύνθετης καὶ πολυπαραγοντικῆς βάσης ἀπ' ὅ,τι προηγουμένως.

Ἡ γνώση γιὰ τὴ δομὴ ξέφυγε ἀπὸ τὸ ἐπίπεδο τοῦ ὄργανου, ὅπως ἦταν πρὸ τοῦ Virchow καὶ μετετέθη στὸ κύτταρο ἀρχικὰ καὶ στὰ ὑποκύτταρικά, ἐνδοκυτταρικὰ μορφώματα, τὰ ὅλο καὶ πολλαπλασιαζόμενα κατ' ἀριθμὸν καὶ εἶδος, στὴ συνέχεια, μὲ κατ' ἐξοχὴν ἐνδιαφέροντα τὰ γονύλια, ἦτοι τοὺς σὲ τελικὴ ἀνάλυση βηματοδότες πάσης βιοχημικῆς ἐπεξεργασίας, σωματι-

κῆς, μὰ καὶ ὡς πιθανολογεῖται καὶ ψυχικῆς, τοῦ ζωικοῦ ὄργανισμοῦ.

Ἡ λειτουργία τοῦ ὄργανισμοῦ, τόσον ὡς φυσιολογικὴ ὅσο καὶ ὡς παθολογικὴ, προσπελάσθηκε κατὰ πλάτος καὶ βάθος ἀσυγκρίτως ἐμβριθέστερα ἀπ' ὅσο προηγουμένως, ἦτοι ἐπὶ ἐνδοκυτταρικοῦ ἐπιπέδου, μοριακοβιολογικῶς καὶ ὑπὸ δυναμικὴν αἰτιοπαθογένεση, ἀντὶ ἐπὶ ἐπιπέδου ὄργανου καὶ ὑπὸ ἀδρὸ παθολογανατομικὸ ἐπίπεδο ὅπως προγενέστερα. Κι ἔτσι διαμορφώθηκαν νέες ἀντιλήψεις γιὰ τοὺς μηχανισμοὺς καὶ παράγοντες τῆς ζωῆς ἐπὶ ὑγείας καὶ νόσου, τοὺς φυσιολογικοὺς, τοὺς παθογενετικοὺς καὶ τοὺς φυσιοπαθολογικοὺς.

Νέα ἐπομένως δεδομένα εἰσχώρησαν σ' ὄλες τὶς παραμέτρους τῆς νοσολογίας, μὲ ἐπαναστατικώτερα τὰ γενετικά, ἀνοσολογικά, μοριακοβιολογικά, θεραπευτικά καὶ προληπτικά.

Συνοπτικὰ, ἐγιγαντώθη τὸ σύνολο βιολογικὸ σκέλος τῆς ἰατρικῆς. Καὶ πρὸς αὐτό, εὐλόγως, ἐστράφη ἔντονα ὁ ἰατρικὸς στοχασμὸς, παρ' ὅ,τι συγχρόνως ἐπεφάνησαν κατακτήσεις, ἐμφαίνουσες μὲ τεκμηρίωση ἐπαρκῆ τὴν συνειρμικὴν ἀλληλεξάρτηση ὄλων τῶν δομικῶν, καὶ λειτουργικῶν ἰδία, στοιχείων μὲ τὴν ψυχὴν. Ἡ ματεριαλιστικὴ αὐτὴ ἀντίληψη στὸ πεδίο τῆς ἰατρικῆς κατίσχυσε ἐξ ἄλλου, διότι εἶχαν προηγηθῆ οἱ γνωστὲς ἀντιλήψεις τοῦ Dechartes περὶ διαχωρισμοῦ σώματος καὶ ψυχῆς. Καὶ ἀκόμα, γιὰ εὐρῆκε καίρια ὑποστήριξη ἀπὸ τὸ γενικώτερο κλίμα τοῦ ὕλισμοῦ καὶ τὴν ἀνεπιφύλακτὴ φιλοσοφία ὅτι ὅλα τὰ

προβλήματα υγείας θὰ τὰ λύσουν οἱ ἰατρικὲς ἐπιστῆμες. Δὲν ἔλειψαν ὠστόσο καὶ γιαιτροί, δὲξυδερχέστεροι ἐκτιμητὲς τῆς υγείας καὶ ἐπιφυλακτικώτεροι γιὰ τὶς νέες, τότε, φιλοσοφικὲς ἰατρικὲς δοξασίεις, οἱ ὅποιοι ὑποστήριξαν τὴν σημασίαν, πέραν ἀπὸ τὸ σῶμα, τοῦ ψυχικοῦ παράγοντος στὰ τῆς υγείας. Πρόκειται περὶ τῶν ὑποστηρικτῶν τῆς ψυχοσωματικῆς ἰατρικῆς, ἡ ὅποία, ὅπως ἀναφέραμε, εἶχε πολὺ παλιὲς στερεὲς ρίζες. Νεώτερα, ὄλο καὶ πληθυνόμενα δεδομένα, ἤδη μοριακοβιολογικῶς ἐπικουρούμενα, ἐμφαίνουσι τὶς στενὲς σχέσεις τῶν βιολογικῶν στοιχείων τοῦ ὄργανισμοῦ καὶ τοῦ νευρικοῦ συστήματος καὶ εἰδικώτερα τῶν ψυχικῶν λειτουργιῶν μὲ τὸν βιολογικὸν παράγοντα. Καὶ πληθὺς κλινικῶν στοιχείων καθιστᾷ προφανῆ, ἐκτὸς ἀπὸ τὶς στενὲς σχέσεις σώματος-ψυχῆς καὶ τὸν αἰτιολογικὸν ἢ αἰτιοπαθογενετικὸν ρόλον τῆς ψυχῆς γιὰ πάμπολλες ὄργανικοῦ, κατὰ βάση, τύπου ἀσθένειες καὶ συγκεκριμένως καρδιαγγειακὲς, γαστρεντερικὲς, ὑπέρταση, διαβήτη καὶ σύνδρομα stress, πόνου, ἀλεξιθυμίας κλπ. Εἶναι πολὺ φυσικὸν, μετὰ αὐτὲς τὶς προόδους καὶ τὴν κτηθεῖσαν ἐμπειρίαν ὅτι ἡ παραγνώριση τοῦ ψυχικοῦ παράγοντος κατὰ τὸ θεραπευτικὸν ἔργον ὀδηγοῦσε σὲ μειονεκτικὴν ἀπόδοσιν καὶ ὅτι ὁ ἰατρικὸς στοχασμὸς συμπεριέλαβε ὀριστικῶς καὶ τὸν ψυχικόν, ὡς ἀπαραίτητον, ἄνευ τοῦ ὁποίου οὐδέν.

Κατ' αὐτὴν τὴν περίοδον ὑπῆρξε καὶ ἄλλη, ριζικῆς σημασίας μεταβολὴ στὸ ἰατρικὸν ἔργον. Ἡ ἐπιταγὴ τῆς κοινωνικοποίησίν του, ἔπειτα ἀ-

πὸ τὴν ἐντονη προβολὴ τῶν γνωστῶν θεμελιωδῶν δικαιωμάτων τοῦ ἀνθρώπου, στὰ ὅποια ἐμπίπτει καὶ ἡ ἄρτια περίθαλψη τῆς υγείας του. Καὶ αὐτὴ ἡ προβολὴ, ὅπως ὄλοι ξέρουμε, ὄλο καὶ ἐντείνεται στὸν διεθνήν χωρὸν. Τί φυσικώτερον κατόπιν τούτου ὅτι τὸ πρότυπον τοῦ ἰατρικοῦ στοχασμοῦ, ἔγινε μὲ τὶς εὐλογίεις τοῦ Π.Ο.Υ. βιολογικοψυχοκοινωνικόν; Τὸ ἐπέβαλε ὁ συνειρμὸς τοῦ βιολογικοῦ, ψυχικοῦ καὶ κοινωνικοῦ στοιχείου ἐπι υγείας καὶ νόσου.

Ἡ ἰατρικὴ εἶναι πλέον ὀλιστική, περιλαμβάνουσα τὸ ἐνδογενὲς τῆς στοιχείου, τὸ ψυχοσωματικὸν καὶ τὸ ἐξωγενὲς, τὸ περιβαλλοντικὸν μὲ τοὺς φυσικοχημικοὺς καὶ βιωτικοκοινωνικοὺς του παράγοντας τὸ δευτέρον.

Εὐνόητον εἶναι ὅτι ἀντίστοιχες μεταβολὲς μ' ἐκεῖνες τοῦ ἰατρικοῦ στοχασμοῦ σημειώθηκαν καὶ στὸ ἐν γένει ὑγειονομικὸν προσωπικόν.

Ἄς στραφοῦμε ὁμως στὰ κατὰ τὸν ἄρρωστο κατὰ τὴν ἐπιστημονικὴν περίοδον τῆς ἰατρικῆς.

ΑΡΡΩΣΤΟΣ

Ὁ ἄρρωστος κατὰ τοὺς δύο πρόσφατους αἰῶνες εὐλόγως θαμπώθηκε σὲ πρώτη φάσιν, ἀπὸ τὶς ἰατρικὲς προόδους τῶν ἡμερῶν του. Καὶ ἐσκέφθη: Ἄφου ἀντιμετωπίσθηκαν θαυμάσια τόσες καὶ τόσες λοιμῶδεις νόσοι σ' ἓνα βραχύτατον χρονικὸν διάστημα μὲ τ' ἀντιβιοτικά. Ἄφου προλαμβάνονται ἄλλες τόσες μὲ τὰ ἐμβόλια. Ἄφου σώζεται ἓνας σεβαστὸς ἀριθμὸς καρκινοπαθῶν θεραπευτικῶς ἢ προληπτικῶς. Ἄφου οἱ μεταμοσχεύσεις καὶ οἱ αἵματοκαθάρσεις

συντηρούν ικανοποιητικώτατα χαμένες, έδω και λίγα χρόνια, ζωές. Κι αφού οι ένδοσκοπήσεις και ή μικροχειρουργική, καθημερινώς βελτιωμένες, καθιστούν άνετες και άποτελεσματικές διαγνωστικές και θεραπευτικές έπεμβάσεις, οί όποιες προηγουμένως δέν ήσαν άνεκτές και ακίνδυνες για όσους τις ύφίσταντο: 'Αφού... 'Αφού... Δέν είναι λογικό νά δοκιμάζη καθένas πλήρη ικανοποίηση από την σύγχρονη ιατρική περίθαλψη; Εύλογο τó έρώτημα.

Νά, όμως, και ή άπάντηση: 'Από τó ένα μέρος «ναί», δικαιολογείται αύτη ή ικανοποίηση. 'Ετσι άλλωστε ταιριάζει στο ανθρώπινο ένστικτο τής άυτοσυντήρησης. Κι άκόμα γιατί κατά την κοινή έμπειρίαν την κάθε μιá μεταβολή στην ανθρώπινη διαβίωση, άνεξάρτητα τής φύσης της, άν την συνοδεύει τó προοδευτικόν στοιχείο τής άλλαγής, την άποδέχεται γρήγορα ó άνθρωπος, παρακινούμενος από τó ένστικτό του τής διάθεσης πρòς τελείωση. Μé θαυμασμό και έπιδοκιμαστικά. Γιατί νά γίνει εξαίρεση για την ιατρική περίοδο; 'Ετσι κι ó άρρωστος με τόν άέρα του ένθουσιασμού του πίστεψε άνεπιφύλακτα – και πιστεύει άκόμα – ότι γρήγορα θά έπιτευχθί ή κάλυψη καθενός προβλήματος τής ύγείας του. Κι ότι ή ιατρική κι ó γιατρός είναι παντοδύναμοι.

'Από τó άλλο όμως μέρος, προκειμένου για την ανθρώπινη ψυχολογική αντίδραση πρòς τó νεώτερο, γρήγορα την φάση του ένθουσιασμού διαδέχεται ή φάση τής άμφιβολίας, του δισταγμού ή τής άπογοήτευσης,

παρεμβαίνοντας του ένστίκτου του άκόρεστου, του άνικανοποίητου. 'Ετσι συνέβη και με τόν σύγχρονο άνθρωπο κατά κάποιον τρόπο σχετικά με τά προβλήματα τής ύγείας του. Καί κατά έπιστημονικήν λογικήν, έτσι έπρεπε νά συμβή. 'Ηταν χαλαρή ή προσδοκία ότι στο άψε-σβήσε θά κατανικιόταν ή άρρώστεια. 'Η δομή και ή λειτουργία του όργανισμού, ή γενετική ύποδομή καθενός άτομου, ó αναριθμητος άριθμός των νοσογόνων παραγόντων του περιβάλλοντος, όλα μαζί, καθιστούν την άσθένεια τόσο δυσκολοπλησιάστο, δυσκολοκατανόητο, περιπεπλεγμένο βιολογικό πρόβλημα – κι άς αφήσουμε την ψυχική και κοινωνική του πλευρά – ώστε ν' άποτελεί άφέλειαν ή πίστη ότι γρήγορα θά έπιτευχθί ή έξουδετέρωσή της. 'Οσον ύπάρχει ζωή θά ύπάρχει και άρρώστεια.

'Υπό την έπήρεια των παραπάνω ψυχολογικών αντιδράσεων του, ó άνθρωπος, ó άρρωστος, μη μπορώντας νά αντιδράση πρòς την ιατρική έπιστήμη, έναντιώθηκε πρòς τους φορείς της, τους όποιους θεώρησε σαν κακούς φροντιστές μιās έπιστήμης-πανάκειας. Κι έτσι άνέκυψαν κατά την τελευταία ιδίως εικοσαετία των έκπληκτικων ιατρικών έπιτευγμάτων έκτός από τó άνικανοποίητό του και ήθικοί, δεοντολογικοί, οικονομικοί και κοινωνικοί προβληματισμοί μεταξύ άσθενων και γιατρων και πολιτείας, μεταξύ εκάστου άπ' αύτους πρòς εκαστον άλλον, οί όποιοι ύποβιβάζουν την ιερή σχέση άρρώστου και γιατρού.

Για νά διορθωθί τó κακό πρέπει νά συντρέξουν δύο τινα:

Πρώτον: Μὲ τὴν κατάλληλη συστηματικὴ διαφώτιση νὰ κατανοήσῃ καθένα κοινωνικὸ κύτταρο πέραν τῆς ἀναγκαιότητος τὶς ἐξαιρετικὰς δυσχέρειες τοῦ ἱατρικοῦ ἔργου. Καὶ κατὰ δύναμη νὰ συνδράμῃ σ' ὅλες τὶς παραμέτρους τοῦ τὴν εὐδωσῆ του. Ἰδιαιτέρως ἀπαραίτητη εἶναι αὐτὴ ἢ κατανόηση γιὰ τὴν ἀσκηση τοῦ ἔργου τῆς πρόληψης, τῆς μεγάλης σύγχρονης λεωφόρου τῆς ὑγείας.

Καὶ δεύτερον: Νὰ ἐξασφαλισθῇ ἀνθρωπιστικὴ προσπέλαση τοῦ ἀρρώστου σ' ὅλους τοὺς τομεῖς τῆς.

Ὁ ἄσθενής, ὑποστήριζα πρὸ διετίας σ' ἓνα σεμινάριο, εἶναι ἐμφοβοδῶν. Ἄλλοτε πονεῖ, ἄλλοτε φοβᾶται, ἄλλοτε μελαγχολεῖ, ἄλλοτε κατέχεται ἀπὸ ἀβεβαιότητα κι ἄλλοτε θέλει νὰ μένῃ ἀπληροφόρητος γιὰ τὴν ὑγεία του ἀποφεύγοντας ν' ἀντιμετωπίσῃ τὸν ἐχθρὸ του κατὰ μέτωπο. Σχεδὸν ὁμοῦ πάντοτε δυσφορεῖ κατὰ τὸ ρητόν «ὁ λαβὼν γινῶσιν ἄλγῃμα προστίθησιν». Ἄκόμα, ζητάει ἐνστικτωδῶς τὴν ἰατρού του· καὶ πιστεῖται ὅτι θὰ τοῦ τὴν εὐδωσῇ ὁ συνάνθρωπός του γιαντρός, ποὺ ἔχει ὑποσυνείδητα κι αὐτὸς τὰ ψυχολογικὰ στοιχεῖα τοῦ ἀρρώστου. Θέλει τὴν πλήρη ἐπικοινωνία του μὲ τὸν γιαντρό· καὶ τὴν πλήρη συμπαράστασή του. Τὴν ἀναγκαιότητα αὐτῆς τῆς συμπαράστασης τὴν πρωτοθεσμοθέτησε ὁ Ἀντιφῶν μὲ τὴν σχολὴν τῆς ἀλυπίας, διὰ τῆς δοξασίας του ὅτι

«λύπης ἰατρός, ἀνθρώπινος λόγος». Καὶ τὴν ἀνήγαγε σ' ἐπιστημονικὸ κλάδο ὁ Jung μὲ τὴν ἀναλυτικὴν του ψυχολογία. Κατὰ τὶς ἡμέρας μας, ἐπιθυμῶ νὰ ἐπισημάνω, τὴν κατέστησαν θεραπευτικὸ ἀξίωμα, ἄνευ τοῦ ὁποίου οὐδέν, οἱ πικρὰς ἐμπειρίες ἀπὸ τὴν κατ' αὐτὰς ἀσκηση τῆς ψυχρῆς, ὑψηλῆς τεχνολογίας, ὑπανθρώπινης ὁμοῦ, ἀπρόσωπης ἰατρικῆς.

Γιὰ νὰ ὑπάρξῃ σωστὴ ἰατρικὴ περιθαλψη πρέπει νὰ κατανοηθῇ ἀπὸ τὸν γιαντρό καλῶς ὅτι ἡ ψυχοθεραπεία, στὸ ἓνα ἢ ἄλλο στάδιο τοῦ ἱατρικοῦ ἔργου, ἐνδιαφέρει τὸ μέγιστο ποσοστὸ τῶν ἀσθενῶν, ἀσχέτως ἂν τὸ ψυχικὸ πάθος εἶναι πρωτογενὲς αἰτιοπαθογενετικὸ ἢ ἐπικαθήμενο στὴ νοσολογικὴ εἰκόνα. Κατ' ἐξοχὴν ὁμοῦ εἶναι ἀναγκαῖα στὶς νοσηρὰς καταστάσεις, στὶς ὁποῖες δοκιμάζεται ἐντόνως ὁ ψυχικὸς κόσμος. Καὶ πόσο αὐτὰς εἶναι συχνὰς ὑπὸ τὴν σύγχρονη διαβίωση ποιοὺς δὲν τὸ ξέρει.

Κυρίες καὶ Κύριοι,

Τὸ ἱατρικὸ ἔργο χρειάζεται ἀνθρωπιά, μὲ καταλύτῃ τὴν ἀγάπην τοῦ γιαντροῦ τόσο γιὰ τὴν ἐπιστήμην του, ὅσο καὶ κατ' ἐξοχὴν γιὰ τὸν ἀρρώστο. Μὲ τὴν ἀγάπην ποὺ τὴν ἔταξε γιὰ καταλύτῃ τῆς ζωῆς ὁ Χριστός.

ΓΕΩΡΓΙΟΣ ΜΕΡΙΚΑΣ

Ἄκαδημαϊκὸς

Καθηγητὴς Πανεπιστημίου Ἀθηνῶν

ΤΕΧΝΟΛΟΓΙΑ ΚΑΙ ΑΝΘΡΩΠΙΣΤΙΚΗ ΙΑΤΡΙΚΗ

Ύπηρετώ την Ίατρική σχεδόν αποκλειστικά σε Νοσοκομεία τα τελευταία 30 χρόνια και θα έκθεσω μερικές από τις σκέψεις μου σχετικά με τις αλλαγές που διαπίστωσα πρόσφατα στην άσκηση της νοσοκομειακής Ιατρικής και την άσχημη επίδραση που έχουν οι αλλαγές αυτές στο γιατρό και στη σχέση του γιατρού με τον άρρωστο. Ήπι πλέον θα κάνω ορισμένες προτάσεις που σχετίζονται με την δυνατότητα βελτίωσης της δυσάρεστης αυτής κατάστασης.

Αν και οι μεταβολές αυτές που έχουν επέλθει στο νοσοκομειακό χώρο είναι σπουδαίες και δραματικές, έγιναν τόσο βαθμιαία και προοδευτικά ώστε δεν τις είχα αντιληφθεί μέχρι πρόσφατα, όποτε παρατήρησα τις αλλαγές στους τίτλους του προσωπικού που εργάζεται στα Νοσοκομεία, οι οποίοι τίτλοι είναι οι ίδιοι με αυτούς που χρησιμοποιούνται στη σύγχρονη βιομηχανία.

Έτσι ο παλαιός διοικητικός Διευθυντής (Director) του Νοσοκομείου, ονομάζεται τώρα Πρόεδρος και Γενικός Διευθυντής (President and chief executive officer), ο Ίατρικός Διευθυντής (Medical Director) έγινε αντιπρόεδρος επί των Ιατρικών

υποθέσεων (Vice President – Medical affairs) και είναι ισόβαθμος με τον αντιπρόεδρο επί των οικονομικών θεμάτων (Vice President – Finance), ή επί του προσωπικού ή της νοσηλευτικής, της έρευνας κ.λ.π.

Η πρώην προϊσταμένη αδελφή (Sister or Head Nurse) έγινε Manager νοσοκόμων (Nurse manager) και πλέον άνησυχητικό απ' όλα, οι άρρωστοί μας έγιναν πελάτες (clients) ή λογαριασμοί (accounts) ή ακόμα απλά νούμερα (numbers), και ο παλιός γιατρός δεν είναι πλέον παρά ένας από τους παλαιούς εργάτες, μέλος της ευρύτερης ομάδας παροχής υγείας.

Οι διοικητές των Νοσοκομείων εφαρμόζουν τώρα βιομηχανικές στρατηγικές που αποσκοπούν, όπως και σε κάθε άλλη βιομηχανία, στο κέρδος. Το 1987 τα Νοσοκομεία της Καλιφόρνιας είχαν κέρδος 3,6 δισεκατομμύρια δολάρια, ενώ τα Νοσοκομεία της Νέας Υόρκης έχασαν 2 δισεκατομμύρια δολάρια και κινδυνεύουν να κλείσουν. Όπως συμβαίνει σε άλλες βιομηχανίες, άνθει ή αγορά μη προσοδοφόρων Νοσοκομείων από ισχυρότερες επιχειρήσεις. Υποθέτω ότι τελικά θα έχουμε μόνο Νοσοκομεία που λειτουργ-

γούν με κέρδος και έπιτυχημένος γενικός Διευθυντής θα είναι εκείνος που έφευρίσκει τρόπους αύξησης του κέρδους.

Έτσι οί κανόνες που διέπουν την βιομηχανία έγιναν και οί κανόνες λειτουργίας των συγχρόνων Νοσοκομείων, τὰ όποια άποκαλούνται βιομηχανίες παροχής ύγείας (Health care industries).

Για την εϋδωση του κυρίου σκοπού του, δηλαδή την άποκόμιση κέρδους, ό διευθυντής μις έπιχείρησης πρέπει να έπιτύχει δύο έπιμέρους στόχους.¹

α) Την τυποποίηση των διαφόρων λειτουργιών, έτσι ώστε ή έπιχείρηση να μην έξαρτάται από τó άτομο που έκτελεί την έργασία και

β) Την άσκηση πλήρους έλέγχου έπι των έργαζομένων που άνήκουν στην έπιχείρηση, έτσι ώστε αυτοί να είναι άφοσιωμένοι στην έπιχείρηση και όχι στον πελάτη, δηλαδή τόν άρρωστο, στην περίπτωση του Νοσοκομείου.

Όλοι γνωρίζουμε τις συνεχώς αυξανόμενες προσπάθειες που άποσκοπούν στην τυποποίηση των πολυπλόκων διαδικασιών των διαφόρων διαγνωστικών έξετάσεων και θεραπευτικών μεθόδων ώστε να μπορούν να γίνονται από τόν οίονδήποτε γιατρό. Αυτή ή έξίσωση των ιατρών στο τυποποιημένο έργο τους έπιτρέπει στην διοίκηση να έλέγχει τó έργο τους και με την δικαιολογία της «άνάλυσης της παραγωγικότητας», να άποφασίζει και να κοντρολάρει τόν τρόπο έξάσκησης της ιατρικής από τόν γιατρό, ό όποιος, έτσι χάνει την άυτονομία του και δέν

έχει την εϋκαιρία να έκφράσει την μοναδικότητά του στην έργασία του.¹

Είναι είρωνικό ότι οί διάφοροι Ιατρικοί σύλλογοι κάνουν ό,τι μπορούν να έπιταχύνουν την τυποποίηση της Ιατρικής πρακτικής.

Έτσι ό σύγχρονος γιατρός, ένών δέν φαίνεται να έπιτελεί «χειρονακτική έργασία», έξαναγκάζεται να λειτουργεί με ένα τυποποιημένο τρόπο, που είναι τó κύριο χαρακτηριστικό της χειρονακτικής έργασίας. Τέτοια έργασία, όμως, δέν φέρνει ούτε ίκανοποίηση ούτε εϋτυχία, γιατί δέν γίνεται ούτε από έκτίμηση προς τó προϊόν ούτε από εϋχαρίστηση ή ύπερηφάνεια. Ό μόνος σκοπός της έργασίας αυτής είναι ή μισθοδοσία και ή μόνη εϋκαιρία για εϋχαρίστηση του έργάτου είναι οί διακοπές, όπου προσπαθεί να βρει την εϋτυχία του μακριά από την έργασία. Πιστεύω ότι ένα από τὰ κύρια αίτια του χαμηλού ήθικού και της έλλειψης ίκανοποίησης από μέρος των γιατρών, αλλά ίσως και της μειωμένης έκτίμησης από μέρος της κοινωνίας, είναι ή μετάπτωση της ιατρικής πράξης από τó έπίπεδο της τέχνης (λειτουργήματος) σ' εκείνο της έργασίας. Αυτή ή άπογοήτευση των γιατρών και ιδιαίτερα εκείνων που άσκούν τó λειτούργημα αυτό για άρκετό χρόνο περιγράφεται χαρακτηριστικά σε πρόσφατο άρθρο που δημοσιεύθηκε στο περιοδικό Annals of Internal Medicine τόν Ιανουάριο του 91.² Στο άρθρο αυτό, ό συγγραφέας μιλάει για «τόν πόνο της έξάσκησης της Ιατρικής» που είναι ένδιαφέρον ότι δέν σχετίζεται ούτε

μέ τὸ εἰσόδημα οὔτε τὰ ἐπιστημονικά ἐνδιαφέροντα οὔτε τὶς σχέσεις μετὸς ἄρρώστων, ἀλλὰ ἀποδίδεται κυρίως στὴν ἀπώλεια τῆς κλινικῆς αὐτονομίας. Ἡ ἰατρικὴ ἔπαψε πλέον νὰ εἶναι προνομιούχο ἐπάγγελμα καὶ οἱ γιατροὶ δὲν μποροῦν νὰ λειτουργοῦν ἀνεξάρτητα σὰν καλλιτέχνες.

***

Τί πῆγε ἄραγε στραβὰ καὶ χάσαμε τὴν αὐτονομία μας; Ποιὸς εἶναι ὑπεύθυνος γι' αὐτὲς τὶς ἀλλαγές; Ἡ κυβέρνηση, ἡ κοινωνία, οἱ διοικητικοὶ ὑπάλληλοι, ἢ οἱ ἴδιοι οἱ γιατροί; Νομίζω ὅτι ἂν καὶ ὑπάρχουν καὶ ἐξωτερικοὶ παράγοντες, κυρίως οἰκονομικοὶ καὶ πολιτικοί, ἢ συμβολὴ τῶν ἰδίων τῶν γιατρῶν εἶναι πολὺ σημαντικὴ σ' αὐτὲς τὶς ἀλλαγές.

Δὲν ὑπάρχει ἀμφιβολία ὅτι πρὶν 40-50 χρόνια τὸ ἰατρικὸ ἐπάγγελμα ἀπελάμβανε μίαν ἀπέραντη αὐτονομία στὴν κλινικὴ πράξη καὶ εἶχε τὸν θαυμασμό τοῦ κοινωνικοῦ συνόλου. Ἄλλὰ τί κάναμε μετ' αὐτὴ τὴν αὐτονομία; Γιὰ νὰ ἀπαντήσω σ' αὐτὸ τὸ ἐρώτημα θὰ πρέπει νὰ κάνω μίαν ἱστορικὴ ἀναδρομὴ μετ' ἀφετηρία τὸν Πατέρα τῆς ἰατρικῆς τὸν Ἱπποκράτη. Σύμφωνα μετ' τὴν Ἱπποκρατικὴ παράδοση, οἱ ἐμπειρίες τοῦ ἄρρώστου εἶναι πρωταρχικῆς σημασίας στὴν προσπάθεια τοῦ γιατροῦ νὰ προσεγγίσει τὴν διάγνωση καὶ τὴν πρόγνωση καὶ νὰ δώσει τὴν κατάλληλη θεραπεία.

Ἀργότερα ὅμως μετ' τὴν πρόοδο στὴν ἀνατομία καὶ παθολογικὴ ἀνατομικὴ, ὁ γιατρός δὲν φαίνεται νὰ

πιστεύει ὅτι ἔχει ἀνάγκη νὰ δίνει ἰδιαίτερη προσοχὴ στὸν ἄρρωστο ἀλλὰ συγκεντρώνει τὸ ἐνδιαφέρον του στὸν προσδιορισμὸ τῆς ἀνατομικῆς βλάβης.

Ἡ μετέπειτα εἰσαγωγή τῆς τεχνολογίας στὴν ἐξάσκηση τῆς ἰατρικῆς, ἀπεμάκρυνε τὸν γιατρὸ ἀκόμα περισσότερο ἀπὸ τὸν ἄρρωστο, ἀφοῦ τώρα ὁ γιατρός μπορεῖ νὰ μάθει σχεδὸν ὅ,τι θέλει γιὰ τὴν ἀνατομικὴ βλάβη χωρὶς κανὲν νὰ συζητήσει μετ' τὸν ἄρρωστο ἢ νὰ δώσει σημασία στὸ ἱστορικὸ του.

Αὐτὲς οἱ «πρόοδοι» προετοίμασαν τοὺς γιατροὺς νὰ δεχθοῦν εὐκολὰ τὴν θεωρία τοῦ Ντεκάρτ (Descartes) γιὰ τὸν διαχωρισμὸ τοῦ σώματος καὶ πνεύματος. Ἔτσι, τὸ σῶμα θεωρεῖται πλέον σὰν μιὰ μηχανὴ ποὺ ἀποτελεῖται ἀπὸ τμήματα ποὺ μποροῦν νὰ γίνουν ἀντιληπτά, ἀφοῦ διαχωρισθοῦν σὲ δομικὰ σύνολα. Δὲν ὑπάρχει σκοπὸς στὴ ζωὴ, οὔτε πνευματικότητα στὸ ἄτομο ποὺ ζητᾶ βοήθεια. Αὐτὴ ἡ μηχανιστικὴ ἀποψη τοῦ ἀνθρωπίνου ὀργανισμοῦ ἔχει ὀδηγήσει σὲ μιὰ μηχανικὴ προσέγγιση τῆς υγείας, σύμφωνα μετ' τὴν ὁποία ἡ νόσος ὑποβιβάζεται σὲ μηχανικὴ βλάβη καὶ ἡ ἰατρικὴ θεραπεία σὲ τεχνικοὺς χειρισμούς, οἱ ὁποῖοι μποροῦν εὐκολὰ νὰ τυποποιηθοῦν.

Μιὰ σημαντικὴ πλευρὰ τῆς μηχανιστικῆς θεώρησης τοῦ ἀνθρώπου καὶ τῆς μηχανικῆς προσέγγισης τῆς υγείας εἶναι ἡ πεποίθηση ὅτι ἡ θεραπεία τῆς νόσου χρειάζεται μόνο κάποια παρέμβαση ἐκ τῶν ἐξω, ἀπὸ τὸν γιατρὸ, ὁ ὁποῖος ὅμως παύει νὰ θεωρεῖ τὸν ἄρρωστο στὸ σύνολό του

και ενδιαφέρεται αποκλειστικά για την άποτυχία ή επιτυχία της θεραπείας. Χωρίς να θέλω να μειώσω την σημασία που έχουν οι τεράστιες επιτεύξεις της μοντέρνας τεχνολογίας, θέλω να τονίσω ότι ταυτόχρονα με τις τεχνολογικές εξελίξεις έχουμε απομακρυνθεί από το πρόσωπο που δοκιμάζεται από την άρρώστια. Έχουμε συγκεντρώσει το ενδιαφέρον μας στην άρρώστια και όχι στον άρρωστο. Μετατοπίσαμε την προσοχή μας από την ανθρώπινη πλευρά της νόσου στις διάφορες τεχνολογικές πλευρές της.³

Η προσήλωση στα αντικειμενικά εύρηματα και την μηχανική προσέγγιση της νόσου είχε ανάγκη από την τυποποίηση της διάγνωσης και θεραπείας, και η εξάσκηση μιάς τυποποιημένης εργασίας εξαναγκάζει τον γιατρό να εργασθεί σαν ένας εργάτης.¹ Αυτό είναι πολύ χαρακτηριστικό στα σύγχρονα πανεπιστημιακά νοσοκομεία, όπου οι υπεύθυνοι γιατροί των θαλάμων αλλάζουν εκ περιτροπής κάθε ένα ή δύο μήνες. Ο άρρωστος δεν θεραπεύεται πλέον από ένα συγκεκριμένο γιατρό αλλά από ένα οργανισμό με πολλούς εναλλασσόμενους εργάτες που όλοι κάνουν την ίδια δουλειά. Πιστεύω ότι ο αυτόυποβιβασμός στο επίπεδο του έργατου είναι σε μεγάλο βαθμό υπεύθυνος για την απογοήτευση που νιώθει ο γιατρός σήμερα. Έπι πλέον, και παρά τις τεχνολογικές προόδους, το κοινωνικό σύνολο, αντιλαμβανόμενο το χάσμα που υπάρχει μεταξύ γιατρού και άρρωστου, δυσανασχετεί και απαιτεί περισσότερο ανθρωπιστική ιατρική.³

Για μιá ακόμα φορά διαπιστώνουμε ότι ή τεχνολογία δέν μās εξακανε ευτυχέστερους, αντίθετα έμεις λυπόμαστε γιατί χάσαμε την αυτονομία μας και οι άρρωστοι διαμαρτύρονται γιατί έχασαν το γιατρό τους.

★ ★ ★

Που θά πάει αυτή ή κατάσταση; Υπάρχει κανένας τρόπος να γεφυρώσουμε το χάσμα μεταξύ γιατρού και άρρωστου; Θα ξαναβρεί ο γιατρός ευχαρίστηση στην εξάσκηση του επαγγέλματός του;

Πιστεύω ότι τα πράγματα θα αλλάξουν όταν μία κριτική μάζα ατόμων τόσο από το ιατρικό επάγγελμα όσο και από το κοινωνικό σύνολο αισθανθούν την ανάγκη για αλλαγή και ψάξουν να βρουν ένα καινούργιο δρόμο. Από την σκοπιά αυτή κάθε ένας από μās που προσπαθεί να αλλάξει τον έαυτόν του και τις αξίες του μπορεί να είναι το τελευταίο άτομο στην κριτική μάζα που χρειάζεται για να φέρει την αλλαγή.

Πιστεύω ακράδαντα στη συμβολή που προσφέρει ένα άτομο στο κοινωνικό σύνολο, όταν εργάζεται στη βελτίωση του έαυτού του. Δέν χρειάζεται να διορθώσω τους άλλους ή την κοινωνία. Άρκει να βελτιώσω τον έαυτό μου.

Στην προσπάθεια αυτή ή ιατρική μās δίνει μοναδικές ευκαιρίες πνευματικής ανάπτυξης, άρκει να δοϋμε την εργασία μας σαν μιá θαυμάσια επικοινωνία με ένα άλλο ανθρώπινο όν, το όποιο βοηθοϋμε άλ-

λά ταυτόχρονα βοηθούμεθα ἀπὸ αὐτό.

Τὸ πάθος γιὰ ἐξυπηρέτηση μπορεῖ νὰ μεταβάλλει καὶ τὸ πιὸ ἀνιαρὸ τυποποιημένο ἔργο σὲ σπουδαία ἐμπειρία καὶ εὐκαιρία πνευματικῆς ἀνάπτυξης.

Ἐὰν δεχθοῦμε τοὺς ἀρρώστους μας σὰν ἀδέλφια μας καὶ ὅτι σκοπὸς τῆς ζωῆς μας εἶναι ἡ ἐκπλήρωση τοῦ σχεδίου τοῦ Θεοῦ, ὁ ὁποῖος δρᾷ διὰ μέσου ἡμῶν, τότε καὶ ἡ πιὸ μικρὴ ἐργασία γίνεται σπουδαία καὶ ἐξελίσσεται σὲ πηγὴ ἀπέραντης ἱκανοποίησης. Ὅταν ὁ γιατρὸς νιώθει συνεργὸς τοῦ Θεοῦ, εἶναι εὐκολο νὰ προσφέρει τὸν ἑαυτό του στοὺς ἀρρώστους του ταυτόχρονα μὲ τὶς τεχνολογικὰς προόδους.

Πρέπει νὰ προσπαθήσουμε νὰ ξαναμποῦμε στὸν κόσμον τῶν ἀρρώστων μας καὶ νὰ μάθουμε νὰ θεωροῦμε τὶς ἀνθρώπινες ἐμπειρίες μὲ τὴν ἴδια σοβαρότητα ὅπως καὶ τὶς παθολογικὰς βλάβες. Ὁ σύγχρονος γιατρὸς ἔχει μεγάλη δυσκολία νὰ ἀντιληφθεῖ τὶς ἀνθρώπινες ἐμπειρίες, ὅπως ὁ πόνος, τὸ ὑποφέρειν (suffering), ὁ φόβος, ἡ ἀγωνία κλπ.

Ὁ Richard Baron, στὸ θαυμάσιο ἄρθρο του μὲ τὸν τίτλον «Δὲν μπορῶ νὰ σὲ ἀκούσω ὅταν ἀκροῶμαι» ὑποστηρίζει ὅτι μόνον παίρνοντας στὰ σοβαρὰ τὶς ἐμπειρίες τοῦ ἀρρώστου θὰ μπορέσουμε νὰ ἐπανασυνδέσουμε τὴν ἐπιστήμη μὲ τὴν ζωή.⁴

Πιστεύω ὅτι ὁ «πόνος στὴν ἐξάσκηση» τῆς ἱατρικῆς μέσα στὸ βιομηχανοποιημένο νοσοκομειακὸ περιβάλλον, θὰ βελτιωθεῖ μόνον ὅταν συγκεντρώσουμε τὴν προσοχή

μας στοὺς ἀρρώστους μας καὶ τὰ βιώματά τους. Κάθε ἄτομο εἶναι μοναδικὸ καὶ ἡ ἐπικοινωνία μαζί του θὰ μποροῦσε νὰ ἀποτελέσει μοναδικὴ ἐμπειρία γεμάτη ἀνθρώπινη ζεστασιά. Μεταθέτοντας τὸ ἐνδιαφέρον μας στοὺς ἀρρώστους μας, δὲν σημαίνει ὅτι ὁ κόσμος τῆς τεχνολογίας καὶ τῆς ἐπιστήμης θὰ παραμεριθεῖ, ἀλλὰ ἀπλῶς θὰ χάσει τὴν ὑπεροχὴν του ἐναντι τοῦ κόσμου τῶν ἐμπειριῶν, δίνοντάς μας ἔτσι τὴν εὐκαιρία νὰ ἐξασκήσουμε ἐπιστημονικὴ καὶ ταυτόχρονα ἀνθρωπιστικὴ ἱατρικὴ.

Πρὶν τελειώσω τὴν ὁμιλία μου θὰ ἤθελα νὰ ἀσχοληθῶ μὲ τὴν ἀνησυχία ποὺ μπορεῖ νὰ ἔχει κανεὶς ὅτι τονίζοντας τὸ ἐνδιαφέρον μας στοὺς ἀρρώστους καὶ δυναμώνοντας τὴν σχέση μας μαζί τους θὰ μᾶς ἐμποδίσει νὰ ἀναλάβουμε τὶς εὐθύνες μας ὡς μέλη τῆς κοινωνίας σὲ ὅ,τι ἀφορᾷ τὴν κατανομὴ περιορισμένων πόρων.

Δὲν ὑπάρχει ἀμφιβολία ὅτι τὰ προβλήματα ποὺ ἀντιμετωπίζουμε σήμερον μὲ τοὺς περιορισμένους οἰκονομικοὺς πόρους εἶναι περίπλοκα καὶ ἀναπόφευκτα. Νομίζω ὅμως ὅτι οἱ ἄρρωστοὶ μας, ἐφ' ὅσον εἴμαστε εἰλικρινεῖς μαζί τους καὶ νιώθουν ὅτι πράγματι τοὺς φροντίζουμε καὶ τοὺς σκεπτόμαστε, εἶναι διατεθειμένοι νὰ ἀποδεχθοῦν τὴν συμμετοχὴν μας σὲ ἀποφάσεις ποὺ σχετίζονται μὲ τὴν ἀνεύρεση χρημάτων καὶ τὴν κατανομὴ περιορισμένων πόρων.

Ἡ ἐντιμὴ ἐκπλήρωση τοῦ διπλοῦ αὐτοῦ ρόλου, δηλαδὴ τοῦ ὑπερασπιστῆ τοῦ ἀρρώστου καὶ ταυτό-

χρονα του πολιτικά ένεργοῦντος ατόμου είναι δύσκολη και θα πρέπει να εκπαιδευσουμε και τους έαυτους μας και την νέα γενιά των γιατρών ώστε να είναι έπιτυχής ή αντιμετώπιση των δυσκολιών του μέλλοντος.

Κυρίες και κύριοι,

Πιστεύω ότι σ' αυτό τον νέο κόσμο της βιομηχανοποιημένης τεχνολογικής Ιατρικής, εάν ως γιατροί θυμούμεθα ότι άπώτερος σκοπός μας είναι ο έμπλουτισμός και ή καταξίωση της ανθρώπινης ζωής, τόσο της δικής μας, όσον και των άρρώστων μας, θα μπορούμε να προσφέρουμε μία ύπηρεσία που θα συνδυάζει ύψηλη τεχνολογία και συμπάθεια, καθιστώντας έτσι την έξάσκηση της Ιατρικής μία ευχάριστη έμπειρία, όπως πράγματι πρέπει να είναι.

ΔΗΜΗΤΡΙΟΣ ΩΡΑΙΟΠΟΥΛΟΣ
Καθηγητής του Πανεπιστημίου
του Τορόντο - Καναδά

Παραπομπές:

1. Graner J.L. The primary care crisis. Part II: Physician as laborer. Humane Medicine Vol. 3, 1987, pages 20-25.
  2. Lewis C.E., Prout D.M. How satisfying is the practice of internal Medicine? A national survey. Ann. Intern. Med. Vol. 114, 1991, pages 1-5.
  3. Graner J.L. The primary care crisis. Part I: The contribution of ante-scientism. Humane Medicine Vol.2, 1986 pages 96-99.
  4. Baron R.J. An introduction to medical phenomenology: I can't hear you while I am listening. Ann. intern. Med. 1985: 606-611.
-

ΙΑΤΡΙΚΗ ΕΥΘΥΝΗ ΚΑΙ Ο ΑΝΘΡΩΠΟΣ

Ευχαριστώ αρχικά θερμά την οργανωτική επιτροπή για την τιμή που μου έκανε να με συμπεριλάβει μεταξύ των όμιλητών της σημερινής ημερίδας, γεγονός που μου δίνει την ευκαιρία να επικοινωνήσω και να συζητήσω μαζί σας ένα από τα σοβαρότερα θέματα, προβλήματα αν θέλετε, της δεοντολογίας.

Την ιατρική ευθύνη και τον άνθρωπο ή ειδικότερα τη σχέση γιατρού και άρρώστου, όπως αυτή μπορεί να προσδιορίζεται από τις βασικές Αρχές της βιοηθικής, τους κύριους κανόνες της Δεοντολογίας και τελικά τις επιταγές του Νόμου.

Ας δούμε όμως λίγο αναλυτικότερα τις Αρχές αυτές, πώς καθορίζονται και κυρίως πώς οριοθετούνται.

Με τον όρο έθος νοείται, όπως είναι γνωστό, ή εξη, ή συνήθεια, το έθιμο, όταν πρόκειται για κάτι που έχει γίνει πλέον με τη συχνή επανάληψη, τρόπος ζωής, γενικότερα αποδεκτός. Κι είναι βεβαίως αυτόνομο το ή γενικότερη αυτή παραδοχή στηρίζεται, κατά τη μεγαλύτερη της έκταση, στις βασικές δομές ενός στενότερου ή ευρύτερου κοινωνικού περιγύρου που υπαγορεύει κατά τρόπο καθοριστικό το παραδεκτό και το αποδοκιμαστέο.

Οί έννοιες ήθικότητα και ήθικη συνδέονται κι οί δύο με το έθος, αλλά υπάρχει σαφής μεταξύ τους διάκριση.

Συμπεριφορά πράγματι κοινωνική μπορεί να περιγραφεί, ως ήθικη, όταν διατείνεται ή ακόμα θεωρείται ότι είναι ήθικόν γεγονός. Άλλα καθώς ή συμπεριφορά ανεβαίνει από το γεγονός προς το ιδανικό, γίνεται ήθικη πράξη. Με δύο λόγια, ήθικη είναι ή οργάνωση ή ή κριτική της συμπεριφοράς βάσει έννοιών, όπως αγαθό, όρθό, εύδαιμονία, ή δέ διαφορά συνίσταται στη δημιουργία ή αναδημιουργία μιās συμπεριφοράς από την άποψη των όρθολογικών στοιχείων που θεωρούνται ιδανικά.

Η ήθικη θά πρέπει ίσως να διακριθεί από τη θεολογία. Από τη στιγμή δηλαδή που γίνεται αναφορά στο ιδανικό ή συμπεριφορά μπορεί να χάσει το συγκεκριμένο χαρακτήρα της, έφóσον θεωρηθεί πίσω από το πρίσμα της αιωνιότητας. Υποστηρίζεται ότι όσο ή συμπεριφορά συνδέεται αποφασιστικότερα με το ιδανικό, τόσο και γίνεται περισσότερο μυστικιστική και μπορεί να χάνει την κοινωνική σημασία της. Έτσι ή ήθικη φαίνεται να μπορεί να διακριθεί από τη θεολογία με κριτήριο τη σχέση της προς το ιδανικό – όταν βεβαίως νοείται ως σχέση περισσότερο δοσοληψίας μ' αυτό παρά ως ύπακοή έναντι μιās αρχέγονης παράδοσης. Ηθική είναι ό διηνεκής και κριτικός τρόπος ύπολογισμού της όρθολογικής πορείας των

ανθρώπων στην καθημερινή συμπεριφορά τους. Ο χαρακτήρας της δεν είναι μυστικιστικός, και ο προσανατολισμός της είναι μάλλον κοινωνικός παρά θεολογικός, χωρίς βεβαίως αυτό να σημαίνει πως η θρησκευτική επιρροή δεν προσπάθησε να προσφέρει θεολογική βάση στην ήθικη ή και να προβλέψει άκομη και κυρώσεις για να κατευθύνει τη συμπεριφορά προς την ήθικη τελειότητα.

Σωστά υποστηρίζεται ότι όταν η ήθικότητα γίνει σταθερό «έθος», τότε και η ήθικη εύκολα παγιποιείται. Όταν όμως διαταραχθεί το έθος και οι άνθρωποι χάσουν τα παλιά οικογενειακά, πολιτικά και επαγγελματικά έρεσματά τους, με την αλλαγή της οικονομικής κατάστασης ή τους πολέμους, το ιδανικό στοιχείο θα πρέπει να αναπροσδιοριστεί, να συνδεθεί συνειδητά και πάλι με τη συμπεριφορά για να προληφθεί ή διαλυτική ενέργεια των μη παγίων παραγόντων.

★ ★ ★

Η Ίατρική είναι έπαγγελμα με έντονο κοινωνικό χαρακτήρα και κατά συνέπεια τα προβλήματα που κατὰ την άσκησή της αναφύονται, προβλήματα που σχετίζονται με την υγεία – σωματική και ψυχική – του ανθρώπου και ζητούν έπιτακτικά λύση, έχουν κοινωνικό και βαθύτερα ήθικό χαρακτήρα. Αυτό είναι και το γενικότερο αντικείμενο της βιοηθικής που και σάν όρος φαίνεται πλέον πολύ περισσότερο δόκιμος από τον ξενόγλωσσο Bioethics. Φαίνεται άλλωστε ότι και οι ξένοι έχουν τους ίδιους έννοιολογικούς δισταγμούς, αφού και αυτοί δεν έχουν καταλήξει και συνεχώς αναφέρονται με διαφορετικούς ό-

ρους (Ethical, Moral, Biomedical Ethics, κ.λ.π.), αποδίδοντας στον καθένα και μία ιδιαίτερη έρμηνεία.

Με τον όρο moral υποδηλώνεται συνήθως ποιά είναι ή θα μπορούσε να είναι, ή και πρέπει να είναι, σύμφωνα με την κρατούσα ήθικη τάξη, ή τοποθέτηση του γιατρού σε μιὰ συγκεκριμένη περίπτωση, όταν μάλιστα αυτή μπορεί να παρακολουθεί δύο έξ ίσου ισχυρώς αντιπαρατιθέμενες συλλογιστικές, όπως συμβαίνει σε σύγκρουση καθηκόντων, σε δίλημμα, κλπ. Πρέπει π.χ. να λέγεται ή αλήθεια στον άρρωστο;

Ο όρος Ethical αναφέρεται στο είδος του συλλογισμού στο όποιο αναλύεται και κρίνεται όχι ή συγκεκριμένη άπόφαση και ο προβληματισμός, αλλά ο γενικότερος τρόπος σκέψης που όδήγησε στη συγκεκριμένη άπόφαση. Ethical είναι ή θεωρητική και κριτική άποψη της διαδικασίας του ήθικού προβληματισμού, ενώ moral ή πρακτική και πιό συγκεκριμένη διαδικασία της επίλυσης των ήθικων προβλημάτων.

Είναι φανερό ότι και οι δύο έννοιες είναι υπάλληλες της έννοιας «βιοηθική», όπως και ο όρος «ιατρική δεοντολογία» που θεωρείται άκόμη στενότερος, αφού αναφέρεται κυρίως σε κώδικες, σε «κατευθυντήριες όδηγίες» ιατρικής ήθικης και δεοντολογίας, και λιγότερο ή καθόλου στην κριτική ανάλυση των αποφάσεων που παίρνονται στα πλαίσια της άσκησης της ιατρικής. Είναι όμως αυτονόητο ότι οι κώδικες στηρίζονται (πρέπει / και στηρίζονται) στην κριτική και φιλοσοφική θεώρηση του όρθου και του έπιβεβλημένου.

Η προσπάθεια για επίλυση των προβλημάτων που αναφέρθηκαν πα-

ρακολουθεί μια μεθοδολογία, που στη βάση της δεν είναι τίποτε άλλο από ένας τρόπος σκέψης που οδηγεί στη λύση ενός συγκεκριμένου προβλήματος και στη χάραξη μιᾶς τακτικής για την αντιμετώπισή του και που όμως καθοδηγείται από ορισμένους κανόνες και Ἄρχες, που λαμβάνονται σαν αὐταπόδεικτη προϋπόθεση. Ἄξιες, δηλαδή, που ἐπικρατοῦν σὲ μιὰ κοινωνία και λειτουργοῦν μέσα στο κοινωνικό σύστημα και βοηθοῦν τὴν ἀνάπτυξη και ἐξέλιξη τῆς κοινωνικῆς συμπεριφορᾶς. Ἄξιες που χρησιμεύουν σαν βάση τῶν ἠθικῶν κανόνων που διέπουν τὶς ἀνθρώπινες σχέσεις και που πολλὲς φορὲς γίνονται και κανόνες Δικαίου.

Αὐτὴ ἀλλοστε εἶναι και ἡ βάση τῆς σχέσης «Βιοηθικῆς» Δεοντολογίας και Νόμου. Ἄρχή, ἠθικά παραδεκτὴ και καταξιωμένη, ἀποτελεῖ πρότυπο που ἡ κοινωνία γιὰ τὴ διασφάλιση τῶν κυττάρων της καθιερώνει μὲ νόμο. Ἡθικά καταξιωμένη π.χ. εἶναι ἡ ἀρχὴ τῆς «ἐχεμύθειας» που ἀποτελεῖ βασικὴ δεοντολογικὴ προϋπόθεση κατὰ τὴν ἀσκηση τῆς Ἰατρικῆς και που ἡ παραβίασή της προβλέπεται και τιμωρεῖται ἀπὸ τὸ Νόμο.

Στὸ χῶρο τῆς Ἰατρικῆς ἐπικρατοῦν οἱ ἐξῆς κυρίως Ἄρχες:

1. Ἄρχὴ τῆς αὐτονομίας, σύμφωνα με τὴν ὁποία τὸ ἄτομο δικαιούται νὰ παίρνει μόνο του τὶς ἀποφάσεις που τὸ ἀφοροῦν. Ἐκφράζεται σαν μορφὴ προσωπικῆς ἐλευθερίας και οἱ κοινωνίες που τὴν προωθοῦν θεωροῦνται φιλελεύθερες και δημοκρατικές. Ἡ προσωπικὴ ὁμως ἐλευθερία πρέπει νὰ περιορίζεται στὴν πράξη (κι αὐτὸ τουλάχιστον ἐπιχειρεῖται) ὅταν ἀδικαιολόγητα παρεμποδίζεται ἢ ἐλευθερία τῶν ἄλλων.

2. Ἄρχὴ τῆς δικαιοσύνης, σύμφωνα με τὴν ὁποία κάθε ἄτομο δικαιούται αὐτὸ που τοῦ ἀνήκει, και που θὰ πρέπει με βάση ὀρισμένα τεκμήρια νὰ τοῦ ἀποδοθεῖ. Οἱ μικρὲς και οἱ μεγάλες ἡλικίες (τεκμήριο ἀδυναμίας) δικαιούνται π.χ. μεγαλύτερης φροντίδας, ὅπως ἐπίσης ὁ ἄρρωστος σὲ σχέση με τὸν ὑγιή, κλπ.

3. Ἄρχὴ τῆς ὠφέλειας, σύμφωνα με τὴν ὁποία ὄχι μόνο δεν πρέπει νὰ βλάπτεται κανεὶς (non maleficence), ἀλλὰ ἀντιθέτως πρέπει νὰ ὠφελεῖται. Εἶναι ἀρχὴ τοῦ *primum non nocere*, που πάντα ἐπικρατοῦσε στὴν ἀσκηση τῆς ἰατρικῆς.

4. Ἄρχὴ τῆς ἰσοτιμίας σύμφωνα με τὴν ὁποία ὅλοι οἱ ἄνθρωποι πρέπει νὰ τυχαίνουν τῆς ἴδιας μεταχείρισης, ἂν βεβαίως δεν συντρέχει εἰδικὸς λόγος που νὰ δικαιολογεῖ κάτι διαφορετικό.

Στὴ μεθοδολογία διακρίνονται δύο κυρίως θεωρίες φιλοσοφικῆς σκέψης:

Ἡ Δεοντολογικὴ, σύμφωνα με τὴν ὁποία ὀρισμένες πράξεις εἶναι ὀρθές ἢ ὄχι, ἀνεξαρτήτως ἀπὸ τὰ ἀποτελέσματα που ἐπιφέρουν. Ἡ προσπάθεια διατήρησης π.χ. ἐνὸς ἄρρωστου στὴ ζωὴ εἶναι ἐπιτακτικὸ καθῆκον τοῦ γιατροῦ μέχρι τὸ τέλος.

Ἡ Ὀφελμιστικὴ ἢ Τελολογικὴ ἢ θεωρία χρησιμότητας, σύμφωνα με τὴν ὁποία οἱ πράξεις και οἱ ἀποφάσεις κρίνονται ὀρθές ἢ ὄχι ἀπὸ τὰ ἀποτελέσματα που παράγουν. Τὸ νὰ διατηρεῖ π.χ. ὁ γιατρός τὸν ἄρρωστο στὴ ζωὴ εἶναι καθῆκον του και πρέπει νὰ τὸ πράττει, ἐφόσον ὁμως ἡ παράταση αὐτῆ τῆς ζωῆς δεν γίνεται ἀβάσταχτο βάρος γιὰ τὸν ἴδιο τὸν ἄρρωστο ἀλλὰ και γιὰ τὸ περιβάλλον του ἢ και τὴν κοινωνία.

Με βάση τις πιό πάνω αρχές και τη μεθοδολογία, ή σύγχρονη Ιατρική δεοντολογία, διατυπωμένη σε κανόνες που συντάχθηκαν με βάση τη διάσκεψη της Νυρεμβέργης, του Τόκιο, τη διακήρυξη του Έλσίνκι και άλλων άλλων διεθνών οργανισμών και Ιατρικών οργανώσεων, περιλαμβάνει καθήκοντα και υποχρεώσεις του γιατρού απέναντι στον έαυτό του, στον άρρωστο, στο συνάδελφό του, στην Κοινωνία.

Καθήκοντα και υποχρεώσεις που στοιχειοθετούν γι' αυτόν και ευθύνη, που κατά περίπτωση μπορεί να είναι ποινική, άστική, πειθαρχική ή και μικτή.

Είναι γνωστό ότι ή έννοια της ευθύνης όρίζεται στη σύγχρονη θεωρία του δικαίου, ως δυνατότητα να εξαναγκασθεί ένα πρόσωπο να εκπληρώσει κάποιαν, είδική ή γενική, υποχρέωση του και ή καινούργια (δευτερογενής) υποχρέωση που γεννιέται ως κύρωση για την παράβαση της πρώτης. Ό γιατρός π.χ. έχει υποχρέωση και καθήκον να προσπαθήσει να κάνει καλά τον άρρωστο. Η υποχρέωση αυτή δημιουργεί αυτομάτως, σε περίπτωση άπεμπόλισης της, ευθύνη που στη συγκεκριμένη περίπτωση πέραν του εξαναγκασμού της επανόρθωσης με τη μορφή μιās άστικής άπαιτησης μπορεί και να τιμωρηθεί.

Η ευθύνη διακρίνεται έτσι από την υποχρέωση. Και οί δυο μαζί αποτελούν, στο Ιδιωτικό δίκαιο, την έννοχή, δηλαδή τη σχέση από την όποία ό ένας έχει την υποχρέωση και την ευθύνη κάτι να κάνει ή κάτι να παραλείψει ή κάτι να δώσει στον άλλο. Η διάκριση αυτή των δύο στοιχείων της έννοχης, δηλαδή της υποχρέωσης από τη μιὰ μεριά και της

ευθύνης από την άλλη, έχει σήμερα σημασία προπάντων λογική γιατί, στην πραγματικότητα, τα δύο αυτά στοιχεία κατά κάποιον τρόπο πάντα συνυπάρχουν και συμπορεύονται άν και παλαιότερα (στο Ρωμαϊκό π.χ. δίκαιο) ή κατάσταση ήταν διαφορετική.

Σήμερα όμως ευθύνη δέν σημαίνει πιὰ μόνο, όπως στο ρωμαϊκό δίκαιο, τη δυνατότητα εξαναγκασμού, άλλ' άκόμα και την καινούργια υποχρέωση (δευτερογενής) που βαρύνει εκείνον που παρέβη την πρώτη του υποχρέωση.

Το πρόβλημα της Ιατρικής ευθύνης, παρ' όλο ότι τα τελευταία μόλις χρόνια έχει λάβει ξεχωριστή διάσταση, δέν ήταν ποτέ άγνωστο. Πριν από 4.500 χρόνια άκόμη, στον κώδικα του Χαμουραπί, βρίσκονται κανόνες που πρόβλεπαν και αντιμετώπιζαν το θέμα αυτό της άμέλειας, άνάλογες δε διατάξεις αναφέρονται από τον Ηρόδοτο ότι υπήρχαν και στην Ίερά Βίβλο των Αιγυπτίων. Τα κατά καιρούς άκόμη Δίκαια των Αρχαίων Έλλήνων, άν και δέν όριζαν κανόνες σχετικούς με την ευθύνη του γιατρού, δέν απομακρύνθηκαν όμως και από την ιδέα για μιὰ πιό σωστή, «*παραδεκτή*» και «*ιερή*» άσκηση της Ιατρικής. Νύξη για την έλλειψη νομοθετικής ρύθμισης της Ιατρικής ευθύνης κάνει και ό Ίπποκράτης στο «*Νόμο*» του.

Το Ρωμαϊκό Δίκαιο από νωρίς άκόμη άσχολήθηκε με την αντιμετώπιση του προβήματος της καθημέρα Ιατρικής πράξης. Για πρώτη φορά μάλιστα θεσπίστηκαν, σε επίπεδο Δικαίου, ποινικές κυρώσεις εκτός από τις άστικές. Χαρακτηριστικά νομοθετήματα αυτής της εποχής είναι ή Lex Cornelia de sicariis και ή Lex Aquilia phleboticum, με ευρύ φάσμα συναφών

μέ την ιατρική αμέλεια ζητημάτων.

Στις επόμενες εποχές ή σωστή και ή δίκαιη ρύθμιση των ζητημάτων αυτών εμφανίζεται ανεπαρκής, ό δε γιατρός βρίσκεται σε έπισηαλή θέση. Οί βασανισμοί αλλά και οί θανατώσεις άκόμη είναι συνηθισμένα έπακόλουθα των άποτυχημένων θεραπειών. Από τον 11ο δμως μέχρι τον 15ο αιώνα, στην Εύρώπη, οί όροι άντιστρέφονται και ή ιατρική άσκειται άνεξέλεγκτα, μέχρις άσυδοσίας. Η τιμωρία των γιατρών είναι προνόμιο μόνο των έλαχίστων ισχυρών και έκτός πάντοτε όποιουδήποτε Δικαίου. Και μόνο μετά τη Γαλλική Έπανάσταση αρχίζει σταδιακά μια κάποια έπιστημονική νομική θεώρηση του όλου προβλήματος με μικρά βέβαια και διστακτικά βήματα. Και άφου πέρασε από πολλά στάδια σύζητήσεων, άντιρρήσεων, θεωριών και παραδοχών. Είδι- κότερα:

Στις άρχές του 19ου αιώνα στη Γαλλία είχε διαμορφωθεί ή πίστη στην άρχή ότι, οί γιατροί δέν υπέχουν καμμία εϋθύνη κατά την έκτέλεση του έργου τους με έξαιρεση τις έλάχιστες περιπτώσεις που μπορεί να υπάρχει πρόθεση (δόλος). Τοϋτο διατυπώνεται χαρακτηριστικά σε υπόμνημα της Ίατρικής Άκαδημίας της Γαλλίας προς την Κυβέρνηση, τό έτος 1829, κατά την έπεξεργασία νόμου που ρύθμιζε την άσκηση της Ίατρικής στη Γαλλία. Οί δικαιολογίες που προβλήθηκαν για την άνευθυνότητα των γιατρών ήταν πολλές και διάφορες από διαφορετικούς είσηγητές, που δμως, δέν κατάφεραν να άποδείξουν πειστικά τις προτάσεις τους, με συνέπεια να έγκαταλειφθεί νωρίς ή άποψη αυτή, για πλήρη έλλειψη εϋθύνης του γιατρού, ή θεωρία της άπόλυτης άνευθυ-

νότητος του γιατρού.

Και μια άλλη άποψη, ή θεωρία της έλαττωμένης εϋθύνης, φάνηκε για κάποια στιγμή να συζητιέται και να κερδίζει έδαφος. Σύμφωνα με την άποψη των ύποστηρικτών της θεωρίας αυτής (έλάχιστοι αριθμητικά σήμερα) ή εϋθύνη του γιατρού με έξαιρεση πάντοτε τις πράξεις στις όποιες υπάρχει πρόθεση, περιορίζεται μόνο σε περιστατικά που ένήργησε με «βαρεία αμέλεια», ένω άντίθετα δέν είναι καθόλου υπεύθυνος για άτυχήματα που προκλήθηκαν από μια «έλαφρά αμέλεια». Είναι φανερό ότι ή άποψη αυτή, δημιουργεί προνομιακή μεταχείριση των γιατρών σε σχέση με τους υπόλοιπους έπιστήμονες και λειτουργούς και γι' αυτό τό λόγο, παρ' όλα τα θετικά στοιχεία που εμφανίζει άπέναντι στην προηγούμενη, δέν μόρρεσε να έπικρατήσει.

Η άπάντηση στο εϋλογο έρώτημα, γιατί ό γιατρός να έχει έλαττωμένη εϋθύνη και κυρίως έκλεκτική και διαβαθμιζόμενη, δέν δόθηκε με πειστικό τρόπο και σοβαρή έπιστημονική τεκμηρίωση, με συνέπεια σύντομα να έγκαταλειφθεί, και ό ίδρυτής της Έταιρείας της Ίατροδικαστικής στο Παρίσι Legrand de Saule τό 1874 διακηρύσσει: «Κανείς δέν δικαιούται να τοποθετείται υπέρνω του νόμου και ό γιατρός είναι άρκετά βέβαιος για τον έαυτό του, ώστε να μην επιδιώκει έξαιρεση σ' αυτό».

Στό μεταξύ, ή ανάπτυξη της Ίατρικής προχωρεί με άλματώδη ρυθμό και οί περιπτώσεις των θεαματικών έπιτευγμάτων αλλά και των άποτυχιών αρχίζουν να πιέζουν πλέον τις νομοθεσίες διαφόρων Κρατών να όριοθετήσουν νομικά την ιατρική εϋθύνη. Έτσι προοδευτικά προσδιορίζονται πλέ-

ον οί αρμοδιότητες των γιατρών και καθορίζονται τὰ πλαίσια, έξω από τὰ όποία μπορεί νά στοιχειοθετηθεί ευθύνη.

Ἡ άποψη πού σήμερα επικρατεῖ και φαίνεται λογικά σωστότερη παραδέχεται ότι, ό γιατρός κατά τήν εκτέλεση των καθηκόντων του, έχει πλήρη ευθύνη και είναι υπόλογος τόσο για «βαρεία» όσο και για «ελαφρά» άμέλεια. Βάση της άποτελεῖ ή παραδοχή ότι ό γιατρός υπέχει ευθύνη για όποιαδήποτε πράξη του, ανεξάρτητα από τή βαρύτητα του άπαράδεκτου αποτελέσματος πού προκάλεσε.

Ἡ όρθότητα τής άποψης αὐτῆς θεωρεῖται πλέον άπόλυτα τεκμηριωμένη και συζητήσεις πάνω στο θέμα αὐτό δέν προκαλούνται πιά. Ἐτσι όταν σήμερα αναφέρεται κανείς στήν ευθύνη του γιατρού, ύπονοεῖ βασικά τήν πλήρη ύπευθυνότητά του για όποιασδήποτε μορφῆς άμέλεια, ένώ ή αυτονόητη ευθύνη για πράξεις εκ προθέσεως, ελάχιστες πραγματικά, ξεετάζονται χωριστά. Μ' αὐτή άκριβώς τή βάση, είναι δυνατή και ή διάκριση τής ευθύνης του γιατρού για πράξεις ή παραλείψεις κατά τήν άσκηση του έργου του σέ:

- ευθύνη ποινική
- ευθύνη άστική
- ευθύνη πειθαρχική

Εἶναι αυτονόητο ότι μιá πράξη ιατρικής άμέλειας για τήν όποία θά μπορούσε νά στοιχειοθετηθεί ποινική ευθύνη, είναι δυνατό νά συνεπάγεται αὐτόματα και άστική.

Δέν έχω χρονική δυνατότητα νά μῶ σέ περισσότερες λεπτομέρειες για τόν τρόπο πού στοιχειοθετεῖται ευθύνη κάθε μιáς μορφῆς. Ἴσως και νά μη έχει νόημα έδώ, άφού για τὸ για-

τρό, αὐτό πού πρέπει νά έχει σημασία είναι ή ύποχρέωση και όχι ή ευθύνη πού δημιουργεῖται όταν άπεμπολίσει τήν ύποχρέωση αὐτή.

Και με μιá σύντομη θεώρηση των ύποχρεώσεων αὐτών θά ήθελα νά τελειώσω .

Καθήκοντα λοιπόν και ύποχρεώσεις του γιατρού άπέναντι:

- Τῆς έπιστήμης πού διακονεῖ, αὐτῆς καθεαυτῆς τῆς Ἰατρικῆς. Ὁ γιατρός όφείλει νά εργάζεται άνελλιπώς, νά μελετᾶ και νά ενημερώνεται χωρίς διακοπή από βιβλία, περιοδικά, σεμινάρια και μετεκπαιδεύσεις, όχι μόνο σέ άντικείμενο τῆς ειδικότητας πού άσκει αλλά και γενικότερα, σέ κάθε κλάδο. Ἡ έπιμόρφωσή του πρέπει νά είναι συνεχῆς και σφαιρική άφού και ή ειδική γνώση τότε μόνο είναι έμπειδωμένη και χρήσιμη όταν δέν είναι «στεγανοποιημένη».

Εἶναι γεγονός ότι ή πολύπλευρη σήμερα ανάπτυξη τῆς Ἰατρικῆς έχει καθιερώσει τήν ειδικότητα. Ἄλλά και ή γενική, κατά τρόπο σφαιρικό, ενημέρωση του γιατρού στις νεότερες εξελίξεις τῆς έπιστήμης του δέν παύει νά είναι ύποχρέωσή του.

- Του ίδιου του έαυτου του. Ὁφείλει νά εργάζεται συνέχεια και νά «προσέχει» για τή διατήρηση ύψηλου prestige, σταθεροῦ και άλώβητου. Ἡ διαμόρφωση μιáς ισχυρῆς, συνεποῦς, έντιμης προσωπικότητας άποτελεῖ βασική ύποχρέωσή του.

- Του άρρώστου και των συγγενών του.

Εἶναι γεγονός ότι ή έμπλοκή του γιατροῦ με τὸ νόμο - τῆς όποιασδήποτε ειδικότητας γιατροῦ - γίνεται καθημερινῶς και συχνότερη και τὸ ένδεχόμενο μιáς δικαστικῆς περιπέτειας περισσότερο από ποτέ άλλοτε πιθανό.

νό. Ἡ σχέση γιαιτροῦ-ἄρρώστου ὑφίσταται σήμερα μιὰ βαθειὰ κρίση. Μιὰ κρίση πού ξεκινάει ἀπὸ τὴν ἀπαίτηση – ὑπερβολικὴ κάποτε – τοῦ ἄρρώστου, μιὰ ἀπαίτηση πού εὐκολα δημιουργεῖ τὴν ἀμφισβήτηση καὶ αὐτὴ μὲ τὴ σειρά της τὴ διεκδίκηση πού μοιραία θὰ καταλήξει στὴ διαιτητικὴ παρέμβαση τοῦ Νόμου. Ὁ ἄρρωστος ζητάει σήμερα πολὺ περισσότερα ἀπὸ τὸν ἀσφαλιστικό του φορέα, στὸν ὁποῖο πρόθυμα πληρώνει, ἀλλὰ καὶ ἀπὸ τὸ γιαιτρό τὸν ἴδιο, ἀπὸ τὸν ὁποῖο περιμένει πολλὰ, περισσότερα ἴσως ἀπ' ὅ,τι μπορεῖ αὐτὸς ὁ γιαιτρός νὰ τοῦ προσφέρει. Γοητευμένος ὁ ἄρρωστος ἀπὸ τὰ θαυμαστά της Ἱατρικῆς ἐπιτεύγματα πού συνήθως πληροφορεῖται – ὄχι πάντοτε σωστά – ἀπὸ τὰ μέσα μαζικῆς ἐνημέρωσης, ἀξιώνει πολλὲς φορές ἀπὸ τὸ γιαιτρό τὸ «θαῦμα». Κι ὅταν ἡ ἀξίωση αὐτὴ δὲν βρεῖ τελικὰ τὴν ἀνταπόκριση πού περιμένει, φωλιάζει μέσα του ἡ ἀμφισβόλια, ἡ ἀμφισβήτηση, αἰσθήματα πού – σὲ πολλὲς περιπτώσεις – ἐνισχυμένα ἀπὸ τὴ συναισθηματικὴ φόρτιση πού φέρνει τὸ ἀνεπιθύμητο ἀποτέλεσμα τῆς συγκεκριμένης Ἱατρικῆς πράξης, ὀδηγοῦν στὴ διεκδίκηση.

Ἡ διαταραγμένη σχέση τοῦ γιαιτροῦ μὲ τὸν ἄρρωστο πρέπει ν' ἀποκατασταθεῖ. Κι ὁ τωρινὸς ψυχρός, ἀπρόσωπος χαρακτήρας νὰ δώσει τὴ θέση του στὴν ἀνθρώπινη ζεστασιά κι ἐπικοινωνία.

Τὸ ἀπόρητο, ἡ συναίνεση, ἡ σωστὴ καὶ ὑπεύθυνη ἐνημέρωση τοῦ ἄρρώστου ἀποτελοῦν βασικὴ προϋπόθεση μιᾶς τέτοιας προσέγγισης. Μιᾶς σχέσης μέσα ἀπὸ τὴν ὁποία ὁ γιαιτρός θὰ βλέπει, θὰ φροντίζει, θ' ἀγωνιᾷ γιὰ τὸν ἄρρωστο περισσότερο ἀπὸ τὴν ἄρρώστεια.

– Τῶν συναδέλφων του. Οἱ διαπροσωπικὲς σχέσεις τῶν γιαιτρῶν θὰ πρέπει πάντα νὰ κυμαίνονται μέσα στὰ πλαίσια τῆς ἀξιοπρέπειας, τῆς ἀφιλοκέρδειας, τοῦ ὕγιους ἀνταγωνισμοῦ ἢ καλύτερα τῆς σωστῆς ἐπιστημονικῆς ἀμιλλας, κλπ. Ὁ σεβασμὸς τῆς προσωπικότητας τοῦ ἄλλου συναδέλφου εἶναι ἐξ Ἰσου ὑποχρέωση ὅπως καὶ ἡ διαφύλαξη τῆς δικῆς του.

– Τῆς κοινωνίας. Ὁ γιαιτρός πρέπει νὰ ἐργάζεται γιὰ τὴν πρόοδο τῆς κοινωνίας μέσα στὴν ὁποία ζεῖ καὶ ἀναπτύσσεται, τὴ διόρθωση, βελτίωση ἢ καὶ ἐκσυγχρονισμὸ θεσμῶν καὶ πεποιθήσεων, μὲ στόχο ὁμως, καὶ μέσο πάντοτε τὴ βελτίωση τῆς ποιότητας τῆς ἀνθρώπινης ζωῆς.

– Τῆς Πολιτείας, σεβόμενος τοὺς νόμους καὶ τὶς ἐπιταγές της, δρώντας ὀρθὰ καὶ σύμφωνα μὲ τὸ ἰσχύον Δίκαιον. Ἡ ἐμπλοκὴ τοῦ γιαιτροῦ μὲ τὸ νόμο, ὅταν γιὰ κάποια ἀμέλειά του συμβεῖ νὰ στοιχειοθετηθεῖ εὐθύνη, μειώνει ὀπωσδήποτε τὴν προσωπικότητα, τὸ κύρος καὶ τὴν ἐπιστημονικὴ του ὄντοτητα.

Οἱ γενικοὶ κανόνες πού ὁ γιαιτρός ὀφείλει νὰ παρακολουθεῖ σὲ ὁποιαδήποτε πράξη του κατὰ τὴν ἐνάσκηση τοῦ λειτουργήματός του πρέπει νὰ ἀφοροῦν:

1. Κανόνες ἠθικούς: Ἐκπορευοῦνται ἀπὸ τὴν ἀνάγκη προστασίας τῶν ἠθικῶν ἀξιών πού κατισχύουν σὲ μιὰ κοινωνία καὶ ἀποσκοποῦν στὴ ρύθμιση τῶν προβλημάτων πού παρουσιάζονται ἀπὸ τὴν ἀσκηση τῆς Ἱατρικῆς σὲ σχέση μὲ τὶς ἀξίες αὐτές.

Ἡ Ἱατρικὴ μὲ τὴν ἀλματώδη καὶ ἐντυπωσιακὴ ἐξέλιξή της ἔχει δημιουργήσει τέτοιας φύσεως προβλήματα πού χρειάζονται ψυχραίμη καὶ προσεκτικὴ ἀντιμετώπιση, ἀφοῦ πολλὲς ἀπὸ

τις έπιστημονικές έπιτεύξεις της τείνουν να δημιουργήσουν νέα «πρότυπα» ήθικών αξιών.

2. Κανόνες κοινωνικούς: Καθορίζονται από τις ευρύτερες ανάγκες, απαιτήσεις και συμφέροντα του κοινωνικού συνόλου τα όποια και πρέπει να προτιμώνται από τους μεμονωμένους στόχους μιās Ιατρικής πράξης. Οί ρυθμίσεις που εισάγονται με τους κανόνες αυτούς αναφέρονται στη σχέση 'Ιατρικής και Οικονομίας, άτομικής και κοινωνικής, 'Ιατρικής και Θρησκείας, δοξασιών και δογμάτων, 'Ιατρικής και μειονοτήτων, στις έσωτερικές σχέσεις ανάμεσα στα Ιατρικά και μη μέλη τών υγειονομικών ομάδων, στην υγειονομική μέριμνα πληθυσμών που καθορίζεται από πολιτικά, πολιτιστικά και οικονομικά κριτήρια, κ.λ.π.

3. Κανόνες έπιστημονικούς, που καθορίζουν τὸ έπιστημονικά τεκμηριωμένο και δόκιμο μιās Ιατρικής πράξεως. 'Η μόρφωση υγιούς έπιστημονικής συνειδήσεως έχει ιδιαίτερη σημασία σήμερα που ὁ γιατρός εύκολοτερα μπορεί από άνεύθυνα και άτεκμηρίωτα έπιτεύγματα να παρασυρθεῖ και φυσικά εύκολότερα για άγυρτεία να κατηγορηθεῖ. Τὸ πείραμα, ἡ έρευνα, ἡ δοκιμή, άκόμη και ἡ παρατήρηση χρειάζονται σύνεση, γνώση, προσοχή, κρίση πεντακάθαρη, ὀργάνωση, μεθοδικότητα, έπιφύλαξη και σκεπτικισμό.

4. Κανόνες νομικούς: 'Αποτελοῦν τις ὑποχρεωτικές εκείνες άρχές που

έπιβάλλονται δεσμευτικά από τὸ θετικό δίκαιο κάθε Πολιτείας και καθορίζουν με μεγαλύτερη από τους λοιπούς κανόνες, ακρίβεια τις ὑποχρεώσεις και τὰ καθήκοντα του γιατροῦ.

Στους νομικούς αυτούς κανόνες άποκρυσταλλώνονται δεσμευτικά οί ήθικές, κοινωνικές και λοιπές άρχές και άξιες κάθε κοινωνίας και συνιστοῦν τὴν ιδιαίτερη νομοθεσία. 'Η νομοθεσία αυτή άποτελεῖται συνήθως από ιδιαίτερες, καθαρά Ιατρικού περιεχομένου διατάξεις, αλλά συναντάται επίσης και σε γενικότερης διατυπώσεως διατάξεις ποινικών, αστικών, διοικητικών και πειθαρχικών νόμων.

Καθήκοντα και ὑποχρεώσεις. Εϋθύνη που συνεπάγονται. Κανόνες δεοντολικοί, άξιες και παραδοχές που στηρίζονται στις άκατάλυτες 'Αρχές τῆς 'Ηθικής και τῆς Θρησκείας.

Και πάνω άπ' όλα, πέρα άπ' όλα, ὁ ἴδιος ὁ γιατρός που πρέπει να καταλάβει, να νοιώσει, ὅτι ἡ τήρηση τών δποίων δεοντολογικῶν κανόνων, άκόμα και νομικῶν έπιταγῶν, εῖναι καθαρά θέμα δικό του συνειδησιακό. Μια τέτοια συνείδηση θά τὸν καταξιώσει σάν "Ανθρωπο, μιὰ τέτοια συνείδηση θά τὸν κάνει να νοιώσει τὴν ΑΛΗΘΕΙΑ.

Α. Σ. ΚΟΥΤΣΕΛΙΝΗΣ
Καθηγητῆς

'Ιατροδικαστικής και Τοξικολογίας
του Πανεπιστημίου 'Αθηνών.

Η ΠΟΙΟΤΗΤΑ ΤΗΣ ΙΑΤΡΙΚΗΣ ΚΑΙ Η ΠΟΙΟΤΗΤΑ ΤΗΣ ΖΩΗΣ

Ἡ σχέση γιατροῦ-ἄρρώστου εἶναι κάτι τὸ ἰδιαίτερο καὶ ξεχωριστό. Δὲν ἔχει τὸ ὁμοίο τῆς μὲ καμιὰ ἄλλη σχέση.

Ὁ ἄρρωστος καταφεύγει στὸ γιατρό γιὰ νὰ ζητήσῃ τὴ βοήθειά του γιὰ κάποιο πρόβλημα ὑγείας, ἢ σὲ βαρεῖες περιπτώσεις μεταφέρεται ἀπὸ ἄλλους γιὰ νὰ τοῦ δοθῇ ἐπείγουσα Ἱατρικὴ. Στὸ γιατρό ἀναθέτει τὴν ἐπίλυσι τοῦ προβλήματός του, μ' ἐμπιστοσύνη ὅτι ἐκεῖνος θὰ κινητοποιήσῃ τὶς γνώσεις καὶ ἰκανότητές του, ὥστε νὰ τὸν ἀπαλλάξῃ, εἰ δυνατόν, ἢ νὰ τὸν ἀνακουφίσῃ ἀπὸ τὴ νόσο.

Ἡ ποιότητα τῆς Ἱατρικῆς ἐξαρτᾶται ἀπόλυτα ἀπὸ τὴ σχέση αὐτῆ. Ὅσο πῶς γνήσια καὶ ἀληθινὴ εἶναι, τόσο θάνατι καὶ τ' ἀποτέλεσμα ἀγαθό. Πρόκειται γιὰ τὴ συνάντησι δύο προσώπων, πού κατ' ἀνάγκην ξεκινάει ἄνισα. Ὁ γιατρός ἔχει τὴν ὑπεροχὴ γιὰτὶ εἶναι σὲ θέσι νὰ δώσῃ καὶ τοῦ ζητεῖται ἡ βοήθεια. Ὁ ἄρρωστος εἶναι ἀναγκαστικὰ ἐξηρητημένος καὶ ἀδύναμος καὶ ἀνασφαλῆς.

Ὁ γιατρός διατρέχει τὸν κίνδυνο νὰ παρασυρῆ ἀπὸ τὸ αἶσθημα ὑπεροχῆς καὶ δυνάμεως, ἀλλὰ καὶ καταστάσεως. Αὐτὸς εἶναι (ὑποτίθεται τουλάχιστον) ὁ ὑγιής, ὁ ἄλλος πάσχει.

Ὁ γιατρός μὲ μιὰ ἀγραφὴ συνθήκη ἐνεργεῖ γιὰ λογαριασμό τοῦ

πάσχοντος, τοῦ προγραμματίζει τὴ διαγνωστικὴ ἐρευνα καὶ ἀποφασίζει γιὰ κεῖνον. Πολλὲς φορές ἡ λήψις ἀποφάσεων ἀφορᾶ καίρια ζητήματα πού ἄπτονται τῆς ζωῆς καὶ τοῦ θανάτου.

Εἶναι ὄντως μοναδικὴ αὐτὴ ἡ σχέση γιατροῦ-ἄρρώστου, καὶ μεγαλειώδης, ἂν ἀναπτυχθῇ πράγματι ἀληθινά. Αὐτὸ ὅμως ἐξαρτᾶται κυρίως ἀπὸ τὸ τί ἄνθρωπος εἶναι ὁ γιατρός. Τί πιστεύει γιὰ τὸν ἄνθρωπο, γιὰ τὴ ζωὴ, γιὰ τὴν Ἱατρικὴ, ἀλλὰ καὶ τί προσωπικότητα διαθέτει, καὶ φυσικὰ τί ἐπιστήμων εἶναι.

Γιὰ τὴ λεπτὴ αὐτὴ σχέση γίνεται ἰδιαίτερη μνεῖα στὸ περὶ ἱητροῦ ἱπποκρατικὸ κείμενο. «Χρὴ γὰρ πολλὰ ἐπικουρέειν δικαιοσύνην πρὸς δὲ ἱητρὸν οὐ μικρὰ συναλλάγματα τοῖσι νοσοῦσιν ἐστίν· καὶ γὰρ αὐτοὺς ὑποχειρίους ποιεοῦσι τοῖς ἱητροῖς, καὶ πᾶσαν ὥρην ἐντυγχάνουσι γυναιξίν παρθένους, καὶ τοῖς ἀξίοις πλείστου κτήμασιν, ἐγκρατέως οὖν δεῖ πρὸς ἅπαντα ἔχειν ταῦτα». (Ἡ δικαιοσύνη πρέπει νὰ πρυτανεύῃ στὶς σχέσεις του γενικά... δὲν εἶναι μικρὲς οἱ σχέσεις τοῦ ἱατροῦ μὲ τοὺς ἀσθενεῖς, οἱ ἀσθενεῖς εἶναι ὑποτεταγμένοι στὸ γιατρό· καὶ αὐτὸς εὐρίσκεται σ' ἐπαφὴ μὲ γυναῖκες, κορίτσια καὶ μὲ ἀντικείμενα μεγάλης ἀξίας).

Στό δὲ περὶ εὐσχημοσύνης το-
νύζεται ἡ ἀνάγκη τῆς Σοφίας, ὄχι τῆς
ἀπλῆς γνώσεως, γιὰ τὴν καλὴ Ἱα-
τρικὴ. «Διὸ δεῖ ἀναλαμβάνοντα του-
τέων τῶν προειρημένων ἕκαστα, με-
τάγειν τὴν σοφίην ἐς τὴν ἱητρικὴν
καὶ τὴν ἱητρικὴν ἐς τὴν σοφίην· Ἱη-
τρὸς γὰρ φιλόσοφος ἰσόθεος».

Τὰ τελευταῖα χρόνια, στίς
προηγμένες κυρίως χῶρες, μὲ ἀφε-
τηρία τίς ΗΠΑ ἔχει εἰσαχθῆ ἡ ἔν-
νοια τῆς Ποιότητος τῆς Ἱατρικῆς
καὶ τῆς κατὰ τὸ δυνατόν ἐξασφαλί-
σεώς της καὶ τοῦ ἐλέγχου της. Εἶναι
ἡ Quality assurance.

Εἶναι δικαίωμα καὶ προνόμιο
τοῦ σημερινοῦ Ἀνθρώπου καὶ εὐθύνη
τῶν γιατρῶν καὶ τῶν ὑπηρεσιῶν ὑ-
γείας καὶ περιθάλψεως νὰ τοῦ πα-
ρασχεθῆ ἡ σωστὴ Ἱατρικὴ μὲ ὅλα
τὰ ἐκπληκτικὰ τεχνολογικὰ ἐπιτεύγ-
ματα τῶν τελευταίων ἐτῶν, καὶ αὐτὸ
ἀνεξάρτητα οἰκονομικῶν δυνατοτή-
των, κοινωνικῆς καταστάσεως, ἡ-
λικίας, φύλου, θρησκείας.

Δυστυχῶς ὁ,τι συζητοῦμε ἀνα-
φέρεται στίς λεγόμενες ἀνεπτυγμέ-
νες χῶρες, ἐνῶ στίς λοιπές, ποὺ κα-
λύπτουν τὸ μεγαλύτερο μέρος τοῦ
πλανῆτου, ἐξακολουθοῦν οἱ ἄνθρω-
ποι ν' ἀποθνήσκουν ἀπὸ ἐλονοσία,
φυματίωσι καὶ πείνα.

Ἡ ποιότητα τῆς Ἱατρικῆς ἐξυ-
πακούει τὴν παροχὴ τῶν καταλλή-
λων συγχρόνων διαγνωστικῶν καὶ
θεραπευτικῶν μεθόδων, ὑπεύθυνα μ'
ἐπιμέλεια καὶ ἐνδιαφέρον γιὰ τὸν ἄρ-
ρωστο, ὥστε νὰ τοῦ ἀποκατασταθῆ
ἡ ὑγεία καὶ νὰ παραταθῆ ἡ ζωὴ.

Ἡ ἐκτίμησις τῆς ποιότητος τῆς
Ἱατρικῆς εἶναι δυσχερής. Ἡ περί-
θαλψις τοῦ πάσχοντος ἀπαιτεῖ α)
γνώσιν, ἐτοιμότητα, ἐνημερότητα καὶ
πρακτικὴ ἰκανότητα ἐκ μέρους τοῦ

γιατροῦ, β) ὑψηλὰ κίνητρα, ὥστε νὰ
χρησιμοποίησιν καὶ θέσιν στὴν ὑπηρε-
σία τοῦ ἀρρώστου ὅλες τίς ὑπάρ-
χουσες δυνατότητες, γ) τεχνολογι-
κὴ ὑποδομὴ, δ) ὄργάνωσι ἐκ μέρους
τῶν Ὑπηρεσιῶν Ὑγείας (κρατικῶν
ἢ ἰδιωτικῶν), ε) ἐνδιαφέρον καὶ κί-
νητοποίησι ὄλων τῶν δυνάμεων τοῦ
γιατροῦ, στ) ὑψηλὴ ἔννοια εὐθύνης
καὶ ζ) ἀγάπη πρὸς τὸν πάσχοντα συ-
νάνθρωπο.

Παρὰ τίς δυσκολίες ὁμως ἡ
Ποιότητα τῆς Ἱατρικῆς δὲν ἀφήνε-
ται πλέον στὴν τύχη, ἢ τὴν καλὴ
διάθεσι, ἀλλὰ σὲ πολλὰς χῶρες ἔ-
χουν προταθῆ καὶ ἐφαρμοσθῆ τρόποι
ἐλέγχου καὶ ἐκτιμήσεώς της.

Ὑπάρχουν π.χ. ἐπιτροπὲς ἐλέγ-
χου (ἀπὸ ἐλεγκτὰς ἐκτὸς νοσοκο-
μείου), ποὺ ἀναλύουν τίς διαφορὰς
περιπτώσεις, ἂν ἀντιμετωπίσθησαν
σωστά, πλήρως καὶ ἐπιτυχῶς, ὡς
πρὸς τὴ διάγνωσι καὶ θεραπεία.

Ἰδρύθησαν Ἐταιρεῖες Quality
Assurance, ποὺ κάνουν συμπόσια καὶ
συνέδρια τοπικὰ καὶ διεθνή, δημο-
σιεύουν μελέτες καὶ ἐρευνες σχετικὲς
καθὼς καὶ ὀδηγίες καὶ ἔτσι προωθοῦν
τὴν ἐφαρμογὴ τῆς Ποιότητος. Στὴ
χώρα μας εἶμαστε πολὺ μακριὰ ἀ-
κόμη.

Στενὰ συνδεδεμένο μὲ τὴν προ-
σπάθεια αὐτὴ εἶναι τὸ ἀνικανοποίη-
τον τοῦ πάσχοντος, ποὺ ἔχει ὀδηγή-
σει σὲ δίκες ἐναντίον γιατρῶν, ποὺ
στίς ΗΠΑ ἔχουν φθάσει σὲ ἀνησυ-
χητικὸ σημεῖο. Ὁ φόβος τῶν για-
τρῶν γι' αὐτέας, ἐνεργεῖ κατὰ δύο τρό-
πους: α) εὐεργετικά, β) βλαπτικά,
γιὰτὶ ἀναγκάζει τοὺς γιατροὺς σὲ
γραφειοκρατικὸς τύπος, ὥστε νὰ
ἐξασφαλισθοῦν γιὰ τὴν εὐθύνη. Ἐπ'
αὐτοῦ τὸν λόγον ἔχει ὁ καθηγητὴς
κ. Κουτσελίνης.

Είναι ενδιαφέρον ότι ή ίκανοποίησης του πάσχοντος άπασχολούσε και την Ίπποκρατική Ίατρική. «Σχεδόν δέ δσα άνάγκας έχει δσσε γίνεσθαι έν τοίσι νουσήμασι και τραύμασι κακά έπί κακοίσι, τόν ίητρών αίτιώνται τούτων γενομένων και την άνάγκην την τά τοιαύτα άναγκάζουσιν γίνεσθαι ού γινώσκουσιν. Καί ήν έπί πυρέσσοντι ή τραύμα έχουντι, έσελθών και προσενέγκας, τό πρώτον μη ώφελήση, αλλά τή ύστεραίη κάκιον έχει, τόν ίητρών αίτιώνται ήν δέ ώφελήση, τουτο δέ ούχ όμαλώς έπαινεούσι· χρεών γάρ πεπονθέναι αυτόν δοκέουσι». (Περί νούσων τό πρώτον 8) «Γενικά δσα κακά παρουσιάζονται στις άρρώστιες και τά τραύματα, γράφει στό Περί νούσων τό Πρώτον, άποδίδονται στό γιατρό, και ό κόσμος άγνοεί τό λόγο πού προκαλεί αυτά τά φαινόμενα... άν ό άρρωστος δέν άνακουφισθή στην άρχή, μά την άλλη ήμέρα χειροτερέψη κατηγορούν τό γιατρό· άν, αντίθετα, ό άρρωστος ώφεληθή, ό γιατρός δέν έχει τόν άνάλογο έπαινο, γιατί φαντάζονται πώς έτσι ήταν να συμβούν τά πράγματα».

Στό δέ περί τέχνης θίγεται ή Ποιότητα της Ίατρικής· «έχει δικαίωμα να κατηγορη όχι την τέχνη του αλλά την μεγάλη δύναμη της άρρώστειας»· «δσοι διαθέτουν πείρα της ίατρικής τέχνης, ... λαμβάνουν ύπ' όψι τους εκείνους πού γνωρίζουν σε ποιές περιπτώσεις ή έργασία του γιατρού, όταν τελειώνη είναι άρτια ή όταν δέν τελειώνη είν' έλαττωματική και από τά έλαττώματα ποιά πρέπει ν' άποδοθούν στό γιατρό και ποιά στόν άρρωστο». (Ίπποκράτους, περί τέχνης).

Ή ποιότης της παρεχομένης Ίατρικής σε διεθνή κλίμακα δέν είναι δυστυχώς άνάλογος με τις άλματώδεις έπιστημονικές και τεχνολογικές προόδους. Αυτό όφείλεται σε διαφορετικούς λόγους σε κάθε χώρα, κοινός όμως παράγων είναι ή προσωπικότης του γιατρού και ή κατάλληλη παιδεία του. «Ίητρική τεχνέων μέν πασέων έστίν επιφανεστάτη, διά δέ την άμαθίην των τε χρεωμένων αυτήν και των εικη τους τοιούσδε κρινόντων πολύ τε πασέων ήδη των τεχνέων άπολείπεται», τους άποδίδεται δέ ιδιαίτερα ευθύνη: «όμοιότατοι γάρ εισίν οι τοιοίσδε τοίσι παρειαγομένοις προσώποις έν τήσι τραγωδίησιν, ως γάρ εκείνοι σχήμα μέν και στολήν και πρόσωπον ύποκριτού έχουντι, ούκ εισί δέ ύποκριταί, ούτω και ίητροί φήμη μέν πολλοί, έργω δέ πάγχυ βαιοί (δλίγοι)».

Διεθνώς ύπάρχει χάσμα μεταξύ των έπιστημονικών προόδων και της άναπτύξεως του γιατρού. Δέν είναι δυνατόν να έχωμε ποιότητα Ίατρικής, άν δέν έχωμε πρώτα ποιότητα γιατρών. «Έπει οι πολλοί γε των ίητρών ταυτά μοι δοκέουσι τοίσι κακοίσι κυβερνήτοισιν πάσχειν και γάρ εκείνοι όταν έν γαλήνη κυβερνώντες άμαρτάνουσιν, ού καταφανές εισίν. Όταν δέ αυτούς κατάσχη χειμών τε μέγας και άνεμος έξώστης, φανερώς ήδη πᾶσιν ανθρώποισι δι' άγνωσύνην και άμαρτίην δήλοι εισίν άπολέσαντες την ναύν» (Ίπποκράτους, Περί άρχαίης Ίητρικής).

Στή χώρα μας ως προς την ποιότητα της Ίατρικής έπικρατεί μά ιδιάζουσα μικτή κατάσταση. Ένώ δέν εξέλιπαν ίατρικά άναστήματα έ-

πιστημονικού κύρους, που τελευταίως μάλιστα πληθαίνουν κι έχουν διεθνή προβολή, ούτε εξέλιπαν τὰ ἀνθρωπιστικὰ ιδεώδη μεταξύ τῶν γιατρῶν, ἢ Ἱατρικὴ που ἀσκεῖται στὴν πλειονότητα καὶ ἡ κατάστασις που ἐπικρατεῖ ἰδίως στὰ Νοσοκομεῖα εἶναι ἄκρως ἀνησυχητικὴ.

1) Ἡ παροχὴ ὑπηρεσιῶν ὕστερῃ ἐξ ἐπόψεως ὀργανωτικῆς κυρίως, ἀλλὰ

2) καὶ τεχνολογικῆς, που εἶναι ἐν πολλοῖς στενὰ συνυφασμένη μετὴν πρώτη.

3) Τὸ ὅλον κλίμα που ἔχει διαμορφωθῆ τελευταῖα εἶναι ἀπογοητευτικό, σὲ σημεῖο που οἱ ἄρρωστοὶ αἰσθάνονται σὲ μεγάλη ἀναλογία ἀνασφαλεῖς, λόγω ἀφ' ἑνὸς μειωμένου ἢ ἐλλείποντος ἐνδιαφέροντος ἐκ μέρους τῶν γιατρῶν καὶ τοῦ νοσηλευτικοῦ προσωπικοῦ, ἀφ' ἑτέρου λόγω παραμελήσεως στὴν ὅλη διαδικασίᾳ μελέτης καὶ φροντίδος τοῦ ἀρρώστου.

Ἐξ ἄλλου ἢ Ἱατρικὴ μας εἶναι στὴν πλειονότητα ἀπρόσωπη, ἀπάνθρωπη καὶ ἀνομοιογενὴς ὡς πρὸς τὴν ποιότητα. Δὲν ἔχω τὸ χρόνο, οὔτε τὴν πρόθεσι ν' ἀναλύσω τὰ αἷτια, που εἶναι πολλά. Ἡ ἐντύπωσις που δίνεται ὁμως στὸ κοινὸ εἶναι ὅτι ἢ Ἱατρικὴ, ὅπως καὶ τόσες ἄλλες φάσεις τῆς κοινωνίας, ἀπὸ λειτουργήμα ἐγίνε αὐτοσκοπός. Ἡ προσοχὴ ἔχει ἐκτραπῆ ἀπ' τὸν ἄρρωστο κι ἔχει στραφῆ στὸ γιατρό. Ἐνῶ ὅπως ὥραϊα σχολιάζεται ἀπὸ τὸν Πλάτωνα στὴν Πολιτεία του, «οὐκ ἄρα, ἦν δ' ἐγὼ, Ἱατρικὴ, ἱατρικῆ τὸ συμφέρον σκοπεῖ, ἀλλὰ σώματι».

4) Τὸ οἰκονομικὸν πρόβλημα ἔχει γίνε ἀπειλητικόν. Τεράστια ποσὰ δαπανῶνται γιὰ τὴν Ὑγεία, με-

γάλο μέρος τῶν ὁποίων ἐπιβαρύνει τὸν ἰδιώτη, που ἐξαναγκάζεται νὰ πληρῶνῃ ἀνήκουστα μέχρι σήμερα ποσὰ γιὰ τὴν νόσο του.

5) Ἀσκεῖται ἀπαράδεκτος ἐπαγγελματισμὸς ἀπὸ σημαντικὸ ἀριθμὸ γιατρῶν, ὄλων τῶν βαθμίδων.

Ὅσο γιὰ τὴν ἀντιμετώπισι τοῦ πάσχοντος ὡς προσώπου ἂν γίνετα ἀπὸ κάποιους καὶ κάπου, εἶναι μᾶλλον ἐξαίρεσις παρὰ κανόν. Δὲν ὑπάρχει ἀνάλογος παιδεία γι' αὐτὸ καὶ εἶναι μεγάλο θέμα τὸ πῶς θὰ γίνη δυνατὸν νὰ καταρτισθοῦν γιατροὶ καὶ ἀδελφὲς ἱκανοὶ κι ἐτοιμοὶ νὰ παίξουν αὐτὸ τὸ ρόλο. Ἀσφαλῶς δὲν ἐπαρκοῦν οἱ ξηρὲς γνώσεις γιὰ νὰ κάνωμε καλὴ Ἱατρικὴ, ἀλλ' εἶναι ἀναγκαῖα ἢ μόρφωσις τοῦ συνόλου Ἀνθρώπου, ἢ μόρφωσις τοῦ γιατροῦ ὡς προσώπου, που θὰ εἶναι ἐτοιμος νὰ συναντήσῃ τὸν πάσχοντα σὰν ἄνθρωπο καὶ σὰν πρόσωπο.

«Λέγουσι δέ τινες καὶ ἱητροὶ καὶ σοφισταὶ ὡς οὐκ ἐνὶ δυνατὸν ἱητρικὴν εἰδέναι ὅστις μὴ οἶδεν ὅ,τι ἐστὶν ἄνθρωπος· ἀλλὰ τοῦτο δεῖ καταμαθεῖν τὸν μέλλοντα ὀρθῶς θεραπεύσειν τοὺς ἀνθρώπους» (Ἰπποκράτους, περὶ Ἀρχαίης Ἱητρικῆς).

«Ὡς ἡμᾶς ἔλαθε καταγελάστως ὅτι οὐ μόνον ἐπιστήμης (τῆς γνώσεως δηλ.) ἠγουμενῆς, ὀρθῶς τε καὶ εὖ τοῖς ἀνθρώποις πρόκεινται τὰ πράγματα». (Σωκράτης στὸν Μένωνα Πλάτωνος 96 3).

Ἡ ἀρρώστεια μπορεῖ ν' ἀποτελέσῃ σταθμὸ καὶ ὀρόσημο στὴ ζωὴ ἐνὸς ἀνθρώπου "an illness often provokes a "search for meaning", μιὰ ἀναζητήσι γιὰ τὸ νόημα τῆς ζωῆς, λέει ἢ Dale Coddington, στὸ περιοδικὸ Health and Development. Ἦταν τὸ ἀγαπημένο μοτίβο τοῦ Paul

Tournier, εισηγητοῦ τῆς Ἱατρικῆς τῆς Προσωπικότητος, ὅπως θὰ μᾶς πῆ στὴ συνέχεια ὁ κ. Μηλίγκος, τὸ νόημα τῆς ἀρρώστειας γιὰ τὴν ὅλη πνευματικὴ ὑπόστασι τοῦ ἀνθρώπου.

Τὸ νόημα τῆς ζωῆς λείπει ἀπὸ μεγάλη μερίδα ἀνθρώπων σήμερα, λέει ὁ γνωστὸς ψυχίατρος τῆς Βιέννης καὶ ἰδρυτῆς Σχολῆς Viktor Frankl. Μποροῦμε νὰ τὸ βροῦμε ἔστω καὶ τὶς τελευταῖες στιγμὲς τῆς ζωῆς μας.

Ἡ ποιότητα τῆς Ἱατρικῆς παίρνει ἄλλη διάστασι, ἂν δὲν τὴν περιορίσωμε στὴν ἀπλὴ τεχνολογικὴ ὑποδομὴ καὶ ὑλικὴ ἐπιτυχία.

Ἐξ ἄλλου ὅσο περνάει ὁ καιρὸς τόσο κερδίζει ἔδαφος ἡ ἔννοια καὶ ἡ προσπάθεια τῆς προληπτικῆς Ἱατρικῆς.

Ἦδη ἀπὸ τῶν Ἱπποκρατικῶν χρόνων ἔθεωρεῖτο πὼς ὁ γιατρὸς πρέπει νὰ διδάξῃ τοὺς ἀρρώστους πὼς θὰ τρῶνε ὑγιεινά, πὼς θὰ ζοῦν ὑγιεινὴ ζωὴ.

Εἶναι χαρακτηριστικὸ πὼς ὁ Πλάτων στὴν Πολιτεία του θεωρεῖ ντροπὴ νᾶχη κανεὶς ἀνάγκη τῆς Ἱατρικῆς, ἐπειδὴ διὰ γιὰ μαλθακὴ ζωὴ καὶ τρώει πολὺ. «Τὸ δὲ Ἱατρικῆς, ἦν δ' ἐγὼ, δεῖσθαι ὅτι μὴ τραυμάτων ἔνεκα ἢ τινῶν ἐπετεῖων νοσημάτων ἐπιπεσόντων ἀλλὰ δι' ἀργίαν τε καὶ διαίταν οἷαν διήλθομεν ρευμάτων τε καὶ πνευμάτων ὥσπερ λίρυνας ἐμπιπλαμένους φύσας τε καὶ κατάρρους νοσήμασιν ὀνόματα τίθεσθαι ἀναγκάζειν τοὺς κοψοὺς Ἀσκληπιάδας, οὐκ αἰσχρὸν δοκεῖ;» (Καὶ μικρότερη τάχα ντροπὴ τὸ νομίζεις νᾶχη κανεὶς τὴν ἀνάγκη τῆς Ἱατρικῆς, ὅχι ὅταν πρόκειται γιὰ τίποτε πληγὴς ἢ γιὰ κάτι τυχαῖες ἐπιδημικὲς ἀρρώστειες, ἀλλ' ἐπειδὴ ἀ-

πὸ μαλθακὴ ζωὴ καὶ τὴ διαίτα ποὺ ἀναφέραμε γεμίζει τὸ σῶμα του, καθὼς οἱ βάλτοι ἀπὸ ἀέρια καὶ ἀναθυμιάσεις καὶ ἀναγκάζει τοὺς κοψοὺς Ἀσκληπιάδας νὰ βρίσκουν ὀνόματα γιὰ τὶς ἀρρώστειες του;)

Σήμερα μέρος μεγάλο τῆς Ἱατρικῆς μας ἀποτελεῖ ἡ προσπάθεια νὰ βοηθήσωμε τὸν ἀσθενῆ ν' ἀλλάξῃ τρόπο ζωῆς. Πράγμα δυσκολώτερο ἀπὸ τὸ νὰ τοῦ δώσωμε φάρμακα ἢ νὰ κάνωμε μιὰ ἐγχείρησι.

Ἡ ἀνθρωπιστικὴ θεώρησις στὴν σημερινὴ ἐποχὴ ποὺ ὁ ἀτομικὸς γιατρὸς γίνεται σπανιώτερος, ὑπάρχει τάσις νὰ μεταφερθῇ στὸ ὀργανωτικὸ καὶ ὁμαδικὸ ἐπίπεδο, ὅπου ὄντως ὑπάρχει τόση ἀνάγκη νὰ ληφθοῦν μέτρα ὥστε ν' ἀντιμετωπίζεταὶ ὁ ἀρρωστος σὰν ἀνθρώπος, ὅπως σχολιάζει ὁ Federman στὰ Annals of Int. Medicine τοῦ Ἰαν. 91. Στὸ ἴδιο δὲ τεύχος ὁ Preston Reynolds τονίζει ὅτι "we need to teach the art of balancing science, technology and research with compassion, service and clinical wisdom".

Ἡ ποιότητα τῆς ζωῆς ἔρχεται στὸ προσκῆνιο.

Εἶναι μιὰ ἔννοια ποὺ τὰ τελευταῖα χρόνια συζητεῖται καὶ προβάλεται ὄλο καὶ συχνότερα. Ἀναφέρεται στὴν ποιότητα τῆς ζωῆς, ἐκείνων ποὺ ἐπιζοῦν χάρις στὴ βοήθεια καὶ παρέμβασι τῆς σύγχρονης τεχνολογικῆς Ἱατρικῆς. Εἶναι οἱ γέροντες μὲ παντὸς εἶδους ἀναπηρίες, στὴν πλειονότητα ἀπὸ ἐγκεφαλικά ἀγγειακά ἐπεισόδια, ἀλλὰ καὶ νέοι ποὺ ἐπιζοῦν τῶν τροχαίων ἀτυχημάτων, εἶναι οἱ καρκινοπαθεῖς μὲ γενεκευμένη νόσο καὶ τὶς συνέπειές της καθὼς καὶ ἐπιθετικῶν θεραπειῶν κλπ.

“Ολος αυτός ο πληθυσμός, που ή πρόοδος της Ιατρικής τους παρατείνει το χρόνο ζωής, δικαιούται άφ’ ενός να έχει Ιατρική ποιότητας, άφ’ έτέρου να έχει βελτιωμένη ποιότητα ζωής, πράγμα πολύ δυσκολότερο και αυτόχρομα προβληματικόν.

Είναι άληθές ότι το δημογραφικό πρόβλημα που δημιουργείται, ιδιαίτερα για τη χώρα μας, είναι τεράστιο.

«Ένας στους τρεις κατοίκους της Ελλάδος το 2000 θα είναι άνω των 65 έτων, ενώ το 1988 ήταν ένας στους 7 και πριν 30 χρόνια ήταν ένας στους 15. Η γήρανσις του πληθυσμού της χώρας γίνεται με τον ύψηλότερο ρυθμό από όλες τις χώρες της Δ. Ευρώπης».

«Οί δαπάνες Υγείας αυξάνονται όχι μόνο λόγω της αυξανόμενης αναλογίας των ηλικιωμένων, αλλά και λόγω της πολλαπλασιασίας δαπάνης που δημιουργεί ή σύγχρονος ύγειονομική περίθαλψις, προπαντός των 80 έτων και άνω συγκριτικά με τις δαπάνες που διατίθενται, για τις φροντίδες των παιδιών». (Τζιαφέτας, 1988, 1990, ‘Η Ελλάδας γηράσκουσα. Το Δημογραφικό πρόβλημα της Ελλάδος. Ίδρυμα Αντιμετώπισεως Δημογραφικού Προβλήματος.)

Μετά το 1987 ή γονιμότητα έπεσε σε πολύ χαμηλά επίπεδα (1,5 παιδι άνα γυναίκα), πολύ κάτω του όριου αντικαταστάσεως των γενεών (2,1 παιδιά άνα γυναίκα). Το θέμα που άπασχολεί όλο και περισσότερο τους γιατρούς και την κοινωνία, είναι άν πρέπει να κρατούμε στη ζωή πάση θυσία αυτούς τους πάσχοντες και να μη τους αφήνωμε ν’ αποθάνουν φυσικά. Συζητείται άν ή ποιό-

τητα της ζωής που τους χαρίζει ή σύγχρονος Ιατρική, είναι τέτοια ώστε ν’ αξίζει τον κόπο να γίνεται τόση προσπάθεια, θυσίες κι έξοδα.

Δέν έχω το χρόνο, ούτε την πρόθεσι να έκταθώ στο θέμα αυτό πολύ· είναι μέρος της παθητικής εύθανασίας. Θα έχρειαζόμουν όλόκληρη ώρα, αλλά το άναφέρω γιατί είναι στενά συνυφασμένο με την ποιότητα Ιατρικής και τη στάσι του γιατρού άπέναντι στη μεγάλη μερίδα των άρρώστων αυτών.

‘Η ποιότητα της ζωής πάει ν’ αντικαταστήση την ιερότητα της ζωής, που ήταν άνεκαθεν το βάθρο επάνω στο όποιο άνεπτύχθη ή Ιατρική, από των Ίπποκρατικών χρόνων και πριν άκόμη.

Κι αυτός ό σεβασμός προς την ιερότητα της ζωής άπαιτούσε και άνάλογη έτοιμασία εκ μέρους του γιατρού, κατά το Ίπποκρατικόν:

«Τά δέ ιερά έόντα πράγματα, ιεροΐσιν άνθρώποισιν δείκνυται, βεβήλοισι δέ ου θέμις, πριν ή τελεσθώσιν όργίοισιν έπιστήμης». (Νόμος).

‘Αν ό γιατρός δέν πιστεύει στην ιερότητα της ζωής καλλίτερα να μην έγινετο γιατρός. Δέν μπορώ να έκταθώ στα όσα έκαμαν γιατροί που δέν έπίστευαν στην άξία του Άνθρώπου και την ιερότητα της ζωής. ‘Αλλά και σήμερα ύπάρχει κίνδυνος, από θεραπευται να γίνουν οί γιατροί φονείς.

Τά άνθρωπιστικά Ίπποκρατικά ιδεώδη όσο πάνε κι έξασθενούν στις ήμέρες μας και στη θέσι τους μπαίνει ό ξηρός τεχνοκρατικός έπαγγελματισμός.

‘Οντως δέν είναι οίσοδήποτε κατάλληλος για γιατρός. «Χρή γάρ, όστις μέλει ιητρικής ζύνεσιν... άρ-

μόζεσθαι τῶνδε μὴν ἐπίβολην γενέσθαι: φύσις, διδασκαλίας, τόπου εὐφύεος παιδομαθίας, φιλοπονίας, χρόνου. Πρῶτον μὲν οὖν πάντων δὴ φύσις (ἰδιοφυΐας)... Ἡ μὲν γὰρ φύσις ἡμέων, ὁποῖον ἢ χώρα (τὸ χωράφι) τὰ δὲ δόγματα τῶν διδασκόντων ὁποῖον τὰ σπέρματα, ἢ δὲ παιδομαθίη τὸ καθ' ὧραν αὐτὰ πεσεῖν εἰς τὴν ἄρουραν (ἢ ἐγκαιρος σπορά)» (Ἱπποκράτους Νόμος)

Θὰ μοῦ ἐπιτρέψη ὁ φίλτατος π. Δημήτριος Κωνσταντέλος ν' ἀναφέρω ἀπ' τὸ κλασικὸ τοῦ ἔργου "Byzantine, Philanthropy and Social welfare", πὺ μετεφράσθη καὶ στὰ ἑλληνικὰ πέρσι, ὅπου σχετικὰ μὲ τὸ περίφημο νοσοκομεῖο τῆς Μονῆς Παντοκράτορος στὴν Κωνσταντινούπολι, μᾶς πληροφορεῖ ὅτι ὁ Ἰωάννης ὁ 2ος ὁ Κομνηνός, συνιστοῦσε στοὺς ἰατροὺς καὶ τὶς ἀδελφές τοῦ Νοσοκομείου νὰ περιποιοῦνται τοὺς πάσχοντες, ὡς ἔαν ὑπηρετοῦσαν τὸν Θεόν.

Θὰ ἤθελα νὰ κλείσω μ' αὐτό, πὺ χαρακτηρίζει (ἴσως) τὴν πιδετυχημένη περιγραφή τῆς σχέσεως γιτροῦ-ἀρρώστου. «Ὁ γὰρ ἰητρὸς ὄρῃ τε δεινὰ θιγγάνει τε ἀηδέων, ἐπ' ἀλλοτρίησι ξυμφορῆσιν ἰδίας καρποῦται λύπας». Ὁ γιτροὸς βλέπει φρικτὰ πράγματα, καὶ ψηλαφᾷ ἀηδιαστικά, μὲ τὶς ξένες συμφορές εἰσπράττει κι αὐτὸς λύπες.

Ἡ ἀντιμετώπισις τοῦ ἀσθενοῦς ὡς προσώπου, πὺ εἶναι τὸ θέμα τῆς σημερινῆς μας ἡμερίδος, εἶναι δυνατὸν νὰ γίνῃ μόνον ἐφόσον μορφώσωμε γιτροὺς, ὀλοκληρωμένες προσωπικότητες, πὺ θὰ μποροῦν νὰ συμπάσχουν μὲ τοὺς ἀρρώστους τοὺς, βλέποντάς τοὺς σὰν ἀδελφοὺς καὶ παιδιὰ τοῦ Θεοῦ.

ΓΕΩΡΓΙΟΣ Κ. ΔΑΪΚΟΣ
Καθηγητῆς τῆς Ἱατρικῆς
τοῦ Πανεπιστημίου Ἀθηνῶν

Ο ΑΣΘΕΝΗΣ ΩΣ ΠΑΣΧΟΝ ΠΡΟΣΩΠΟΝ

Εὐχαριστῶ πολὺ τὴν Ὁργανωτικὴ Ἐπιτροπὴ τῆς Ἡμερίδας γιὰ τὴν τιμὴ ποὺ μοῦ ἔκανε νὰ μὲ συμπεριλάβει μεταξὺ τῶν εἰσηγητῶν τῆς σημερινῆς ἐκδηλώσεως.

Ἡ εἰσήγησις ποὺ μοῦ ἀνατέθηκε «Ὁ ἀσθενὴς ὡς πάσχον πρόσωπον» περιλαμβάνει τρία μέρη: 1) Τὴν ἔννοια τῆς ἀσθένειας καὶ τοῦ πόνου στὴ ζωὴ τοῦ ἀνθρώπου, 2) Τὸν ἄρρωστο ποὺ πονεῖ καὶ ὑποφέρει, 3) Τὴν αντιμετώπιση τοῦ πάσχοντος ἀσθενοῦς.

Αὐτὰ θὰ λεχθοῦν, γιὰ τὸ ὅσοι ἐργάζονται στὸ χῶρο τῆς υγείας ἐρχονται καθημερινὰ σὲ ἐπαφὴ μὲ πρόσωπα τῶν ὁποίων οἱ ἀνάγκες εἶναι ὀργανικές, ψυχολογικές, πνευματικές καὶ κοινωνικές, λόγω τῶν προβλημάτων υγείας τους.

Ἰδιαίτερα ὁμοῦ οἱ νοσηλευτὲς ἀντιμετωπίζουν τὸν πάσχοντα ἄρρωστο μὲ τὸν πόνο καὶ ὄλες τὶς συνέπειες τῆς ἀρρώστιας στὸ μέγιστο βαθμὸ σχεδὸν σὲ καθημερινή βάση. Ἐπομένως χρειάζεται νὰ ἔχουν ὀρθὸ φιλοσοφικὸ προσανατολισμὸ ὡς πρὸς τὸ νόημα τῆς ἀρρώστιας καὶ τοῦ πόνου στὴ ζωὴ τοῦ ἀνθρώπου, νὰ μποροῦν πρῶτα νὰ ἀπαντοῦν στὰ δικά τους ἐρωτήματα γιὰ νὰ μπορέσουν ἔπειτα νὰ φροντίζουν τὸν ἀσθενῆ ὡς πρόσωπο.

Εἶναι δὲ σχεδὸν παραδεκτὸ ἀπ' ὅλους, ὅτι ἡ φιλοσοφικὴ θεώρηση τῆς

ζωῆς ποὺ ἔχουν οἱ νοσηλευτὲς, ἱατροὶ ἢ ἄλλοι λειτουργοὶ μπορεῖ νὰ εἶναι τόσο ἀποτελεσματικὴ στὴν ἀποκατάστασι τῆς υγείας τοῦ ἀσθενοῦς ὅσο καὶ ἡ ἐφαρμοζόμενη θεραπευτικὴ ἀγωγὴ. Καὶ εἶναι δυνατὸ νὰ βοηθήσει τὸν ἄρρωστο νὰ βρεῖ νόημα στὴν μέτεπειτα ζωὴ του.

Ἡ ἔννοια τῆς ἀσθένειας καὶ τοῦ πόνου

Ἡ ἀσθένεια σωματικὴ ἢ ψυχικὴ προκαλεῖ βαθὺ πόνο καὶ θλίψη στὸν ἄρρωστο, τὴν οἰκογένειά του καὶ σὲ ὄλους τὸν νοσηλεύουν. Γι' αὐτὸ ἡ συζήτησή μας θὰ περιοριστεῖ μόνον στὸν πόνο ποὺ προκαλεῖται ἀπὸ τὴν ἀρρώστια μὲ ὄλες τὶς ἐπιπτώσεις στὴ ζωὴ τοῦ ἀνθρώπου.

Ὁ ἄνθρωπος προσπάθησε νὰ ἐξηγήσει τὴν ἀρρώστια καὶ τὸν πόνο ἀπὸ τοὺς ἀρχαίους χρόνους. Στὴ λογοτεχνία τῆς ἀρχαίας Ἑλλάδος, ἰδιαίτερα στὸν Ὅμηρο, ἡ ἀσθένεια ἐρμηνεύεται ὡς μέσον θείας τιμωρίας, ἀποτέλεσμα ὀργισμένου θεοῦ.

Ἡ Παλαιὰ Διαθήκη ἀναφέρει ὅτι ὁ πόνος εἶναι τὸ ἀποτέλεσμα τῆς ἀμαρτίας καὶ τιμωρία τοῦ Θεοῦ. Στὴν Καινὴ Διαθήκη ὁμοῦ δὲ βρίσκεται αὐτὴ ἡ ἀποψη, διότι κυριαρχεῖ ἡ «καινὴ» διδασκαλία «...ὅτι ὁ Θεὸς ἀγάπη ἐστίν» (Α' Ἰωάν. δ', 8).

Οἱ Χριστιανοὶ πιστεύουν σὲ ὅ,τι ἀποκαλύπτει ἡ Ἁγία Γραφή. Στὸν ἄν-

θρωπο δόθηκε ἡ ἐλευθερία ἀπὸ τὸ Δημιουργό του, τὸν ὁποῖο μπορούσε νὰ ὑπακούσει ἢ νὰ παρακούσει. Ἡ παρακοή του ὁμως ἔφερε σ' αὐτόν, στοὺς ἀπογόνους του, ἀκόμα καὶ σὲ ὄλη τὴ φύση μόνιμη διαταραχὴ καὶ συνεχῆ θλίψη. Ἀλλὰ καὶ οἱ μὴ χριστιανοὶ καὶ οἱ ἄπιστοι κλίνουν πρὸς τὴν ἀλήθεια αὐτή. Σχεδὸν στὶς ψυχὰς ὄλων τῶν ἀνθρώπων ὑπάρχει ἡ νοσταλγία τοῦ «ἀπολεσθέντος παραδείσου» καὶ ὁ πόθος τῆς ἐπιστροφῆς στὴν ἀρχικὴ τάξη τοῦ σύμπαντος.

Πράγματι, ἡ ἀσθένεια ἀποτελεῖ μεγάλο χτύπημα γιὰ τὸν ἄνθρωπο. Ὁ Θεὸς ὁμως δὲν παραχωρεῖ τὴν ἀρρώστια ὡς τιμωρία ἀλλὰ ὡς παιδεία, δοκιμασία καὶ παιδαγωγία. Ὁ Θεὸς ἐκπαιδεύει «εἰς τὸ μεταλαβεῖν τῆς ἀγιότητος αὐτοῦ» (Ἐβρ. ιβ' 10).

Συχνὰ ἡ ἀσθένεια γίνεται μέσον νέου πνευματικοῦ προσανατολισμοῦ τοῦ ἀνθρώπου. Καμιά θεολογικὴ ἢ φιλοσοφικὴ σχολὴ δὲν παρέχει τὴ γνώση καὶ τὴ «σοφία» ποὺ ἐπιτυγχάνεται μὲ τὶς πραγματικὰ ἐξετάσεις τῆς ζωῆς, τῆς ἀσθένειας καὶ τῆς θλίψεως. Ὁ ἀρχαῖος Ρωμαῖος συγγραφεὺς Lucretius στὸ ἔργο του ἡ Φύσις τοῦ Σύμπαντος γράφει: Δὲν βλέπετε ὅτι ἡ φύση θρηνεῖ μόνον γιὰ δύο πράγματα, γιὰ σῶμα χωρὶς πόνον καὶ γιὰ πνεῦμα ἀπαλλαγμένο στενοχώριας; Πολὺ συχνὰ οἱ λόγοι τοῦ Προφήτου Δαβὶδ ἀποτελοῦν ἀξίωμα γιὰ τὸν ἄνθρωπο, «ἐν ἡμέρᾳ θλίψεώς μου τὸν Θεὸν ἐξεζήτησα» (Ψαλμ. 76, 3).

Οἱ Πατέρες τῆς Ἐκκλησίας θεωροῦσαν τὴν ἀσθένεια σὰν τρόπο παιδαγωγίας καὶ θείας εὐλογίας. Ὁ Ἅγ. Γρηγόριος ὁ Θεολόγος χαρακτηρίζει τὴ νόσον «παιδαγωγία πρὸς τὸ συμφέρον». Ἡ θεολογικὴ καὶ φιλοσοφικὴ αὐτὴ ἔννοια τῆς ἀσθένειας ἐκφράζε-

ται στὸ στίχο τοῦ Ἁγίου Θεοδώρου τοῦ Στουδίτου εἰς Νοσοῦντας:

Τὸ τῆς νόσου μοι δῶρον εὐ, τέκνον,
δέχου.

Ἐπισκοπὴ γάρ ἐστὶ θείας φροντίδος.
Φέροις ἀνεκτῶς τῆς καμίνου τὴν
φλόγα,

ἐν τῷ δροσισμῷ τῆς ἀπευχαριστίας.
Ἰῶβ γένοιο, τοὺς ἐκείνου φῶν λό-
γους,

ἐφ' οἷς ἀμαρτεῖν οὐκ ἀνῆκε κἄν λό-
γῳ.

Κἄν δ' αὐ παρέλθῃ τίς σε, μὴ βλέ-
ψας, σίγα,

ἐν πᾶσιν αἰῶν τῇ κατὰ χρεῖαν δόσει·
ἴν' εὖ παθήσῃς σῶματι πρὸς καρδίαν.

Κατὰ τὸν ἅγιο Θεόδωρο Στουδίτη, ὁ ἄνθρωπος ποὺ ἔχει πίστη στὸ Θεό, ἀντιμετωπίζει τὴ θλίψη του μὲ ὑπομονὴ καὶ εὐγνωμοσύνη. Δέχεται τὴν ἀρρώστια ὡς ἔκφραση τῆς Θεῆς Πρόνοιας. Σύμφωνα μὲ τὸ παράδειγμα τοῦ Ἰῶβ, ὁ ἀρρωστος μπορεῖ νὰ εὐχαριστεῖ τὸ Θεό, ἔστω κι ἂν ἡ θλίψη του ὑπενθυμίζει «τὴν φλόγαν καμίνου», γιὰτὶ εἶναι μέσον καταξίωσης τῆς ἀνθρώπινης προσωπικότητος.

Ἀξίζει νὰ ἀναφέρουμε στὸ σημεῖο αὐτὸ ὅτι καὶ ὁ Αἰσχύλος συνέλαβε τὴν ἔννοια τοῦ πόνου στὴ ζωὴ τοῦ ἀνθρώπου καὶ μὲ τὶς *Τραγωδίες* του κατέστησε σαφῆ τὴ φιλοσοφικὴ του θέση: Ὁ πόνος ἔχει σκοπὸ καὶ χρησιμότητα· ἀποτελεῖ βαθμίδα τῆς κλίμακας πρὸς αὐτοσυνειδησία.

Κατὰ τὴν ἀποψη τοῦ Αἰσχύλου ἡ «γνώση» ποὺ προέρχεται ἀπὸ τὴ θλίψη ἀποτελεῖ μᾶλλον γνωσιολογικὸ κέρδος, ἐνῶ ἡ τελειότητα καὶ τὸ πλήρωμα τῆς χριστιανικῆς θρησκείας εἶναι ἡ πίστη στὴν ἀγάπη τοῦ Θεοῦ καὶ στὴ Θεῖα Χάρη. Στὸν Χριστιανισμὸ

ὁ ἄνθρωπος δοκιμάζει τὴ θλίψη καὶ τὴν ἀσθένεια καὶ τὰ ὑπερβαίνει μὲ τὴν ἄμεση σχέση μετὰ τοῦ Θεοῦ.

Ἄλλὰ καὶ ἂν ἡ παιδαγωγία καὶ ἡ πνευματικὴ τελείωση τοῦ ἀνθρώπου συμπεριλαμβάνονται μετὰ τῶν ἀπόψεων ποὺ προσδίδουν νόημα στὴν ἀσθένεια, ὅμως δὲν παύουν νὰ εἶναι συμφορές. Ἀκόμα καὶ οἱ μεγαλύτεροι ἅγιοι ὅταν ἦταν ἄρρωστοι προσεύχονταν μὲν στὸ Θεὸ νὰ τοὺς ἀπαλλάξει ἀπὸ τὴ δοκιμασία ἀλλὰ χρησιμοποιοῦσαν καὶ θεραπευτικὰ μέσα. Ὁ Ἅγιος Ἰωάννης ὁ Χρυσόστομος σὲ ἐπιστολὴ πρὸς τὴν Διακόνισσα Ὀλυμπιάδα ἀναφέρει μὲ βαθιὰ εὐγνωμοσύνη τοὺς ἀριστοὺς ἰατροὺς ποὺ τὸν περιέθαλψαν κατὰ τὸ διάστημα τῆς ἀσθενείας του: «*Ἰατρῶν ἀπολαύομεν ἀρίστων*». Ἐπανελημμένως δὲ δείχνει τὸ ἐνδιαφέρον του γιὰ τὴ φροντίδα τῶν ἄρρωστων.

Γιατὶ ὅμως ὑπάρχει πόνος; Ὁ πόνος καὶ ἡ θλίψη δημιουργοῦν πολλὰ ἐρωτήματα στὴ διάνοια, τὴν καρδιά καὶ τὴν ψυχὴ τοῦ ἀνθρώπου. Δημιουργεῖ ἀπειρες ἐρωτήσεις, κάθε δὲ ἀπάντηση τελειώνει μὲ νέα ἐρώτηση. Ὁ πόνος καὶ ἡ θλίψη ἀποτελοῦν αἶνιγμα τῆς ζωῆς.

Ὁ Dostojevsky στοὺς «*Ἀδελφοὺς Καραμασον*» μὲ τὸ πρόσωπο τοῦ Ivan ἐκφράζει τὴν ἀδυναμία τῆς κατανοήσεως καὶ τῆς παραδοχῆς τοῦ πόνου μὲ τὴ λογικὴ, ἰδιαίτερα τοῦ ἄδικου πόνου. Γράφει: *Μὲ τὴν πεπερασμένη, γήινη, εὐκλείδιο γνώση μου, βλέπω ὅτι ὑπάρχει πόνος χωρὶς ἐνοχή...* Ὑπερβαίνει ὅμως τὴ λογικὴ ἐξήγηση καὶ κατανόηση ὁ πόνος σὲ ὀρισμένες περιπτώσεις, ὅπως ἡ περίπτωση τῶν παιδιῶν. Γιατὶ τὰ παιδιά πρέπει νὰ ὑποφέρουν;

Ἡ ἄρρώστια καὶ ὁ πόνος δὲν εἶναι δυνατό νὰ ἐρμηνευθοῦν ὑπὸ τὸ κρίσμα τῆς ἀνθρώπινης γνώσεως παρὰ μόνον ὑπὸ εὐρύτερη θεώρηση. Δὲν ἀποτελοῦν πρόβλημα πρὸς λύση ἀλλὰ μυστήριον ἐνατενίσεως καὶ μελέτης. Ἄν ὁ ἄνθρωπος ἀντιμετωπίσει τὸν πόνον ὡς πρόβλημα θὰ νικηθεῖ, ἂν τὸν ἐκλάβει ὡς μυστήριον θὰ ἐμβαθύνει στὰ ἐνδότατα καὶ μέγιστα γεγονότα τῆς ζωῆς, παρατηρεῖ ὁ Mackechne.

Ὁ Ἀμερικανὸς Ψυχίατρος Bakan λέγει ὅτι ὁ πόνος ἔχει βιολογικὲς, ψυχολογικὲς καὶ ὑπαρξιακὲς διαστάσεις. Στὶς περιπτώσεις δὲ ποὺ εἶναι ἐντονος καὶ ἀνυπόφορος καὶ ἡ αἰτιολογία του παραμένει σκοτεινὴ, ἡ ἀπαίτηση γιὰ ἐρμηνεῖα εἶναι ἐπιτακτικὴ καὶ ἐμφανίζεται στὴν ἀγωνιώδη ἐρώτηση τοῦ ἄρρωστου, Γιατί;

Σύγχρονοι ἐρευνητὲς ὑποστηρίζουν ὅτι ἡ ἀσθένεια καὶ ὁ πόνος ὑπάρχουν γιατί οἱ ἄνθρωποι μαθαίνουν ὄχι μόνον τὴν μικρότητά τους ἀλλὰ καὶ τὶς θετικὲς καὶ δημιουργικὲς δυνατότητές τους καὶ τοῦ περιβάλλοντός τους. Τὰ μαθαίνουν δὲ αὐτὰ ἀπ' εὐθείας, ἀπὸ τὴν δική τους πείρα. Ἡ θλίψη πρέπει νὰ γίνεται δεκτὴ ὡς μυστήριον. Ὁ ἄνθρωπος ἄς μὴ ρωτᾷ τὸ γιατί.

Ὁ Evelyn θεωρεῖ τὴν ἀσθένεια καὶ τὸν πόνον παράδοξο φαινόμενο. Ὁ ἄνθρωπος, γράφει, εἶναι ὑπαρξὴ ποὺ δὲν τολμᾷ νὰ τελειοποιηθεῖ μόνος του. Θέλει νὰ ἀγαπήσει ἀλλὰ φοβᾶται νὰ θυσιάσει. Θέλει νὰ δοθεῖ ἀλλὰ φοβᾶται νὰ ἀγαπήσει. Ἀπολαμβάνει τὴν ἀνεξαρτησία, καλλιεργεῖ τὴν αὐτονομία, ἀλλὰ γρήγορα ἀνακαλύπτει τὸν ἑαυτό του στεῖρο καὶ μονότονον. Ἐπιθυμεῖ νὰ ἐκδηλώσει τὴν ἀγάπην ἀλλὰ καταλαμβάνεται ἀπὸ ἀγχος, ὅταν ἀντιληφθεῖ, ὅτι δὲν μπορεῖ νὰ προσφέρει

ται και συγχρόνως να έχει επιφυλάξεις, να ακολουθεί το θέλημα του άλλου και να έξακολουθεί να ζει κατά το δικό του θέλημα. Έπιβάλλεται τέτοια ριζική αλλαγή, σχεδόν αντίστοιχη της μοριακής ανακατατάξεως, ώστε ο άνθρωπος να σταματήσει να στρέφεται γύρω από τον εαυτό του και να διεισδύσει με αγάπη στα ενδιαφέροντα, τις απόψεις και τη ζωή του άλλου. Πράγματι με τη θλίψη ο άνθρωπος κατακτά την ευτυχία.

Ο Χριστιανισμός δεν καταστέλλει τον πόνο και την ασθένεια, αλλά αλλάζει την έννοιά τους. Ο Francois Mauriac αναφέρει: Ο Ίησους Χριστός έφερε τη χαρά. Όχι ήρεμιστικά και υπνωτικά, όχι ζαχαρωτά και καρικεύματα, αλλά την αληθινή έννοια της ζωής. Το ύψος και το βάθος και το μήκος και το εύρος, τα όποια αναμετρούν τον άνθρωπο, τη θλίψη του και το μεγαλείο του, δηλαδή τα στοιχεία που ολοκληρώνουν τον άνθρωπο.

Είναι φανερό ότι παρόμοια στάση προς τη θλίψη και την ασθένεια δεν γίνεται δεκτή από όλους τους ανθρώπους, αλλά μόνον από εκείνους που πιστεύουν στον Θεό. Έντούτοις, σύγχρονοι ψυχίατροι, ψυχολόγοι και άλλοι, που μελετούν τον άνθρωπο ως ψυχοσωματικό όν, ως όλον, διακηρύττουν, ότι η άρρώστια αυξάνει την ώριμότητα της προσωπικότητας του ατόμου και αποτελεί τρόπο επανεκπαιδύσεως του όλου ανθρώπου. Ο Frankl παρατηρεί ότι ο άνθρωπος τελειοποιείται με τη θλίψη, γιατί αποκτά έσωτερικό μεγαλείο, που αναδρομικά εξαγιάζει την προηγούμενη ζωή του και προσδίνει ύψηλη έννοια σ' αυτή.

Ο P. Tournier σχολιάζει: Ο ασθενής δοκιμάζει έμπειρίες πολυτιμώ-

τερες όλων των έπιτυχιών του υγιούς. Ακριβώς επειδή η ασθένεια ανακόπτει το δρόμο της έπιτυχίας στον άνθρωπο, μπορεί να γίνει ευκαιρία περισυλλογής, οίκοδομητικής αυτοκριτικής και συναντήσεως του Θεού.

Άλλα όλες οι θλίψεις και οι δοκιμασίες δεν οδηγούν στην παιδεία του ανθρώπου και τη γνώση. Συχνά προκαλούν τελεία αποδιοργάνωση της προσωπικότητας. Ορισμένοι υποφέρουν και αναδεικνύονται ήρωες με την αυτοπραγμάτωση. Άλλοι γίνονται νευρωτικοί. Δεν ήταν βέβαιο ότι ο Ίώβ θα τελειοποιείτο με τη θλίψη. Αν όμως έπρόκειτο να τελειοποιηθεί περισσότερο, μόνο μ' αυτό τον τρόπο θα έπιτυγχάνετο αυτό, κατά τους σχολιαστές. Ο άνθρωπος που είναι ικανός να αντιμετώπισει την ασθένεια και τις έπιπτώσεις της, προσθέτει νέες διαστάσεις στη ζωή του, εμπλουτίζεται και ολοκληρώνεται ως πρόσωπο.

Ο πάσχων ασθενής

Ποιός είναι ο άρρωστος που νοσηλεύουμε; Πολλοί συγγραφείς, μεταξὺ των οποίων ασθενείς, περιέγραψαν και ανέλυσαν τις έμπειρίες του πάσχοντος άρρώστου.

Διάφορες παθήσεις προκαλούν διαφορετικές έκδηλώσεις και οι ασθενείς αντιδρούν με διαφορετικούς τρόπους. Παρόμοια, διαφέρει και ο βαθμός του πόνου. Κάθε άνθρωπος αποτελεί μοναδική προσωπικότητα, ο δέ πόνος είναι κατ' έξοχή εξατομικευμένος, ανεξάρτητα από τη σοβαρότητα της παθήσεως. Η συζήτησή μας δεν συμπεριλαμβάνει όλες τις έμπειρίες που δοκιμάζει ο άνθρωπος σε διάφορες περιπτώσεις ασθενειών, σωματικών ή ψυχικών ή σε όλες τις ηλικίες. Κανένας άρρωστος δεν έχει τις ίδιες

ἐμπειρίες μὲ τοὺς ἄλλους. Ὅμως ἡ περιγραφή ὀρισμένων ἐμπειριῶν ἀσφαλῶς βοηθεῖ στὴ βαθύτερη κατανόηση τοῦ πάσχοντος ἀσθενοῦς ὡς προσώπου.

Ξαφνικὰ καὶ ἀπροσδόκητα ὁ ἄνθρωπος βρίσκεται σὲ κατάσταση ἀσθένειας. Συνήθως αἰσθάνεται ἀνεπιθύμητα περιέργα ἢ ἐπώδυνα ἐνοχλήματα ποὺ στὴν ἀρχὴ ἀρνεῖται νὰ παραδεχθεῖ μέχρις ὅτου ἀναγνωρίσει ὅτι δὲν μπορεῖ πλέον νὰ ἀγνοεῖ. Στὴ συνέχεια ἀντιλαμβάνεται ὅτι ἀντιμετωπίζει ἀπειλητικὲς καταστάσεις. Ἡ φυσιολογικὴ τοῦ ζωῆ διακόπτεται. Ἡ ἐργασία του, τὸ πρόγραμμά του, τὰ μελλοντικὰ του σχέδια, οἱ προσωπικὲς του ἐπιδιώξεις, ἡ οἰκογενειακὴ καὶ κοινωνικὴ του ζωὴ, ὅλα αὐτὰ διαταράσσονται ἀπὸ τὴν ἀπρόσκλητη ἀσθένεια. Βρίσκεται σὲ ἀσυνήθιστη καὶ περιέργη θέση. Ἀντὶ νὰ ἀποφασίζει γιὰ τὸν ἑαυτό του, ἄλλοι ἀποφασίζουν γι' αὐτόν.

Ξαφνικὰ, γράφει ἀνώνυμος συγγραφέας, αἰσθάνθηκα φόβο καὶ πανικὸ λόγω ὑποβιβασμοῦ μου σὲ ἐξαρτημένο παθητικὸ ρόλο, ἀφοῦ ἄλλοι ἀποφάσιζαν γιὰ μένα κι ἐγὼ δὲν εἶχα καμιὰ συμμετοχὴ. Ἀντὶ νὰ παραμένει στὸ οἰκογενειακὸ του περιβάλλον ὁ ἄρρωστος βρίσκεται ξένος μεταξὺ ἀγνώστων προσώπων, οἱ ὁποῖοι τὸν φροντίζουν. Κι ὅπως γράφει κάποιος, ὁ ἀσθενὴς στὸ Νοσοκομεῖο εἶναι φοβισμένος. Ἡ φυσικὴ του ὄντοτητα ἀπειλεῖται γιὰτὶ πιθανὸν νὰ μὴ ἐπιζήσει. Αἰσθάνεται μόνος, ἐκτὸς τοῦ κύκλου του. Πρέπει νὰ ἀγωνισθεῖ σὲ ξένο περιβάλλον σὲ περίοδο μάλιστα ποὺ εἶναι πολὺ ἀδύνατος γιὰ κάτι τέτοιο.

Συνήθως ὁ ἄρρωστος αἰσθάνεται ἀνασφάλεια καὶ φοβεῖται τὸ ἀγνωστο.

Τί θὰ ἐπιφέρει ἡ ἀρρώστια του; Σωματικὴ ἀναπηρία καὶ παραμόρφωση; Ἀλλαγὴ στὶς συνήθειες τῆς ζωῆς του; Τὸν περιμένει πόνος, ἀδυναμία, μόνωση, ταλαιπωρία... θάνατος; Πῶς θὰ τὰ ἀντιμετωπίσει; Τὸ πᾶν εἶναι ἀβέβαιο γι' αὐτόν. Τὰ σχέδια τοῦ χθὲς χάνουν τὴν σπουδαιότητά τους, τὸ μέλλον δὲν προσελκύει πλέον. Οἱ τροχιὲς τοῦ αἵριου εἶναι συγκεχυμένες. Ὁ ἀσθενὴς ἀποσύρεται στὸ περιωρισμένο παρόν. Ἄν ἡ ἀσθένεια παρατείνεται, ἀρχίζει νὰ αἰσθάνεται ὅτι ἀνήκει σὲ διαφορετικὴ τάξη πολιτῶν, τὴν τάξη τῶν ἀσθενῶν, ἐνῶ οἱ ἄλλοι ἀνήκουν στὴν τάξη τῶν ὑγιῶν.

Ἄν ὑπάρχει πόνος, ὁ ἄνθρωπος γίνεται δυστυχῆς, ἀνήσυχος, δὲν βρίσκει ἀνακούφιση. Ὅταν ὁ πόνος εἶναι ἰσχυρὸς, προκαλεῖ ἐξάντληση, σχεδὸν παράλυση τῶν δυνάμεών του. Φόβος, ἀνησυχία, ἄγχος, ἀδυναμία, μόνωση, εἶναι τὰ πιὸ συνηθισμένα συναισθήματα τοῦ ἀρρώστου. Ὁ ἀσθενὴς ὑποβάλλεται, ὡς ἐπὶ τὸ πλεῖστον ὑποχρεωτικὰ, σὲ ἐπώδυνες καὶ πιεστικὲς προσαρμογές.

Ἡ ἀρρώστια εἶναι πραγματικὴ παλαιίστρα γιὰ τὸν ἀσθενῆ. Ἀπειλεῖται αὐτὴ ἢ ἴδια ὑπαρξή του. Ποιὲς δυνατότητες διαθέτει ὁ ἄρρωστος; Μπορεῖ νὰ τὴν ὑπερβεῖ μαζί μὲ ὅλα τὰ συνεπακόλουθα ποὺ δημιουργεῖ; Μπορεῖ ἄραγε νὰ τὴν δεχθεῖ ὄχι παθητικὰ ἀλλὰ ἐνεργητικὰ; Μπορεῖ νὰ δεχθεῖ τὴ ζωὴ μὲ τοὺς περιορισμοὺς καὶ τὶς ἐπιπτώσεις ποὺ ἐπιφέρει ἡ ἀσθένεια; Πῶς εἶναι δυνατόν ὁ πάσχων ἀσθενὴς νὰ ἀνακαλύψει τὴν ὑπαρξὴ νέων ἀξιών καὶ νὰ τὶς ἐνστερνισθεῖ στὸν νέο τρόπο ζωῆς του; Τί βοήθεια χρειάζεται γιὰ νὰ ἀντιμετωπίσει τὴν κρίση; Ποιὸς ὁ ρόλος τῶν νοσηλευτῶν καὶ ἰατρῶν στὸν πόνου τοῦ ἀσθενοῦς;

Ἀντιμετώπιση τοῦ πάσχοντος ἀσθενοῦς

Ἀποτελεῖ τὸν εὐγενέστερο ρόλο τῶν νοσηλευτῶν ἡ βοήθεια πρὸς τὸν ἄρρωστο, ὥστε νὰ ἀποκτήσει θετική ἐμπειρία ἀπὸ τὴν κρίση ποὺ ἀντιμετωπίζει, νὰ βοηθηθεῖ νὰ δεχθεῖ τὸν πόνο του, γιατί μὲ τὴν ἀποδοχὴ ὁ πόνος φέρει πνευματικούς καρπούς, ὅπως ἐπίσης ψυχολογικούς καὶ σωματικούς. Ἡ ἐπαγγελματικὴ ζωὴ τῶν νοσηλευτῶν εἶναι ἀφιερωμένη στὴν ἀνακούφιση τοῦ πόνου.

Ἀλλὰ τὸ ἔργο τῆς συμπαραστάσεως στὸν πάσχοντα συνάνθρωπο εἶναι πολὺ δύσκολο καὶ λεπτό. Ἡ ἄρρώστια ἀποτελεῖ κρίση γιὰ τὸν ἀσθενῆ, ἡ δὲ θέση τῶν νοσηλευτῶν πλησίον του εἶναι ἰδεώδης γιὰ τὴν ἀνάπτυξη ὑποστηρικτικῆς σχέσεως. Ἡ ἀπλὴ ὁμως παρουσία τοῦ νοσηλευτῆ κοντὰ στὸν ἄρρωστο δὲν σημαίνει καὶ ἀνακούφισή του. Οἱ φίλοι τοῦ Ἰὼβ εἶχαν καλὲς προθέσεις καὶ ἤθελαν νὰ τὸν βοηθήσουν ὅταν κάθησαν μαζί του «εἰς τὴν κόπρον». Καὶ ὁμως, ἀντὶ νὰ τὸν παρηγορήσουν, αὐξήσαν τὸν πόνο του. Γράφει ὁ Terrien σχετικά:

Ἦταν πολλοὶ λευκοί. Καὶ τὸ ἄνθος τῆς ζωῆς εἶναι ἐρυθρό. Ἐστεροῦντο καὶ τῶν πλέον ἀπαραιτητῶν προσόντων γιὰ τὴν ἀποστολὴ τους. Ὁ κόσμος δὲν φθείρεται ἀπὸ τὸ σκοτάδι, ἀλλὰ ἀπὸ τὸ ψῦχος. Ἡ ψυχὴ κατὰ τὴ δοκιμασία της δὲν ζητᾷ φῶς, ἀλλὰ θαλπωρὴ, δὲν ζητᾷ συμβουλή, ἀλλὰ κατανόηση. Ἦλθαν καταρτισμένοι θεωρητικὰ γιὰ νὰ συναντήσουν τὸν πάσχοντα ἄνθρωπο μόνο μὲ τὴ διάνοιά τους. Ὅμως ἡ καρδιά, ὡς κέντρον συναισθημάτων εἶναι τὸ σημεῖο συναντήσεως τῶν ἀνθρώπων.

Ἡ νοσηλεύτρια/νοσηλευτῆς, ἀναφέρει ἡ Henderson, καθίσταται προσωρινὰ ἡ συνειδηση τοῦ ἄρρώστου ποὺ

παρουσιάζει ἀπώλεια συνειδήσεως, ἡ ἀγάπη τῆς ζωῆς γιὰ τὸν ἀποπειραθέντα νὰ αὐτοκτονήσει, τὸ πόδι τοῦ ἀναπήρου, τὰ μάτια τοῦ τυφλοῦ, τὸ μέσον μετακινήσεως τοῦ μικροῦ παιδιοῦ, ἡ γνώση καὶ ἡ ἐμπιστοσύνη γιὰ τὴ νέα μητέρα, τὸ «στόμα» γιὰ ὄσους δὲν μποροῦν νὰ μιλήσουν ἢ εἶναι πολὺ ἐξασθενημένοι.

Ἡ ἀποτελεσματικὴ ἀντιμετώπιση τοῦ ἄρρώστου ποὺ ὑποφέρει δὲν εἶναι εὐκολὴ οὔτε ἐπιτυχάνεται φυσικά, αὐτόματα ἢ ἀπλᾶ μὲ τὴν καλὴ διάθεση. Ἀπαιτεῖ σκληρὴ ἐργασία, συνεχῆ μάθηση, ἀξιολόγησι καὶ εἰλικρινῆ ἀναζήτησι τοῦ νοήματος τῆς ζωῆς. Ἀπαιτεῖ θάρρος, ἐπιμονή, δύναμη γιὰ νὰ μὴ κάμπτεται στὶς ἀποτυχίες καὶ τὶς ἀπογοητεύσεις ποὺ συνήθως συνοδεύουν τὴν ὑπηρεσία πρὸς τοὺς συνανθρώπους. Ἀπαιτεῖ ἀληθινὸ ἥρωισμό.

Συνήθως ὁ πάσχων ἀσθενῆς δοκιμάζει ποικιλία αἰσθημάτων καὶ ἀντιδράσεων μέχρις ὅτου φθάσει στὴν ἀποδοχὴ τῆς καταστάσεώς του. Σὲ ὄλες αὐτὲς τὶς φάσεις, ἀνεξάρτητα ἀπὸ τὴν ἐκδηλούμενη συμπεριφορὰ, ἔχει ἀνάγκη κάποιου ἀνθρώπου, ὁ ὁποῖος μπορεῖ νὰ τὸν ἀποδεχθεῖ ὅπως ἀκριβῶς εἶναι καὶ αἰσθάνεται στὴ δεδομένη στιγμή, χωρὶς κριτικὴ τῆς συμπεριφορᾶς του ἢ τῶν ἐκδηλώσεών του. Ἔχει ἀνάγκη κάποιου ἀνθρώπου ποὺ τὸν φροντίζει ὡς πρόσωπο. Ἡ ἀγάπη εἰδικὰ εἶναι τὸ κλειδί γιὰ τὸν κόσμον αὐτοῦ τοῦ προσώπου. Ἡ ἀγάπη προσαρμόζεται σὲ κάθε ἀλλαγὴ τῆς καταστάσεως τοῦ ἄρρώστου, προκειμένου νὰ ἀνταποκριθεῖ στὶς ἀνάγκες του. Ἡ νοσηλεύτρια/νοσηλευτῆς ποὺ βρίσκει κοντὰ στὸν ἄρρωστο καὶ εἶναι κατάλληλα προετοιμασμένη καὶ ἐφοδιασμένη γιὰ τὴ λεπτὴ καὶ διακρι-

τική νοσηλευτική φροντίδα, μπορεί πράγματι να βοηθήσει τον άρρωστο.

‘Αλλ’ αν ο άρρωστος, λόγω του πόνου από την ασθένεια συμπεριφέρεται με τρόπο που ίσως δεν θα συμπεριφερόταν κάτω από άλλες συνθήκες, ή νοσηλεύτρια δεν τον υποτιμά ούτε τον κατακρίνει. ‘Η προς στιγμή δύσκολη συμπεριφορά του δεν σημαίνει ότι αυτός βρίσκεται σε κατώτερο ήθικo ή διανοητικό επίπεδο. Οί νοσηλευτές πιστεύουν στην ύψιστη αξία του ανθρώπου και τον αντιμετωπίζουν ως πρόσωπο που πάσχει και υποφέρει. Έκλαμβάνουν την προσωπικότητα όχι απλώς ως βιολογική ή κοινωνική αλλά κυρίως ως αξιολογική, ήθικη και πνευματική. ‘Ως μοναδική, ανεπανάληπτη, αναντικατάστατη, ασύγκριτη ύπαρξη με ιδιαίτερο χαρακτήρα, κατά τον Berdyaev.

Οί νοσηλευτές βοηθούν τον άρρωστο όταν πάσχει και υποφέρει, αν είναι ευαίσθητοι στον πόνο και σέβονται την αξία και την αξιοπρέπεια του ανθρώπου. ‘Ο άρρωστος αντιμετωπίζει κρίση, ή οποία έχει κίνδυνο, συγχρόνως όμως παρέχει και μοναδική ευκαιρία. Κίνδυνο για την πιθανή αποτυχία της κρίσεως. Ευκαιρία για τη δυνατότητα αναπτύξεως ώριμότητας και ικανότητας για θετική αποδοχή του παρόντος και αποτελεσματική αντιμετώπιση του μέλλοντος. ‘Ο ψυχίατρος Frankl πιστεύει ότι ή θλίψη στη ζωή του ανθρώπου έχει διπλό σκοπό: να διαπλάσει τον χαρακτήρα του και να αυξήσει την υπομονή του.

‘Ο άνθρωπος όταν πονεί και υποφέρει, στην πραγματικότητα παλαίει. ‘Ο πάσχων ασθενής παλαίει και αυτοί που τον νοσηλεύουν καλούνται να συλλάβουν και κατανοήσουν τη βαθύτερη πνευματική έννοια της αρρώ-

στιας και του πόνου πέρα από τα συμπτώματα και την εξέλιξη της κατάστασώς του προκειμένου να τον βοηθήσουν και να τον ανακουφίσουν. ‘Αληθινή αγάπη και φροντίδα υποστηρίζουν τον άνθρωπο που υποφέρει.

Οί νοσηλευτές που διαθέτουν γνώσιο ενδιαφέρον για τον πάσχοντα του συμπαρίστανται, τον κατανοούν προσωπικά και δημιουργούν ατμόσφαιρα εμπιστοσύνης. Γνωρίζουν ότι ο άρρωστος μόνος σηκώνει το φορτίο του, αλλά ή στάση τους που δείχνει κατανόηση έχει τη δύναμη να ανακουφίσει τον πόνο του. Πολλοί ειδικοί αναφέρουν ότι ο άνθρωπος μπορεί να υποφέρει οποιοδήποτε πόνο, αν βρίσκεται στην προνομιακή θέση να έχει κοντά του πρόσωπα που ενδιαφέρονται ειλικρινά. “Όταν ή νοσηλεύτρια προσφέρει αυτή την παρουσία του ενδιαφέροντος, μεταβιβάζει στον άρρωστο την πίστη και τη δύναμη που χρειάζεται για να ανακαλύψει την έννοια της ασθενείας του. Δύσκολο βέβαια το έπιτευγμα!

Μπορεί κανείς να συμμετέχει στα αισθήματα της μονώσεως, του άγχους, της ανησυχίας και στον φόβο του θανάτου; Μπορεί να συμπαρίσταται στην αγωνία και τον παρατεινόμενο πόνο του αρρώστου που πεθαίνει; Παρόμοια νοσηλευτική προϋποθέτει διάθεση χρόνου, ενέργειας και προσωπικών αποθεμάτων. ‘Αλλά μόνο μ’ αυτόν τον τρόπο ή νοσηλεύτρια/νοσηλεύτης κατορθώνει να βοηθεί τον ασθενή στην πλέον σημαντική ίσως περίοδο της ζωής του, την περίοδο της αναδημιουργίας του. Συμμερίζεται τον πόνο του ανθρώπου, ο οποίος παλαίει και αγωνίζεται. «*Θαυμάζει τη ζωή μέσω της αγωνίας και τη γέννηση μέσω των ωδίνων. Μόνον όταν ο άνθρωπος συμ-*

βάλλει δημιουργικά στη ζωή του άλλου, αισθάνεται κι ο ίδιος το πλήρωμα της ζωής», κατά τον Terrien.

Ο άρρωστος χρειάζεται συνδυασμό θεραπείας και φροντίδας. Η προσωπική φροντίδα τον βοηθεί να χρησιμοποιεί τα αποθέματα των ψυχικών του δυνάμεων στην αποτελεσματική αντιμετώπιση της ασθένειας και στην ανακάλυψη του βαθύτερου νοήματος της όδυνηρης εμπειρίας του. Σήμερα υπάρχουν πολλά μέσα για να βοηθείται ο ασθενής. Οι επιστημονικές και τεχνολογικές πρόοδοι παρέχουν αποτελεσματικά φάρμακα και άλλες μεθόδους για την ανακούφιση του πάσχοντος άρρωστου. Η διαστημική έρευνα προσφέρει τέλεια τεχνολογικά μέσα για να ανακουφίζεται τουλάχιστον σωματικά ο άρρωστος. Η ψυχολογία, ή ψυχιατρική, ή ιατρική και ή νοσηλευτική προσφέρουν ευρείες γνώσεις για την καλύτερη αντιμετώπιση του πόνου και του θανάτου. Κι έδω στο δικό μας χώρο, στο Νοσηλευτικό Τμήμα του Πανεπιστημίου Αθηνών υπάρχουν μεταπτυχιακές φοιτήτριες που έρευνούν και αναζητούν καλύτερους τρόπους ανακούφισεως των ασθενών.

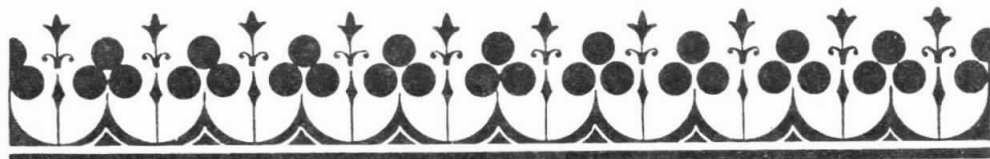
Όμως φαίνεται ότι σήμερα παρὰ ποτέ άλλοτε ο άρρωστος αισθάνεται μόνος, σχεδόν εγκαταλελειμμένος. Δεν έχει την ανθρώπινη θαλπωρή, τη φροντίδα που χρειάζεται ιδιαίτερα στην τεταμένη κατάστασή του. Κανείς δεν τον φροντίζει σαν ανθρώπινο όν, σαν πρόσωπο. Η Küblerross γράφει σχετικά: *‘Ο ασθενής μπορεί να εκλιπαρεί για ανάπαυση, ήρεμία και αξιοπρέπεια, αλλά αντί αυτών δέχε-*

ται έγχύσεις φαρμάκων και μεταγγίσεις αίματος, την βοήθεια μηχανημάτων διασώσεως, αν δέ είναι ανάγκη και την εκτέλεση τραχειοστομίας. Μπορεί να ζητά ένα μόνο λεπτό της ώρας για να κάμει μιὰ έρώτηση, αλλά δεν του δίνεται. Κι όμως δεκάδες ίσως ανθρώπων στο 24ωρο άπασχολούνται με την παρακολούθηση του καρδιακού ρυθμού του, του σφυγμού του, του ήλεκτροκαρδιογραφήματος και της άναπνευστικής του λειτουργίας, με τις εκκρίσεις και τις άπεκκρίσεις του, άλλ’ ούτε ένας δεν άσχολεϊται με τον ίδιον ως άνθρωπο.

Συμμετοχή στον πόνο του άρρωστου είναι πολύ επώδυνη εμπειρία και είναι δυνατό να αποφεύγεται από νοσηλευτές και Ιατρούς. Μόνο αν οι ίδιοι προσπαθούν να άπαντήσουν στα δικά τους έρωτήματα ως προς την έννοια της άρρώστιας και του πόνου, μόνον αν μπορούν να ανανεώνουν τα αποθέματα της πίστεως τους στον Θεό, τότε μόνον μπορούν να νοσηλεύουν τον άρρωστο ως πρόσωπο και να τον βοηθούν θετικά.

ΒΑΣΙΛΙΚΗ ΑΝΔΡ. ΛΑΝΑΡΑ
Καθηγήτρια Νοσηλευτικής
του Πανεπιστημίου Αθηνών

Σημείωση: Η εισήγηση αυτή βασίζεται στο βιβλίο της συγγραφέως *« Ηρωϊσμός και Νοσηλευτική »*, το όποιο κυκλοφόρησε και στην Άγγλική γλώσσα σε δεύτερη έκδοση με τίτλο: *Heroism as a nursing value – a philosophical perspective*, Αθήνα 1991.

ΑΠΟ ΤΗΝ ΨΥΧΟΣΩΜΑΤΙΚΗ ΙΑΤΡΙΚΗ ΣΤΗΝ ΙΑΤΡΙΚΗ ΤΟΥ ΠΡΟΣΩΠΟΥ

Ἡ Ἱατρική, ὡς ἐπιστήμη καὶ τέχνη, ἀπὸ τῆ γέννησὴ τῆς εἶχε σὰν στόχο, πάντοτε καὶ παντοῦ, τὴν ὑπηρεσίαν πρὸς τὸν ἄνθρωπο, προσφέροντας θεραπείαν τῆς ἀρρώστιας, προαγωγή τῆς ὑγείας καί, γενικῶς προστασίαν τῆς ζωῆς του.

Στὴν πορεία τῆς δέχτηκε (καὶ ἐξακολουθεῖ νὰ δέχεται συνεχῶς) τὴν ἐπίδραση τῆς ἀνθρωπίνης γνώσεως, διαμορφώνοντας μὲ ἓνα ἰδιαίτερο τρόπο τὴ δική τῆς «φιλοσοφία». Ἐξ ἄλλου, τὸ ἐκάστοτε «ιατρικὸ πιστεύω» ἐπηρέαζε τὴν κοινὴ γνώμη (αὐτὸ ἰσχύει καὶ σήμερα) καὶ ἐπέβαλλε μιὰ μορφή συμπεριφορᾶς στὴ ζωὴ τοῦ ἀτόμου καὶ τῆς ομάδος. Ὡς πρὸς τὰ δύο αὐτὰ δεδομένα παραμένει τὸ θέμα ἀνοικτό, κυρίως ὅσον ἀφορᾷ στὸ βαθμὸ αὐτῆς τῆς ἀλληλεπιδράσεως καὶ τὴν ποιότητα τῶν ἰδεολογικῶν στοιχείων, τὰ ὁποῖα προσφέρονται ἀπὸ τὶς δύο πλευρές.

Κατὰ τὸν περασμένο αἰῶνα ἡ Ἱατρικὴ ἐξῆσε, ἔντονα, τὸ θρίαμβο τῶν ἀνακαλύψεων τῶν θετικῶν ἐπιστημῶν καὶ τὴν προσφορά τους στὸ ἔργο τῆς. Μποροῦμε δὲ νὰ ποῦμε ὅτι παρασύρθηκε, κυριολεκτικῶς, ἀπὸ τὴν ἀνάπτυξή τους καί, οὔτε λίγο, οὔτε πολὺ, ὅλοι σχεδόν οἱ γιατροὶ τοῦ κόσμου, τότε, εἶχαν πιστέψει πῶς μόνο μετὰ τοὺς φυσικοχημικοὺς τύπους, τὸ μαθηματικὸ λογισμὸ καὶ τοὺς νόμους τῆς

μηχανικῆς, θὰ μπορούν νὰ κρατοῦν, στέρεα, τὴν ὑγείαν τοῦ ἀνθρώπου καὶ ὅτι τὸ «σύμπαν τῆς νόσου» θὰ προσδιορισθεῖ ὡς πεπερασμένο.

Μέσα σ' ἓνα τέτοιο κλίμα ἐνθουσιασμοῦ τῆς Ἱατρικῆς, φυσικὸ ἦταν νὰ ξεχαστεῖ ὅτι, ἀντικείμενο τῆς δικῆς τῆς μελέτης ἦταν «ὁ ἄνθρωπος, αὐτὸς ὁ ἀγνωστος». Καὶ τὸ πρᾶγμα δὲν ἄργησε νὰ φανεῖ. Ἡ καθημερινὴ πραγματικότητα παρουσίαζε πολλὰ ἐρωτηματικὰ καὶ ἔφερνε, διαρκῶς, ἐκπλήξεις. Ἡ ἀρρώστια ἀποδεικνυότανε σὰν κάτι περισσότερο ἀπὸ βλάβη μεμονωμένου ὄργανου καὶ ὄχι πάντοτε θεραπεύσιμη. Ἀπὸ τὴν ἄλλη μεριὰ ἡ ὑγεία ἐδειχνε νὰ σημαίνει κάτι πῶς βαθὺ ἀπὸ ἀπλὴ ἀπουσία τῆς νόσου ἢ κάποιος ἀναπηρίας. Δηλαδή, ἡ ξερὴ ἐπιστημονικὴ καὶ τεχνοκρατικὴ ἀντίληψη βοηθοῦσε μὲν στὴν ἐξήγηση τῶν βιολογικῶν φαινομένων, ἀλλὰ μειονεκτοῦσε ὡς πρὸς τὴν ἐρμηνείαν τῶν βαθυτέρων προβλημάτων τοῦ κύκλου ὑγείαν-νόσος-ποιότητα ζωῆς καί, συνεπῶς, δὲν βοηθοῦσε τὴν Ἱατρικὴν γιὰ τὴν ἀπόδοσή τῆς ὡς ὑπηρεσίας πρὸς τὸν ἄνθρωπο. Εἶναι πολὺ μεγάλη ἡ ἀπόσταση ἀπὸ τὴν προσπάθειαν τοῦ γιατροῦ «νὰ μὴν ἀφήσει νὰ πεθάνει ὁ ἀρρωστος», ὡς τὴν προσπάθειά του «νὰ γιαιτρέψει τὸν ἀρρωστο».

Μέχρι σήμερα, ποὺ ζοῦμε τόσο

έντονα την άλματώδη εξέλιξη της 'Ιατρικής και τή σημαντική προσφορά της σέ πολλά πεδία τών ανθρωπίνων αναγκών, συχνά οί ειδικοί αποφαίνονται πώς «ή Ιατρική μπορεί νά διαγνώσει πολλά νοσήματα, θεραπεύει όμως λίγα και είναι άνίσχυρη στά συνηθέστερα βάσανα του ανθρώπου». Γι' αυτό τό λόγο, ίσως, άπουσιάζει ή έμπιστοσύνη πρός τήν 'Ιατρική και τούς γιατρούς και ό άνθρωπος τής έποχής μας άναζητάει, από αυτούς, κάτι βαθύτερο.

Ίδιαίτερα στην έποχή μας, όπου τόσος θόρυβος γίνεται για τά ανθρώπινα δικαιώματα, για τήν ανάγκη τής γνήσιας διαπροσωπικής σχέσεως, για τήν προστασία τής άξιοπρέπειας και τό σεβασμό τής προσωπικότητας του άτόμου, καθημερινώς άκούγεται τό παράπονο τών ανθρώπων, οί όποιοι δηλώνουν ότι, ή 'Ιατρική άσκεΐται άπρόσωπα και ύποσυναίσθηματικά και έτσι δέν μπορεί νά ίκανοποιήσει τις άπαιτήσεις τής ανθρωπίνης ύπάρξεως. "Ότι ή 'Ιατρική ξεκίνησε ως «*ιερατικό λειτούργημα*» και κατέληξε σέ «*είδος έμπορίου*» και γι' αυτό ύπάρχει άνυποληψία του κοινού πρός τό Ιατρικό επάγγελμα και βαθειά διαταραχή στη σχέση γιατρού-άρρώστου, γιατρού-κοινωνίας, γιατρού-πολιτείας.

Μιά σοβαρή αυτοκριτική του Ιατρικού κόσμου άποκαλύπτει ότι, ή άποτυχία τής 'Ιατρικής νά ύπηρετήσει, π λ ή ρ ω ς , τόν άνθρωπο, όφείλεται στο γεγονός ότι, ό άνθρωπος δέν άντιμετωπίστηκε ως ό λ ό τ η ς , αλλά θεωρήθηκε άποσπασματικά και κυρίως ύ λ ο ς ω ι κ ά (πότε σαν «κύταρο», πότε σαν «παραγωγική μονάδα»). Μέ μιά, όμως, άμιγώς ύλιστική-μηχανιστική θεώρηση του ανθρώπου, θά προβάλλει πάντα ένα χάσμα, τό ό-

ποίο από πολύ ένωρίς παρουσίασε μεγάλες διαστάσεις, «*έξ ου και ή κατά τά τέλη του λήξαντος αιώνας παρατηρηθείσα κρίσις έν τή 'Ιατρική*», όπως σημειώνει ό καθηγητής-άκαδημαϊκός Μ. Γερουλάνας.

Ευτυχώς, όμως, ή 'Ιατρική συνειδητοποίησε τό λάθος της και άρχισε νά κάνει στροφή στις παλιές της ρίζες. Μέ μιά έρευνητική άναθεώρηση άναγνώρισε ότι ή κρίσις της είχε τήν αίτία μέσα στον ίδιο τόν άνθρωπο. Νεώτερες άντιλήψεις τών θετικών έπιστημών, τής βιολογίας και τής βαθυψυχολογίας άνοιξαν νέους όρίζοντες στην 'Ιατρική, ή όποία, πλέον, πήρε καινούργιο προσανατολισμό.

Μεσούντος του 20ου αιώνας οί γιατροί έξισαν πιό καθαρά, αυτό που χαρακτηρίστηκε ως «*άνακάλυψη τής ψυχής*». 'Ο «*άπιαστος*» έσωτερικός χ ώ ρ ο ς του ανθρώπου πήρε κάποιες «*έπιστημονικές σταθερές*». Χρειάστηκε και ένας δεύτερος παγκόσμιος πόλεμος για νά ευαισθητοποιηθούν, άκόμη πιό πολύ, οί γιατροί ώστε νά άρχίσουν βαθύτερη μελέτη του ανθρώπου. Για τήν πλήρη διαφώτιση του προφίλ τής ανθρωπίνης ύποστάσεως έπιστρατεύθηκαν όλες οί ανθρωπολογικές (άνθρωπιστικές) έπιστημες.

Σήμερα, πλέον, κάθε άρμόδιος έπιστήμων δέν άμφιβάλλει ως πρός τό ότι ό άνθρωπος, ύγιής ή πάσχων, δέν έπιτρέπεται νά ξεετάζεται μονομερώς από ένα βιοϊατρικό έργαστήριο ή από ένα κοινωνικο-οικονομικό σπουδαστήριο ή από ένα θεολογικό ίνστιτούτο. 'Ο άνθρωπος είναι βιοψυχοκοινωνικό και πνευματικό όν. Βιώνει ως άτομο σέ οργανωμένη κοινότητα και έχει μιά πολύ δυνατή σχέση μέ τόν φυσικό

κὸ καὶ πνευματικὸ κόσμῳ ἀπὸ τοὺς ὁποίους περιβάλλεται.

Ὁ ἄνθρωπος λειτουργεῖ ὁμαλά, ἐφ' ὅσον ὄλα τοῦ τὰ στοιχεῖα (ἀπὸ τὰ ὑπόατομα τῆς ὕλης μέχρι τῆ σφαῖρα τῶν μεταφυσικῶν του ἀναζητήσεων) βρίσκονται σὲ ἄρμονικὴ σύνθεση. Ἡ ἀντίληψη αὐτῆ, βεβαίως, δὲν ἀποτελεῖ σύγχρονη ἀνακάλυψη. Τῆ συναντοῦμε, ἤδη, στὶς θεμελιώδεις ἀρχές τοῦ Ἰπποκράτους, καθὼς καὶ στὶς ἰδέες τῶν μεγάλων μας φιλοσόφων, ἰδιαιτέρως τοῦ Πλάτωνος καὶ τοῦ Ἀριστοτέλους. Καὶ οἱ τρεῖς αὐτοὶ ἐκπρόσωποι τοῦ λεπτοῦ ἑλληνικοῦ πνεύματος συνέκλιναν πρὸς τὴν ἀποψη, τὴν ὁποία καὶ ἡ σύγχρονα ἀναθεωρημένη ἰατρικὴ ἀποδέχεται, δηλαδὴ ὅτι, «γὰ νὰ θεραπευθεῖ τὸ ἀνθρώπινο σῶμα, εἶναι ἀναγκαῖο νὰ ἔχουμε γνώση τοῦ ἀνθρωπίνου ὄλου».

Ἐπειδὴ ὁ χρόνος μας εἶναι περιορισμένος, ἀπὸ τὸ «ὀδοιπορικὸ» τοῦ ἰατρικοῦ στοχασμοῦ γὰ τὸν ἄνθρωπο καὶ τὸ σύνολο τῶν χρονικῶν καὶ τοπικῶν ἐμπειριῶν ποὺ συνιστοῦν τὴν ἀνθρώπινη ὀλότητα, θὰ σταθοῦμε σὲ δύο, μόνο, βασικοὺς «σταθμούς» του.

***

Ἐνας σημαντικὸς σταθμὸς στὴν πορεία τῆς Ἰατρικῆς τοῦ αἰῶνος μας ὑπῆρξε ἡ Ψυχοσωματικὴ Ἰατρικὴ. Ὁ ὁρος αὐτὸς χρησιμοποιήθηκε, στὰ 1928, ἀπὸ τὸν G. Drapper. Ἡ Ψυχοσωματικὴ Ἰατρικὴ πῆρε μεγάλη ἀνάπτυξη, ἰδιαιτέρως, στὶς Η.Π.Α., χωρὶς βεβαίως νὰ ὑστερεῖ καὶ ἡ Εὐρώπη.

Ἄν καὶ ὄχι πρωτόγνωρη ἡ ψυχοσωματικὴ ἔννοια γὰ τὸν ἄνθρωπο, ἐν τούτοις στὸν αἰῶνα μας θεμελιώθηκε ἐπιστημονικὰ μὲ τὸν καθορισμὸ τῶν καλουμένων «ψυχοσωματικῶν νόσων», καί, κυρίως, μὲ τὴ σημασία ἐ-

κείνη, σύμφωνα μὲ τὴν ὁποία «κάθε νόσος ἀποτελεῖται ἀπὸ δύο συστατικά, σωματικὸ καὶ ψυχικὸ, δηλαδὴ εἶναι μιὰ ψυχοσωματικὴ ἀντίδραση».

Στὶς μέρες μας, ἡ ἐνότητα σώματος-ψυχῆς καὶ ἡ ἀμφίδρομη λειτουργία τῆς ἀποτελεῖ δεδομένο ἐπιστημονικῶς ἀναμφισβήτητο. Ὁ ψυχικὸς κόσμος μὲ τὴν ποικιλία τῆς ὕφης του ἐπηρεάζει τὸ σῶμα, καθὼς ἐπίσης τὸ σωματικὸ στοιχεῖο ἐπιδρᾷ πάνω στὸν ψυχικὸ παράγοντα, ποικιλότροπα καὶ πολυδύναμα. Αὐτὴ ἡ ἐπίδραση σώματος πρὸς ψυχὴ σημαδεύει τὴν ἀρνητικὴ πλευρὰ τῆς ἀρρώστιας, ἐνῶ σὲ κάποιες περιπτώσεις προσφέρει καὶ θετικὲς διαστάσεις, ἀπομακρύνοντας τὸν πάσχοντα ἀπὸ τὴν ἐγωκεντρικότητά του ἢ τονώνοντας του τὸν πόθο τῆς ὑπαρξιακῆς πραγματώσεως.

Ἐλάχιστοι εἶναι, σήμερα, οἱ γιατροὶ ποὺ ἐπιμένουν νὰ συζητοῦν τὴν ἐπιστήμη τους μὲ μιὰ φιλόυλη νοοτροπία. Ἡ Ἰατρικὴ δὲν εἶναι, ἀκριβῶς, «ἐφαρμοσμένη θετικὴ ἐπιστήμη», ἀλλὰ ἡ ἐπιστήμη ἐκείνη ποὺ χρησιμοποιεῖ τὶς φυσικὲς γνώσεις μὲ ἓνα δικό της τρόπο, ὥστε νὰ βρίσκουν ἐφαρμογὴ στὸν ἄνθρωπο, ὁ ὁποῖος ἔχει καὶ ψυχικὸ κόσμῳ, καθοριστικὸ γὰ τὶς λειτουργίες τοῦ ὀργανισμοῦ του.

Κατὰ τὸν καθηγητὴ Γ. Μερικά «δὲν ὑπάρχουν ἐπὶ μέρους νόσοι τοῦ ὀργανισμοῦ, στὴ νόσο κάποιου ὀργάνου ἢ συστήματος ὑπάρχει ἡ ὄλη προσωπικότης τοῦ ἀνθρώπου καὶ σὲ κάθε νόσο συνυπάρχουν ὀργανικὴ βλάβη, λειτουργικὴ διαταραχὴ, ψυχικὴ ἐκτροπὴ». Σὲ ἄρθρο, ἐπίσης, τοῦ Brit. Med. Journal (294: 351, 1987) τονίζεται χαρακτηριστικὰ ὅτι: «μὲ τὸ νὰ ἀντιμετωπίζεις τὴ νόσο σὲ κάθε τμῆμα

τοῦ σώματος, ἀγνοώντας τὸ νόμιμο κάτοχο μὲ τὰ βιοψυχοκοινωνικά του δικαιώματα σ' ὄλοκληρο τὸ σῶμα, δὲν σημαίνει πῶς, πάντοτε, κάλυψες ἐπαρκῶς τὴ διάγνωσή σου».

Οἱ παραπάνω διαπιστώσεις ἐπιβεβαιώνουν τὴν ἄποψη ὅτι, ὁ γιατρός δὲν ἔχει νὰ κάνει μὲ νόσο, ἀλλὰ μὲ νοσοῦντα καὶ δὲν προσπαθεῖ νὰ μελετήσῃ μόνο τὸν ἐλαττωματικὸ γόνο, ἀλλὰ κοιτάζει νὰ διεισδύσῃ στὴν ἀνθρώπινη ὑπαρξή. Ἀκόμη περισσότερο οἱ διαπιστώσεις αὐτὲς ὑπογραμμίζουν ὅτι, ὁ ἄνθρωπος εἶναι κάτι παραπάνω ἀπὸ «ἐμψυχον ἀντικείμενον», εἶναι καὶ ἕνα πνευματικὸ ὄν, δηλαδὴ «συνιστᾷ ὅτι ἀνθρώπινο περικλείει μέσα του πρὸς τὴ συνείδηση, πρὸς τὶς ἐσωτερικὲς πνευματικὲς καὶ ἠθικὲς περιοχὲς του». Πρόκειται γιὰ μιὰ ὄψη τὴν ὁποία δὲν «μετράει» ἢ συμβατικὴ Ψυχοσωματικὴ Ἱατρικὴ, ὄψη ὅμως ὑπαρκτὴ καὶ ἀπαιτητικὴ μέσα στὸ χῶρο τοῦ πάσχοντος ἀνθρώπου. Ἀπὸ τὸν Ἱπποκράτη μέχρι τοὺς συγχρόνους μεγάλους κλινικούς καὶ ἐρευνητὲς γιατρούς, τονίζεται ἡ ἀνάγκη τῆς φροντίδας ὄχι μόνο τοῦ σώματος τοῦ ἀρρώστου, ἀλλὰ καὶ τοῦ πνεύματος. Ὁ R. Siebeck, καθηγητὴς τῆς Ἱατρικῆς στὸ Πανεπιστήμιο τῆς Χαϊδελβέργης, στὴ δεκαετία τοῦ '50 δίδαξε ὅτι «ὁ γιατρός πού θὰ ἀρνηθεῖ τὸ πνεῦμα δὲν θὰ μπορέσει ποτὲ νὰ ἀντιληφθεῖ τὶς ἀνάγκες τοῦ ἀρρώστου». Μὲ ἄλλα λόγια, γιὰ τὴν πλήρη ἀντιμετώπιση τοῦ ἀσθενοῦς εἶναι ἀνάγκη νὰ πᾶμε πρὸς πέρα ἀπὸ τὴν ἀπλὴ ψυχοσωματικὴ θεώρησή του.

★ ★ ★

Ἔτσι φτάνουμε σὲ ἕνα «προκε-

χωρημένο» σταθμὸ τοῦ ἱατρικοῦ στοχασμοῦ. Ὁ σταθμὸς αὐτὸς θεμελιώθηκε, οὐσιαστικά, ἀπὸ τὸν Ἑλβετὸ Παθολόγο Paul Tournier, ὁ ὁποῖος καὶ τοῦ ἔδωσε τὴν ὀνομασία «Ἱατρικὴ τοῦ Προσώπου» (Médecine de la Personne)*. Πρόκειται γιὰ ἕνα σύστημα ἰδεῶν, τὶς ὁποῖες ὁ P. Tournier ἀναβίωσε, θεμελιώσε ἐπιστημονικά καὶ τὶς ἔκανε εὐχρηστες καὶ πραγματοποιήσιμες. Ἡ Ἱατρικὴ τοῦ Προσώπου (Ι.τ.Π.) συμπλήρωσε τὴν Ψυχοσωματικὴ Ἱατρικὴ κατὰ βάθος.

Ἡ Ι.τ.Π. παρουσιάστηκε στὰ 1940 καὶ τὸ περιεχόμενό της ἀναπτύχθηκε στὸ ὁμώνυμο βιβλίο τοῦ P. Tournier. Ὅπως λέει ὁ ἴδιος, «δὲν πρόκειται γιὰ νέα εἰδικότητα ἢ ξεχωριστὴ ἐπιστήμη, ἀλλὰ γιὰ τὴν ἱατρικὴ ἐκείνη πού θεμελιώνει τὸ ἔργο της σὲ μιὰ ἀντίληψη μὲ βάση τὴν ιδιότητα τοῦ ἀνθρώπου ὡς Προσώπου». Κατὰ συνέπεια ἡ Ι.τ.Π. προϋποθέτει βαθεῖα γνώση τοῦ ἀνθρώπου καὶ μιὰ ὀρισμὲνη στάση (διάθεση) ἀπὸ μέρους τοῦ γιατροῦ.

Ὁ ἄνθρωπος-Πρόσωπο εἶναι ἡ μοναδικὴ καὶ ἀνεπανάληπτη ὄντοτητα, πού «μιὰ φορὰ διαβαίνει τὴ γῆ αὐτὴ» καὶ δὲν ἐπιδέχεται καμιά ἀντικειμενοποίηση ἢ ἀλλοτριώση τῆς φύσεώς του. Γιὰ τὸν P. Tournier ὁ ἄνθρωπος ἀποτελεῖ ἀξία, ὄχι ὅπως τὴν ἀποδέχεται ἡ ἀχρωμὴ οὐμανιστικὴ ἀντίληψη, ἀλλὰ ὅπως τὴν προσδιορίζει ἡ χριστιανικὴ ἀνθρωπολογία τοῦ «ὕπερ λόγον». Δηλαδὴ, ὁ ἄνθρωπος ὀντολογικὰ συνδέεται μὲ τὸ Θεὸ καὶ τὸ συνάνθρωπό του κι ὅ,τι συμβαίνει στὴν ὑπόστασή του συνδέεται στενὰ μὲ τὴν ἐπικοινωνιακὴ αὐτὴ σχέση.

* Στὴν Ἑλλάδα ἔχει ἐπικρατήσει ὡς «Ἱατρικὴ τῆς Προσωπικότητος», ὅρος πού δὲν ἀποδίδει μεταφράζει σωστὰ τὸ «Médecine de la Personne».

Συνεπώς, σύμφωνα με την Ι.τ.Π., τόσο για τη διάγνωση, όσο και τη θεραπεία του ασθενούς πρέπει να λαμβάνεται υπ' όψιν και η πνευματική του διάσταση. "Όπως θα έλεγε ο Ίπποκράτης, πρέπει να αναζητούμε «*δχι μόνο τί είδους άρρώστια έχει ο άνθρωπος, αλλά τί είδους άνθρωπος είναι ο άρρωστος*». Σ' αυτό θα χρειαστεί να βοηθήσουν όλοι εκείνοι που υπηρετούν τις πνευματικές-ύπαρξιακές ανάγκες του ανθρώπου. Από την κλινική πράξη των γιατρών είναι γνωστό, ότι, πολλές φορές η παρουσία και η παρέμβαση π.χ. ενός ιερέως-πνευματικού, σε συνεργασία με το θεράποντα γιατρό, βοήθησε στην επίλυση Ιατρικών προβλημάτων. Κανείς γιατρός δεν μπορεί να άρνηθεί, σοβαρά, τις απαιτήσεις και τις ανάγκες του άρρώστου να στηριχτεί και στη θρησκευτική του πίστη. Κανείς δεν μπορεί να παραβλέψει τις προσωπικές πεποηθήσεις, επιθυμίες και προτεραιότητες στη ζωή του ασθενούς. Αυτό θα πεί σεβασμός της ανθρωπίνης προσωπικότητας και αξιοπρέπειας.

Είναι πολύ σημαντική μιá συνάντηση του Ιατρικού κόσμου της Εύρώπης με την Παγκόσμια Όργάνωση Υγείας (Ρώμη, Φεβρουάριος 1990), κατά τη διάρκεια της οποίας συζητήθηκε το Σχέδιο Εύρωπαϊκής Διακηρύξεως των Δικαιωμάτων των Ασθενών. Στη Διακήρυξη αυτή θαυμάζει κανείς τον πρώτο στόχο της, ο οποίος αναφέρεται «*στο δικαίωμα της προστασίας και άκεραιότητας της ανθρωπίνης προσωπικότητας*». Με άλλα λόγια ο άρρωστος δεν είναι «*νούμερο κρεβατιού*», «*περίπτωση*» ή «*ύλικό*», ψυχρά κι άορίστα, αλλά είναι ένα συγκεκριμένο Π ρ ό σ ω π ο , μιá έννοια την οποία ο P. Tournier καλλιέρ-

γησε συστηματικά σε διεθνή κλίμακα, με πολλά έτήσια συνέδρια και πλατύ συγγραφικό έργο.

Σχετικά με την ανθρωπογνωσία της Ι.τ.Π., αξιόλογη είναι η επισήμανση ότι, εκτός των ανεγνωρισμένων νοσογόνων αιτίων τα όποια προσβάλλουν τον άνθρωπο, άφορμή δίνουν και τα προβλήματα ζωής, ή συμπεριφορά ζωής, ή ποιότητα της επικοινωνίας με τους συνανθρώπους, ή διαταραχή της «*θειοανθρώπινης*» σχέσεως. Οί παράγοντες αυτοί δχι μόνο άσκούν επίδραση στην εκδήλωση της άρρώστιας, αλλά και έπηρεάζουν την πορεία και την έκβασή της, προσδιορίζοντας έτσι την καθόλου ύγεία και ποιότητα της ζωής του άτομου.

Η Ι.τ.Π. δεν άφορά μόνο στο σκεπτικό και το έργο του γιατρού. Οί ιδέες και οί έννοιές της πρέπει να συνειδητοποιηθούν και από τους αποδέκτες ύγείας. Αυτό επιτυγχάνεται με την ευθύνη του γιατρού, ο οποίος άναλαμβάνει, πλέον, και το ρόλο του «*έκπαιδευτικού*».

Για να μπορέσει, όμως, ένας γιατρός να άποδώσει π λ ή ρ ω ς κατά την ένασκηση του έπαγγέλματός του, πέρα από τη στέρεη και συνεχή επιστημονική του κατάρτιση, χρειάζεται να πάρει μιá ώ ρ ι σ μ έ ν η σ τ ά σ η (διάθεση), ή όποια προσδιορίζεται από την ιδιότητα και του ίδιου του γιατρού ως Προσώπου. Κατά τον P. Tournier, ή στάση αυτή χαρακτηρίζεται από μιá βαθειά ψυχική καλλιέργεια, λεπτή ήθικη ευαισθησία, πνευματική θεώρηση της ζωής και ήθος χριστιανικό. Ό P. Tournier πιστεύει ότι μιá τέτοια Ιατρική προσωπικότη-

Έχει τη δυνατότητα να γίνεται ένα με τη δύσκολη πραγματικότητα του ασθενούς, μπορεί δυνάτως να αποδεχτεί τη συμμετοχή του «Εγώ» της στο «Σύ» του πάσχοντος, πραγματοποιώντας μια γνήσια συνάντηση με τον άρρωστο, χωρίς να αυτοαλλοτριώνεται. Είναι το μοντέλο του γιατρού που επιθυμούμε όλοι μας.

Στην Ι.τ.Π., όταν αναφερόμαστε στο πνεύμα, έννοουμε την ανώτερη αρχή που περιλαμβάνει τις αιώνιες αξίες και την επίγνωση του θεϊκού. Τους νόμους του πνεύματος συλλαμβάνει ο άνθρωπος διαισθητικά και με μια έσωτερική εμπειρία του Θεού. Το πνεύμα είναι το στοιχείο που συνιστά τον άνθρωπο ως Πρόσωπο, τον ξεχωρίζει από το «ζώον» και δεν υπόκειται σε φυσικούς νόμους. Αντίθετα, σώμα και ψυχή, του ανθρώπου, είναι έννοιες που υπόκεινται στην έρευνα της επιστήμης και τις παρεμβάσεις της. Η Ι.τ.Π., λοιπόν, είναι πνευματοψυχοσωματική ιατρική (G. Lindeboom).

Στο σημείο αυτό, για την Ι.τ.Π., μπορεί να διατυπωθεί ή αντίρρηση περί του ότι κινείται, σαφώς, στα πλαίσια μιας συγκεκριμένης κοσμοθεωριακής αντίληψης και απαιτεί ένα καθορισμένο βίωμα, τα οποία δεν δικαιούμεθα να τα επιβάλουμε ως επιστημονικά ντοκουμέντα. Κι ενώ η κλασική Ιατρική και Ψυχοσωματική Ιατρική είναι ουδέτερες και μπορούν να έχουν οίκουμενική εφαρμογή, ή Ι.τ.Π. χρωματίζεται ως «χριστιανική ιατρική», άρα μπορεί να έχει περιορισμένη δεκτικότητα.

Κατά της ένστάσεως αυτής αξίζει να δούμε πώς άμύνεται ο ίδιος ο P. Tournier, ο οποίος λέει: «Υπάρχει μόνο μία ιατρική, αυτή ή οποία κατα-

νοεί καλώς και πλήρως τον άσθενή άνθρωπο και τον θεραπεύει. Όταν ή χριστιανική αποκάλυψη και ή εμπειρία από την πίστη μās φανερώνουν αλήθειες ως προς τον άνθρωπο, χρήσιμες και πολύτιμες για την ιατρική, τότε φυσικά οι αλήθειες αυτές ισχύουν για όλους τους γιατρούς κι όχι μόνο για τους χριστιανούς... Οι αλήθειες, για τον άνθρωπο και τη ζωή, τις οποίες άντλώ από το Ευαγγέλιο και το σύνδεσμός μου με το Χριστό, δεν άφορούν μόνο τους πιστούς, είναι οίκουμενικές... Η αλήθεια είναι κάτι το άμετάβλητο και έχει κύρος παγκόσμιο... Όλοι οι άνθρωποι μπορούν να βοηθηθούν από την έπιστήμη και από την πίστη».

Άσφαλώς όλοι μας πρέπει να δεχτούμε ότι, δεν υπάρχει ιατρική χριστιανική και μη χριστιανική. Υπάρχει όμως, άναμφισβήτητα, ιατρική που άσκειται από χριστιανό γιατρό, τον medicum prium, υπάρχει και ιατρική που άσκειται από γιατρό άδιάφορο στην πίστη ή και δεδηλωμένο άρνητή της. Κατά συνέπεια σηματοδοτείται ένας «διαφορετικός» τρόπος με τον όποιο έφαρμόζονται γνώσεις, δεξιότητες, πεποιθήσεις και δεοντολογία, στον καθόλου τομέα της υγείας του άτομου και της κοινότητας. Και δεν πρέπει να άποσιωπηθεί το γεγονός ότι, αυτή ή διαφορετική σύμπεριφορά των γιατρών γίνεται, πολύ άισθητή και κατανομάζεται, άναλόγως, από τους άποδέκτες υγείας.

Η Ι.τ.Π. κάνει μία προσπάθεια για την πνευματική αναβάθμιση της συμβατικής ιατρικής και των γιατρών, με σκοπό την ίδανική προσφορά του έργου τους. Κατά τον P. Tournier ή γνήσια χριστιανική αντίληψη ζωής ένισχύει το έργο του γιατρού, καθώς

έπίσης και την άποψη ότι, ύψηλόβαθμη έπιστημονική κατάρτιση και διανοητική ενέργεια μπορούν, κάλλιστα, να βρίσκονται σε άρμονία με μια «ζεστή καρδιά» και την πίστη στη δύναμη του ύπερβατικού.

★ ★ ★

Όσο προχωρούμε πρὸς την τρίτη χιλιετία, τόσο διαφαίνεται καθαρά πὼς ἡ Ι.τ.Π. δικαιώνεται μέσα στο πνεῦμα τῆς σύγχρονης ἀκαδημαϊκῆς ἰατρικῆς καὶ τῆς ἰατρικῆς πράξεως. Ἄτομα καὶ ὀμάδες μιλοῦν σοβαρὰ γιὰ τὴν ἀνάγκη ἀντιμετωπίσεως τοῦ ἀσθενοῦς ὡς Προσώπου, καθὼς καὶ γιὰ τὴν ἀνάγκη διαμορφώσεως τῆς κατάλληλης προσωπικῆς-ψυχολογικῆς διαθέσεως τῶν γιαιτρῶν.

Σὲ μιὰ ἐποχὴ ὅπου φαντάζει, ἔντονα, ἡ ἀπουσία σκοποῦ καὶ νοήματος τῆς ζωῆς κι ὅπου «οἱ λέξεις ἠθικὴ καὶ ἀρετὴ θεωροῦνται βρισιές», καλοῦνται οἱ γιαιτροί, καθὼς ἀσκοῦν «τὴν ἐπιφανεστάτην πασέων τεχνέων», νὰ ἀσχοληθοῦν με τὴ φιλοσοφία καὶ νὰ ἐνθαρρύνουν τὴν ἠθικὴ. Ὅχι ὁμως φιλοσοφοῦντες, μόνο «ὡς πολῖτες μέσα στη Δημοκρατία τῆς Γραμματολογίας», ἀλλὰ, κυρίως, ὡς βιώνοντες μετὴ συναίσθηση ὅτι «προσφέρουν μιὰ ἀνθρώπινη ὑπηρεσία ποὺ τοὺς ἔχει ἐμπιστευθεῖ ὁ Θεός», ὅπως πολὺ ὠραῖα ἔχει χαρακτηρίσει ὁ καθηγητῆς-ἀκαδημαϊκὸς Ν. Λούρος.

Συχνὰ διαβάζουμε στὸν τύπο (ἐπιστημονικὸ καὶ ἡμερήσιο) κάποιες ἐκκλήσεις, οἱ ὁποῖες κάνουν λόγο γιὰ ἀναβαπτισμό τῶν γιαιτρῶν μέσα στὴν πείρα τῶν αἰώνων, στὴ σκέψη τοῦ Ἰπποκράτους, στὴν ἐντολὴ τῆς Ἀγάπης, ὅπως τὴν προσδιορίζει ὁ Χρι-

στιανισμός.

Κάθε ἄνθρωπος, μεταξὺ τῆς ἀρχῆς καὶ τοῦ τέλους τῆς φυσικῆς του ὑπάρξεως, κινεῖται μέσα σὲ μιὰ πραγματικότητα ἢ ὁποία περιλαμβάνει τὶς ἔννοιες: ζωὴ – θάνατος, ὑγεία – νόσος, χάρις – ἄμαρτία, ἅγιο – κοσμικό. Στὸν ἐσωτερικὸ σύνδεσμο αὐτῶν τῶν ἐννοιῶν συναντῶνται, συχνά, ἡ ἰατρικὴ ἀποψη καὶ ἡ θρησκευτικὴ πίστη. Δὲν εἶναι δὲ παράτολμο νὰ πεῖ κανεὶς ὅτι, ὁ γιαιτρὸς θὰ βρεθεῖ καθημερινῶς με αὐτὴ τὴν πραγματικότητα κι ἂν θελήσει νὰ τὴν ἀγνοήσει, δὲν θὰ τὸν ἀγνοήσει ἐκείνη!...

★ ★ ★

Ἡ Ἰατρικὴ τοῦ Προσώπου προσφέρει μιὰ ἰδεώδη μορφή ἐξασκήσεως τοῦ ἰατρικοῦ ἔργου. Στὰ θεωρητικὰ καὶ πρακτικὰ πλαίσιά της, ἡ διάγνωση, ἡ θεραπεία καὶ ἡ ἀποκατάσταση τοῦ ἀρρώστου, ἡ σχέση γιαιτροῦ-ἀσθενοῦς καὶ γιαιτροῦ-κοινωνίας, ἡ ἀγωγή ὑγείας καὶ ἡ ἰατρικὴ ἐκπαίδευση, ἡ βιοηθικὴ καὶ ὁ κώδικας ἰατρικῆς δεοντολογίας, μποροῦν νὰ βροῦν τὸ ἀληθινὸ περιεχόμενό τους καὶ νὰ πραγματώσουν, στὸ ἀκέραιον, τὴν ἀποστολὴ τους.

Τὸν Ἀπρίλιο τοῦ 1989, ἡ «Ἑλληνικὴ Ἰατρικὴ Ἐταιρεία Μελέτης Ψυχωσωματικῶν Προβλημάτων» διοργάνωσε ἕνα Συμπόσιο μετὸν πιραντελλικὸ τίτλο: «Τέσσερις φοιτητὲς ἀναζητοῦν τὸ Πρόσωπο τῆς Ἰατρικῆς». Στὸ Συμπόσιο φάνηκε καθαρὰ ἡ ἀγωνιώδης ἀναζήτηση τῆ ἰδανικῆς Ἰατρικῆς, τόσο γιὰ κείνους ποὺ τὴν ὑπηρετοῦν, ὅσο καὶ γιὰ κείνους ποὺ δέχονται τὶς ὑπηρεσίες της.

Ἀπὸ τὴ θέση μου, τούτη τὴ στιγμή, ἔφερα μπροστά σας κάποιες ἰδέες,

δχι «αὐτοσχεδιάζοντας» πιραντελλικά, ἀλλὰ ἀντιγράφοντας τὸ ἀναζητούμενο πρόσωπο τῆς Ἱατρικῆς, μὲ πινελιὲς τῆς «Ἱατρικῆς τοῦ Προσώπου» κατὰ Paul Tournier.

Κάπου μισὸ αἰῶνα τώρα, στὴν Πατρίδα μας, πολλοὶ γιατροί, (πανεπιστημιακοὶ δάσκαλοι, νοσοκομειακοί, θεραπευτὲς ἀσφαλιστικῶν ταμείων, ἰδιῶτες) ταύτισαν τὴ ζωὴ καὶ τὸ ἔργο τους μὲ τὴν Ἱατρικὴ τοῦ Προσώπου (ὅσο τοὺς ἦταν δυνατό) καὶ ὁμολογοῦν πὼς δὲν μετάνοισαν.

ΜΙΧΑΛΗΣ Θ. ΜΗΛΙΓΚΟΣ

Καρδιολόγος

Διδάκτωρ Πανεπιστημίου Ἀθηνῶν

ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΑ:

1. Tournier P. (1946): *Bible et Médecine* (Delachaux – Niestlé, Suisse).
2. Carrel A. (1948): Ὁ ἄνθρωπος αὐτὸς ὁ ἄγνωστος (Κ. Κακουλίδης, Ἀθήναι).
3. Χαροκόπος Δ. (1948): Πρὸς νέους ἱατρικοὺς ὀρίζοντες («Ἀκτίνες», 11: 503).
4. Γεροῦλᾶνος Μ. (1950): Ψυχικαὶ ἐπιδράσεις ὡς νοσογόνος παράγων (Κ. Κακουλίδης, Ἀθήναι).
5. Παπασπύρου Ν. (1950): Εἰσαγωγή στὴν ἱστορία καὶ φιλοσοφία τῆς Ἱατρικῆς (Ἀθήναι).

6. Ἀσπιώτης Α. (1951): Ἡ ἀρρώστια καὶ ἡ ψυχὴ («Δαμασκός», Ἀθήναι).
7. Documenta – Geigy (1963): Ἡ θέση τοῦ γιατροῦ ἀνάμεσα στὸ ἄτομο καὶ τὴν κοινωνία (Μετάφραση-διασκευή Μ. Θ. Μηλίγκου, «Ἀκτίνες» 26:276).
8. Ἀβραμίδης Α. (1978): Οἱ σχέσεις γιατροῦ-ἀρρώστου. Χθὲς, σήμερα, αὔριο («Νοσ. Χρονικά» 40:146).
9. Τριχόπουλος Δ. (1980): Τεχνολογία, Κοινωνία καὶ Ἱατρικὴ (Ἐφημερίς τοῦ Συνεδρίου, 8 Μαΐου, 6ο Πανελλήνιο Ἱατρικὸ Συνέδριο, Ἀθήνα).
10. Μαρκέτος Σ., Πουναρόπουλος Κ. (1984): Καθηγητῆς Ἀλέξανδρος Καββαδίας (1984-1971), (Mat. Med. Greca, 12(6)503).
11. Tournier P. (1986): *Guerir?* (Ouverture – Coll. Espace Libre, Le Mont – Sur – Lausanne, Suisse).
12. Μερικάς Γ. (1987): Ὁ σημερινὸς γιατρὸς – σὲ σύγκριση μὲ τὸν παλιὸ («Ἱατρικὴ» 51:39).
13. Μαρκέτος Σ. (1987): Ἱατρικὲς παραλλαγές («Καθημερινή» 3 Μαΐου)
14. Ὠραιόπουλος (1988): Τεχνολογία καὶ ἀνθρωπισμὸς (Ἀρχ. Ἑλλ. Ἱατρικῆς 5:296).
15. Δαΐκος Γ. (1989): Ἱατρικὴ Παιδεία καὶ ὁ ἄνθρωπος («Ἀκτίνες», 53:50)
16. Μηλίγκος Μ. (1989): Ὁ Paul Tournier καὶ ἡ Ἱατρικὴ τῆς Προσωπικότητος (Ἀθήνα).
17. Μερικάς Γ. (1990): Ἱατρικὴ ἐκπαίδευση γιὰ εἰδίκευση στὴν Ἑλλάδα («Ἱατρικὴ» 57:423).
18. Cousins N. (1990): A Nation of Hypochondriacs ("Time", 18 Ἰουνίου).

Η ΕΝΝΟΙΑ ΤΟΥ ΠΡΟΣΩΠΟΥ ΣΤΗΝ ΑΡΧΑΙΑ ΕΛΛΗΝΙΚΗ ΚΑΙ ΕΛΛΗΝΟΧΡΙΣΤΙΑΝΙΚΗ ΠΑΡΑΔΟΣΙ

ΕΙΣΑΓΩΓΙΚΑ:

Στην αρχαία, μεσαιωνική και σύγχρονη ελληνική γραμματεία ή λέξεις «πρόσωπον» χρησιμοποιείται εύρυστα για να όριση ή να περιγράψη διάφορα αντικείμενα και πράγματα. Στά μεγάλου μεγέθους και διανοῦς κύρους λεξικά τῆς ἑλληνικῆς γλώσσας, τοῦ Liddell – Scott, τῆς Καινῆς Διαθήκης καὶ πρωτοχριστιανικῆς γραμματείας τοῦ Walter Baur, τὸ ἐννεάτομο τοῦ Δ. Δημητράκου, τὸ Θεολογικὸ τοῦ Kittell καὶ τὸ Πατρολογικὸ τοῦ Lampe, τὸ λῆμμα «πρόσωπον» περιέχει δεκάδες ἐρμηνεύματα καὶ παραθέματα καὶ καταλαμβάνει ἀπὸ 3/4 τῆς στήλης ἕως δέκα σελίδες.

Τὸ θέμα μας, λοιπόν, εἶναι τεράστιο καὶ πολύπλοκο. Στὴν παρούσα εἰσήγησι θὰ ἐξετάσουμε συνοπτικὰ τὴν ἔννοια τοῦ προσώπου ποῦ ἀφορᾷ στὸν ἄνθρωπο καὶ στὶς ἐξῆς ἐνότητες: Τὴν ἔννοια τοῦ προσώπου, πρῶτον, *στὴν ἀρχαία ἑλληνικὴ σκέψι·* δεῦτερον, *στὴν πρῶιμη ἑλληνοχριστιανικὴ γραμματεία·* τρίτον, *στὴν πατερικὴ θεολογία, ἡ ὁποία ἔχει υἰοθετηθῆ ἕως σήμερα ὡς ἡ ὀρθὴ χριστιανικὴ Ὀρθόδοξη ἀποψις·* καί, τέταρτον, *τὴν ἀντιμετώπισι τοῦ ἀσθενοῦς ὡς προσώπου ἀπὸ τὴν ἱατρικὴ ὁπως θὰ τὴν ἤθελε σήμερα ἔ-*

νας Ὀρθόδοξος Κληρικὸς-Θεολόγος.

Ἡ λέξις πρόσωπο εἶναι συνώνυμη μὲ τὶς λέξεις ἄτομο καὶ ἄνθρωπος, ἄρσεν καὶ θῆλυ. Ἄλλὰ τί εἶναι ἄνθρωπος; Πρόσωπο ἢ προσωπεῖο; Βιολογικὸ ὄν, ἄλλοτε ἔλλογο, ἄλλοτε δὲ παράλογο, μερικὲς φορὲς φιλόανθρωπο καὶ τὶς πῖο πολλὰς φορὲς μισάνθρωπο, τοῦ ὁποίου βασικὸ ἐνστικτο εἶναι πῶς νὰ ἱκανοποιήσῃ φυσικὲς ὀρμές, πῶς νὰ ἀποκτήσῃ δύναμι καὶ νὰ συσσωρεύσῃ πλοῦτο γιὰ νὰ ἐπικρατήσῃ ἐπὶ τῆς φύσεως καὶ πρὸ πάντων ἐπὶ τῶν ἀδυνάτων συνανθρώπων του; Ἡ μήπως εἶναι ὁ ἄνθρωπος σπινθήρας θεότητος, σπερματικὸς λόγος, μέρος τοῦ παγκοσμίου Λόγου, ἢ εἶναι εἰκόνα τοῦ Θεοῦ, ποῦ ξέπεσε καὶ ἀπεστράφη ἀπὸ τὸν Θεό; Εἶναι ὁ ἄνθρωπος ὀντολογικῶς πρόσωπο, ὑποστατικὸ, δημιουργημένο γιὰ τὴν πραγματοποίησι τῆς ὀρμῆς πρὸς ὁμοίωσι μὲ τὸν Δημιουργὸ καὶ τὴν αἰώνια κοινωνία μαζί του, ἢ προσωπεῖο γιὰ νὰ ὑποδύεται τὸ μέρος τοῦ ὑποκριτοῦ στὸ παγκόσμιο ἱστορικὸ θέατρο; Ἡ ἀπάντησις ἐξαρτᾶται ἀπὸ τὴ σκοπιὰ καὶ τὴν ὀπτικὴ γωνία ἀπὸ τὴν ὁποία βλέπει κανεὶς τὸ φαινόμενο ἄνθρωπος – τὴ θεολογικὴ, τὴ βιολογικὴ, τὴν οἰκονομικὴ, τὴν ψυχολογικὴ ἢ τὴν ἱστορικὴ.

Τὸ δῆλημα τοῦ χριστιανοῦ ἱστορικοῦ καὶ θεολόγου εἶναι πῶς νὰ συμβιβάσῃ τὴ θεολογικὴ διδασκαλία ὅτι ὁ ἄνθρωπος εἶναι «εἰκόνα Θεοῦ» ἐξελισσόμενος σὲ «ζῶο θεούμενο», μὲ τὸν κυνικό, ἀπληστο, μεγαλομανῆ, ἄν ὄχι αἰμοχαρῆ ἄνθρωπο, ὅπως μᾶς τὸν παρουσιάζουν οἱ πολυπληθεῖς σελίδες τῆς αἱματογραμμένης ἀνθρώπινης ἱστορίας, καὶ ἰδιαίτερα αὐτῆς τοῦ αἰῶνος μας μέχρι καὶ τῶν προσφάτων ἡμερῶν. Ὁφείλουμε νὰ ἀποφεύγωμε τὶς ἐξιδανικεύσεις καὶ νὰ ἔχωμε πάντοτε ἐμπρὸς μας τὸ φάσμα τῆς ἱστορικῆς πραγματικότητος. Δὲν θὰ συμφωνήσω μὲ τὴν φροῦδικὴ ἀντίληψιν ὅτι δὲν θὰ σταματήσουν οἱ πόλεμοι καὶ οἱ ἀνθρωπο-σφαγές, διότι ἐκ φύσεως ὁ ἄνθρωπος εἶναι αἰμοχαρῆς. Διαφωνῶ ἀκόμη μὲ τὸν κυνισμό πολλῶν ἱστορικῶν πού ἐρμηνεύουν τὰ πάντα ὑπὸ τὸ πρῖσμα τῆς αἰτιοκρατίας. Ὁ ἐπιγραμματοποιὸς τοῦ 4ου μ.Χ. αἰῶνα Παλλαδᾶς, πολὺ κυνικὰ ἀποδίδει τὰ πάντα στὴν τύχη καὶ συμβουλεύει νὰ μὴν παίρνωμε στὰ σοβαρὰ τὴ ζωὴ μας γιὰ νὰ μὴν πονέσωμε. Νὰ τί γράφει:

«Σκηνὴ πᾶς ὁ βίος καὶ παίγνιον·
ἢ μάθε παίζειν
τὴν σπουδὴν μεταθείς,
ἢ φέρε τὰς δόνας».¹

Καὶ ὁ Παλλαδᾶς ἔγραφε τοὺς στίχους αὐτοὺς τότε πού ἡ χριστιανικὴ θεολογία καθώριζε τὸ δόγμα ὅτι ὁ Θεὸς ἔγινε ἄνθρωπος γιὰ νὰ θεωθῆ ὁ ἄνθρωπος. Καὶ μεῖς, στὴ σημερινὴ διαστημικὴ ἐποχὴ τῶν μεγάλων κατακτήσεων καὶ ἀναστατώσεων, τῶν ἠλεκτρονικῶν ὑπολογιστῶν καὶ τῆς ὑψηλῆς τεχνολογίας τί ἔχουμε νὰ ποῦμε; Τὸ ἐρώτημα λοιπὸν πα-

ραμένει: «Τί ἐστὶν ἄνθρωπος;»

Οἱ γινώμες μεταξὺ θεολόγων, βιολόγων, ἰατρῶν, ἱστορικῶν, κοινωνιολόγων, ἀνθρωπολόγων, οικονομολόγων καὶ ἄλλων «-λόγων» διίστανται. Ὅλοι ὁμως συμφωνοῦν μὲ τὸν κορυφαῖο τοῦ χοροῦ τῆς Ἀντιγόνης τοῦ μεγάλου Σοφοκλῆ: «Ἀπὸ τὰ θαύματα τοῦ κόσμου δὲν εἶναι τίποτ' ἄλλο πού νᾶναι σὰν τὸν ἄνθρωπο περήφανο μεγάλο» (Πολλὰ τὰ δεινὰ κούδεν ἄνθρώπου δεινότερον πέλει).² Ἀλλὰ καὶ πάλι, σὲ τί εἶναι δεινότερος ὁ ἄνθρωπος; Στὸν τομέα τῆς δημιουργικότητος ἢ τῆς καταστρεπτικότητος; Τοῦ λόγου ἢ τοῦ παραλόγου; Τοῦ πνεύματος ἢ τῆς ὕλης;

Περιληπτικὰ τώρα, ἀναλυτικώτερα ἀργότερα, λέμε ὅτι γιὰ τὴν ἑλληνοχριστιανικὴ παράδοσι ὁ ἄνθρωπος εἶναι μιὰ ψυχοσωματικὴ συγκεντρωτικὴ ἐνότητα σώματος καὶ ψυχῆς, πνεύματος καὶ ὕλης. Καὶ τὰ δύο ἀποτελοῦν ἓνα φυσικώτατο δεσμὸ ἀρμονίας καὶ συμφυίας, «ἀοράτου τε ὁρατῆς... φύσεως». Ὁ Δημιουργὸς τοῦ ἀνθρώπου «γῆθεν τὸ σῶμα» διέπλασε καὶ τὴν ψυχὴ ἐπροίκισε «τῆ θείᾳ καὶ ζωοποιῶ αὐτοῦ ἐμπνεύσει», ὅπως ψάλλει ὁ ἱ. Δαμασκηνός.³ Αὐτὰ τὰ δύο συστατικὰ κάνουν τὸν ἄνθρωπο πρόσωπο κατὰ μίμησιν τοῦ θεανθρωπίνου προσώπου τοῦ Χριστοῦ. Ἀλλὰ αὐτὴ ἡ ἀντίληψις περὶ ἀνθρώπου ὡς προσώπου διαμορφώθηκε ὕστερα ἀπὸ αἰῶνες ἐρωτημάτων καὶ πνευματικῶν ἀναζητήσεων. Ἄς δοῦμε λοιπὸν τὶς κυριώτερες φάσεις αὐτῆς τῆς ἐξελιξέως.

Α'

Οἱ ἀρχαῖοι Ἕλληνες ἔβλεπαν

τὸν ἄνθρωπο «πεπτωκότα θεόν», πεσμένο ἀπ' τὰ οὐράνια, διότι εἶχε τολμήσει νὰ δῆ τὸν ἑαυτό του ἰσοδύναμο μὲ τὴ θεότητα. Γι' αὐτὸ ὁ Ὅμηρος συμβούλευε: «μὴ θέλης νὰ ψηλοπιάνεσαι ἴσια κι ὁμοια μὲ τοὺς θεούς· γιατί δὲν εἶναι ποτὲ ὁμοια ἢ γενιὰ τῶν ἀθανάτων θεῶν καὶ τῶν ἀνθρώπων ποὺ περπατοῦν χάμω στὴ γῆ» (οὐ ποτε φύλον ὁμοῖον ἀθανάτων τε θεῶν χαμαὶ ἐρχομένων τ' ἀνθρώπων).⁴

Ἀργότερα οἱ Ὀρφικοὶ μῦστες ἐλλεινολογοῦσαν τὸν ἄνθρωπο ποὺ ἦταν θεϊκῆς καταγωγῆς ἀλλ' εἶχε ξεπέσει. «Θεὸς εἶ ἐλλεινῶν ἐξ ἀνθρώπων» καὶ «ὄλβιε καὶ μακαριστέ, θεὸς δ' ἔση ἀντὶ βροτοῖο» διακηρύττουν ἐπιτύμβιες στῆλες. Ἐμακάριζαν τὸν ἄνθρωπο ποὺ θὰ κατάρθωνε μετὰ θάνατον νὰ γίνῃ πάλι θεός.⁵

Σὲ καμμιά ἱστορικὴ περίοδο τοῦ ἀρχαίου Ἑλληνισμοῦ ὁ ἄνθρωπος δὲν θεωρήθηκε μόνο σῶμα. Τούναντίον, οἱ ἀρχαῖοι πρόγονοί μας τὸν εἶδαν περισσότερο ὡς ἀθάνατο πνεῦμα ἢ ψυχὴ καὶ λιγώτερο ὡς φθαρτὸ σῶμα. Διὰ τοῦ Θαλῆ τοῦ Μίλησιου, τοῦ Ἡρακλείτου, τοῦ Σωκράτη, τοῦ Πλάτωνος καὶ ἄλλων, οἱ ἀρχαῖοι Ἕλληνες ὠνόμασαν τὶς ψυχὲς τῶν ἀνθρώπων μικροὺς θεοὺς καὶ δαιμόνια. «Θαλῆς νοῦν τοῦ κόσμου τὸν Θεόν, τὸ δὲ πᾶν ἐμψυχον ἅμα καὶ δαιμόνων πλήρες». Μὲ βάσι τὸν Θαλῆ ἔρωτᾷ ὁ Πλάτων: «Ἐπάρχει κανεὶς ποὺ δὲν δέχεται καὶ δὲν ὑποστηρίζει ὅτι τὰ πάντα εἶναι γεμᾶτα θεούς;» («Ἔσθ' ὅστις ταῦτα ὁμολογῶν ὑπομενεῖ μὴ θεῶν εἶναι πλήρη πάντα;») ⁶ «Θεοί», «δαιμόνια» καὶ «ψυχές» γίνονται συνώνυμοι ὄροι.

Γιὰ τὸν «σκοτεινὸ» Ἡράκλειτο, ὁ λόγος, ἢ θεῖος σπινθήρας εἶναι τὸ ἐσώτατο ἀθάνατο περιεχόμενο τῆς ψυχῆς. Καὶ ἡ ψυχὴ εἶναι ἀνεξιχνίαστη καὶ ἐκτείνεται στὸ ἄπειρο. Ἐκεῖνο ποὺ διακρίνει τὸν ἄνθρωπο ἀπὸ τὴν λοιπὴ δημιουργία εἶναι τὸ δαιμόνιο, ἢ ψυχὴ «ἦθος ἀνθρώπων δαίμων» λέει ὁ Ἡράκλειτος.⁷

Περισσότερο συγκεκριμένη γιὰ τὴν πνευματικὴ φύσι τοῦ ἀνθρώπου εἶναι ἡ Σωκρατικὴ Παράδοσις. Στὸν φιλοσοφικώτατο διάλογο «Θεαίτητος» τοῦ Πλάτωνος, ὁ Σωκράτης ἐρωτᾷ τὸν μαθητὴ τοῦ Θεόδωρο: «Τί εἶναι ὁ ἄνθρωπος καὶ ποιῆς δυνάμεις καὶ ιδιότητες ταιριάζει νὰ ξεχωρίζουν τέτοια φύσι ἀπὸ τὰ ἄλλα ὄντα;» (Τί δὲ ποτ' ἐστὶν ἄνθρωπος καὶ τί τοιαύτη φύσει προσήκει διάφορον τῶν ἄλλων ποιεῖν ἢ πάσχειν;).⁸ Ἐδῶ ὁ Σωκράτης τονίζει ὅτι ὁ ἄνθρωπος εἶναι προϋπάρχον σὲ δημιουργημένο εἶδος ὄν. Γι' αὐτὸ στὸν ἴδιο διάλογο, ὅπου ὁ Σωκράτης μιλάει γιὰ τὸν ἀπώτερο προορισμὸ τοῦ ἀνθρώπου, γιὰ τὸν σκοπὸ τῆς ἀγωγῆς καὶ τῆς δημιουργίας ἀνθρώπινου ἦθους, συνιστᾷ ὁ φιλόσοφος τὴν ἀνάγκη τῆς φυγῆς ἀπὸ τὴν κακότητα τοῦ αἰσθητοῦ κόσμου, τὴν ἐπιδίωξι πνευματικῆς καλλιέργειας καὶ τὴν ἄρσι τοῦ ἀνθρώπου πρὸς τὸν θεό. «Φυγὴ εἶναι ἢ ὁμοίωσις μὲ τὸν Θεόν, ὅσο εἶναι ἀνθρωπίνως δυνατόν· καὶ ὁμοίωσις (εἶναι) νὰ γίνετα κανεὶς δίκαιος καὶ ὀσιος μὲ καθαρὴ σκέψιν». (Φυγὴ δὲ ὁμοίωσις Θεῶν κατὰ τὸ δυνατόν· ὁμοίωσις δὲ δίκαιον καὶ ὀσιον μετὰ φρονήσεως γενέσθαι).⁹

Ἄλλὰ ἡ ἔννοια «πρόσωπον», ὡς ἄνθρωπος, ἔχει ὑποστῆ βαθμιαία ἐ-

ξέλιξι. Στην όμηρική γλώσσα πρόσωπο σημαίνει τήν όψι, τό μέτωπο. Στην Ίλιάδα ό Όμηρος γράφει ότι ή Έλένη τού Μενελάου «μοιάζει στό πρόσωπο καταπληκτικά μέ τις άθάνατες θεές» (αίνως άθανάτησι θεής εις όπα ξοικεν).¹⁰ Στο ίδιο έπος διαβάζουμε ότι, όταν ό Άχιλλέας έμαθε πώς ό Πάτροκλος σκοτώθηκε, «πήρε μέ τά δύο του χέρια στάχτη τήν έχυσε πάνω στό κεφάλι του και λέρωσε τό χαριτωμένο του πρόσωπο» (άμφοτέρησι δέ χερσίν έλών κόνιν αίθαλόεσσαν χεύατο κάκ κεφαλής, χαρίεν δ' ήσχυνε πρόσωπον).¹¹

Άπό τήν όμηρική έποχή έως τις άρχές τών έλληνιστικών χρόνων, ή λέξι πρόσωπο σέ κλασσικούς συγγραφείς, ποιητές, ιστορικούς, ρήτορες (όπως οί Αισχύλος, Σοφοκλής, Εϋριπίδης, Άριστοφάνης, Ξενοφών, Δημοσθένης, Πλάτων και Άριστοτέλης) δέν έχει όντολογική σημασία άναφερόμενη στόν όλο άνθρωπο. Κατά κανόνα πρόσωπο σημαίνει τήν όψι τής κεφαλής, μέρος τού ανθρώπου, ή άκόμα και τήν προσωπίδα πού έχρησιμοποιείτο σέ θεατρικά έργα.

Ένώ «πρόσωπον» δέν έπαυσε ποτέ νά σημαίνη τό πρόσωπον τού ανθρώπου, κατά τήν Έλληνιστική περίοδο χρησιμοποιείται μέ τήν σημασία τού όλου ανθρώπου, και μάλιστα τού καλώς έκτιμωμένου, τού έναρέτου και πνευματικού. Μ' αύτή τήν σημασία βρίσκουμε τή λέξι πρόσωπο σέ έλληνικούς παύρους, στός ιστορικούς Διονύσιο Άλικαρνασσία, Πολύβιο, Πλούταρχο και άλλους. Ό Πολύβιος γράφει ότι όταν οί γηγενείς Αίγύπτιοι δυσαρεστή-

θηκαν μέ τήν πολιτική τού Πτολεμαίου IV τού Φιλοπάτορος (244 π.Χ. - 205 π.Χ.) έπαναστάτησαν και «ζητούσαν άρχηγό και πρόσωπο κύρους νομίζοντας ότι ήσαν ίκανοί αυτοί οί ίδιοι νά βοηθήσουν τόν έαυτό τους» (έζήτουν ήγεμόνα και πρόσωπον, ώς ίκανοί βοηθεϊν δυνατες αύτοϊς).¹²

Τό πρόσωπο ώς άτομο, άνεξαρτήτως φύλου, άπαντάται συχνά στην γλώσσα τής Άγίας Γραφής, Παλαιάς και Καινής Διαθήκης, και τής Έλληνοεβραϊκής γραμματείας, συγκεκριμένα δέ στός Φίλωνα και Ίώσηπο. Παράδειγμα τό βιβλίό τού Δευτερονομίου όπου «ό Θεός μέγας... ού θαυμάζει πρόσωπον, ούδέ ού μή λάβη δώρον» (Δευτ. 10:17). Και ώς άνθρωπος, τό πρόσωπο είναι σύνθετο έκ σώματος και ψυχής, μία ψυχοφυσική ύπαρξις κι ένας μικρόκοσμος τού ύπερφυσικού και φυσικού, τού πνευματικού και ύλικού. Και ένώ ύπήρξαν φιλόσοφοι πού ύποτίμησαν τό σώμα και τό είδαν φυλακή τής ψυχής, ή έλληνική φιλοσοφία γενικώς είδε άρμονικές σχέσεις μεταξύ σώματος και ψυχής και άλληλεπιδράσεις. Γι' αύτό «τά θεϊα» ή «μετέωρα» και τά «άνθρώπινα» ή τά «περί τών μετεώρων» και «των ύπό γήν» κατά τήν ίπποκράτεια εκφρασι άπασχόλησαν τούς προγόνους μας περισσότερο από κάθε τι.

Έν τούτοις, παρ' όλες τις τιμές πού οί άρχαίοι πρόγονοί μας απέδωσαν στόν άνθρωπο, δέν κατώρθωσαν νά συλλάβουν τήν έννοια τού προσώπου όντολογικώς, πράγμα πού, όπως θά δοϋμε, επέτυχαν οί Χριστιανοί άπόγονοί τους. Πάντως,

πρώτοι οί ἄρχαῖοι Ἕλληνες προσέδωσαν νομική σημασία στὸ πρόσωπο καὶ ἐτόνισαν ὅτι ὁ ἄνθρωπος ὡς πρόσωπο ἔχει δικαιώματα καὶ ὑποχρεώσεις. Ὁ Διογένης Λαέρτιος τὸ ἀποδίδει στὸν Βίωνα τὸν Βορυσθενίτη, ὁ ὁποῖος γράφει ὅτι ὁ πατέρας του ἦταν ἀπελευθερὸς «ἔχων οὐ πρόσωπον, ἀλλὰ συγγραφὴν ἐπὶ τοῦ προσώπου, τῆς τοῦ δεσπότης πικρίας σύμβολον».¹³

Β'

Καὶ τί ἔχει νὰ πῆ ὁ Χριστιανισμὸς γιὰ τὸν ἄνθρωπο ὡς πρόσωπο; Εἶναι γνωστὸ ὅτι ὁ Χριστιανισμὸς θεωρεῖ τὸν ἄνθρωπο κατὰ τι κατώτερο τῶν πνευματικῶν ὄντων ποὺ ὀνομάζονται Ἄγγελοι. «Τί ἐστὶν ἄνθρωπος, ὅτι μιμησκει αὐτοῦ... ἠλάττωσας αὐτὸν βραχὺ τι παρ' ἀγγέλους, δόξη καὶ τιμῇ ἐστεφάνωσας αὐτόν» (Ψαλμ. 8:5-6). Τὸ πρωτότυπον ἑβραϊκὸ κείμενο ἐννοεῖ ὅτι ὁ Θεὸς ἔκαμε τὸν ἄνθρωπο κατὰ τι λιγώτερο, ὄχι ἀπ' τοὺς ἀγγέλους, ἀλλὰ ἀπὸ τὸν Θεό. Καὶ εἶναι δυνατόν τὸ χωρίο αὐτὸ νὰ ἀναφέρεται στὸν Μεσσία καὶ νὰ βρῆκε τὴν ἐπαλήθευσί του στὴν ἐνανθρώπησι τοῦ Λόγου, ὅπως τὸ θέλουν μερικοὶ ἄρχαῖοι Πατέρες καὶ ἐκκλησιαστικοὶ συγγραφεῖς. Γεγονὸς εἶναι ὅτι ἡ ὁμοίωσι τοῦ προαιωνίου Λόγου τοῦ Θεοῦ μὲ τὸν ἄνθρωπο ἀνύψωσε τὴν ἀνθρώπινη φύσι καὶ τὴν κατέστησε «βραχὺ τι παρ' ἀγγέλους». Διὰ τῆς Ἐνανθρωπήσεως τοῦ Χριστοῦ ὁ ἄνθρωπος γίνεται υἱὸς τοῦ Ὑψίστου καὶ ὄντολογικῶς πρόσωπο ἀθάνατο.

Εἶναι βασικὴ διδασκαλία τῆς χριστιανικῆς Ὁρθοδοξίας ὅτι ὁ ἄνθρωπος εἶναι «εἰκόνα Θεοῦ» μὲ τίς

δυνατότητες τῆς ὁμοιώσεως καὶ συμμετοχῆς στὴ δόξα τοῦ Θεοῦ. Ἀλλά, ὅπως προείπαμε, συγγενικὴ εἶναι καὶ ἡ ἀρχαία ἑλληνικὴ θρησκευτικὴ καὶ φιλοσοφικὴ διδασκαλία ὅτι, ὡς μέτοχος θεϊκῆς πνοῆς, ὁ ἄνθρωπος εἶναι ἀθάνατος. «Ἐπειδὴ ὁ ἄνθρωπος κρατεῖ ἀπὸ θεϊκῆ μοῖρα, πρῶτα-πρῶτα ἔνεκα τῆς συγγενείας του μὲ τὸν Θεό, μόνος ἀπὸ τὰ ζῶα πίστεψε σὲ θεοὺς καὶ ἐπεχείρησε νὰ ἰδρῦση βωμοὺς καὶ ἀγάλματα θεῶν» τονίζει ὁ Πλάτων (Ἐπειδὴ ὁ ἄνθρωπος θείας μετέσχε μοίρας, πρῶτον μὲν διὰ τὴν τοῦ Θεοῦ συγγένειαν ζῶων μόνος θεοὺς ἐνόμισε καὶ ἐπεχείρει βωμοὺς τε ἰδρῦεσθαι καὶ ἀγάλματα θεῶν). Τὸν ὀρισμὸ ὁμοῦ τοῦ Πλάτωνος, ὅτι ὁ ἄνθρωπος εἶναι μέτοχος θείας μοίρας, τὸν υἰοθέτησε καὶ ἀνέπτυξε ἡ χριστιανικὴ Θεολογία. «Μοῖραν ἡμᾶς ὄντας Θεοῦ» ἐπιβεβαιώνει ὁ ἅγιος Γρηγόριος ὁ Θεολόγος. Καὶ ὁ ἥρωικὸς ὁμολογητῆς Μάξιμος προσθέτει: «Ἐκαστον... τῶν νοερῶν τε καὶ λογικῶν ἀγγέλων τε καὶ ἀνθρώπων... μοῖρα καὶ λέγεται ἔστι Θεοῦ». Μὲ ἀφετηρία αὐτὴ τὴν πατερικὴ σκέψι κατὰ τὸν 11ο αἰῶνα ὁ Μιχαὴλ Ψελλὸς προχωρεῖ στὴν ἀνάλυσι «πῶς ἡμεῖς μοῖρα Θεοῦ» καὶ προσθέτει τὰ ἐξῆς: Ἐφ' ὅσον «τὸ σῶμα ψυχῆς μετουσίᾳ ζῆ τε καὶ κινεῖται» καὶ «...τοῦ Θεοῦ εἰκόνας ἐν ἑαυτοῖς καὶ ἐμφάσεις κεκτῆμεθα, δι' ἃ δὴ καὶ μοῖρα τυγχάνομεν τοῦ Θεοῦ»,¹⁴ ὁ ἄνθρωπος ὡς πρόσωπο θὰ ζῆση αἰωνίως.

Ὡς πρὸς τὴν ἀρχικὴ σημασία τοῦ προσώπου, οὐσιαστικὴ διαφορὰ μεταξὺ ἑλληνικῆς φιλοσοφικῆς ἀναζητήσεως καὶ ἀγιογραφικῆς μαρτυρίας δὲν ὑπάρχει. Καὶ στίς δύο περι-

πτώσεις τὸ πρόσωπο σημαίνει τὴν ὄψιν, ἄτομο, βιολογικὸ ὄν μὲ ψυχὴ. Ἡ διαφορὰ ἐγκείται στὸ πῶς ἐκλαμβάνουν τὴ σωτηρία τοῦ ἀνθρώπου. Ἀλλὰ ὀφείλουμε νὰ παρατηρήσωμε ὅτι καὶ στὸ θέμα αὐτὸ δὲν ὑπάρχει ὁμοφωνία τόσο μεταξὺ τῶν μὴ Χριστιανῶν Ἑλλήνων Φιλοσόφων, ὅσο καὶ μεταξὺ τῶν Χριστιανῶν Ἑλλήνων Πατέρων καὶ ἐκκλησιαστικῶν συγγραφέων τῆς πρωτοχριστιανικῆς περιόδου. Ἡ φρασεολογία ἀλλάξε ἀλλ' ὄχι ἢ οὐσία τῆς ἔννοιας. Α.χ., ὅταν οἱ ἀρχαῖοι Ἑλληνας ἀνεγνώρισαν στὸ πρόσωπο τοῦ Ἰησοῦ Χριστοῦ τὸν ἐνσαρκωμένο Λόγο, τὸν ἀναζητούμενο «ἄγνωστον Θεόν», υἱοθέτησαν τὸ ἀγιογραφικὸ καὶ ἐκάλεσαν τὸν ἄνθρωπο «εἰκόνα τοῦ Θεοῦ», ἐνῶ τὸν ἐκαλοῦσαν «ἐνθεο». Ἡ «θέωσις», ὡς τελικὸς προορισμὸς τοῦ ἀνθρώπου, ἀπαντᾷ καὶ στίς δύο φάσεις τοῦ ἑλληνικοῦ πνεύματος.

Ἡ ἀλλαγὴ ποῦ ἐγίνε στὴν ἔννοια τοῦ προσώπου ὀφείλεται στοὺς Ἑλληνας Πατέρες τοῦ 4ου αἰῶνα. Μὲ πρωταγωνιστὲς τὸν Μ. Ἀθανάσιο καὶ τοὺς Καππαδόκες, οἱ Ἑλληνας Πατέρες ἀνεγνώρισαν ὅτι οὔτε ἡ ἀρχαία Ἑλληνικὴ φιλοσοφία, ἀλλ' οὔτε καὶ ἡ ἀγιογραφικὴ μαρτυρία εἶναι στατικὲς καὶ σφραγισμένες διδασκαλίες. Χρησιμοποίησαν ὁμῶς καὶ τίς δύο γιὰ νὰ δώσουν ὄντολογικὸ νόημα στὸν ὄρο πρόσωπο. Κατ' ἀρχὴν ἡ λέξις πρόσωπο χρησιμοποιήθηκε γιὰ νὰ περιγράψῃ τοὺς αἰδίους τρόπους «τῆς ὑπάρξεως τοῦ Θεοῦ καθ' ἑαυτὸν καὶ τῆς ἀποκαλύψεως αὐτοῦ εἰς τὸν κόσμον ὡς ὑπόστασις».¹⁵ « Π ρ ὶ σ ω - π ο ν » καὶ « ὑ π ὅ σ τ α σ ι ς » ὡς θεολογικοὶ ὄροι χρησιμοποιήθη-

καν εὐρύτατα στίς συζητήσεις γιὰ τὸν καθορισμὸ τοῦ Τριαδολογικοῦ καὶ Χριστολογικοῦ δόγματος τῆς Ἐκκλησίας. Οἱ δύο ὄροι ἐγίναν συνώνυμοι. «Τὴν γὰρ ὑπόστασιν καὶ τὸ πρόσωπον καὶ τὴν ιδιότητα ταῦτόν σημαίνειν φαμέν τοῖς τῶν ἁγίων πατέρων ὄροις ἀκολουθοῦντες» συνοψίζει ὁ Θεοδώρητος ὁ Κύρρου. Καὶ ἀργότερα ὁ Ἰωάννης ὁ Δαμασκηνὸς θὰ προσθέσῃ: «Ἐπίστασις δὲ καὶ ἄτομον καὶ πρόσωπον τὸ μερικὸν ἦγουν ἕκαστον τῶν ὑπὸ τὸ αὐτὸ εἶδος περιεχομένων».¹⁶

Γιὰ νὰ ἀντιληφθοῦμε καλύτερα τὴ νέα ἔννοια περὶ προσώπου πρέπει νὰ προσθέσουμε ὅτι ὄχι μόνο μερικοὶ ἀπὸ τοὺς ἀρχαίους Ἑλληνας φιλοσόφους, ἀλλὰ καὶ Χριστιανοὶ δυαδιστὲς, αἰρετικοὶ καὶ ὀρθόδοξοι τῶν πρώτων αἰῶνων θεωροῦσαν τὸ σῶμα φυλακὴ ἢ ἀπλῶς «κατοικητήριον» καὶ «δέμας» τῆς ψυχῆς. Κατοικητήριον τῆς ψυχῆς βλέπει τὸ σῶμα ὁ συγγραφέας τῆς ὠραιότητος «Πρὸς Διόγνητον Ἐπιστολῆς». Ἡ ψυχὴ μόνο φρουρεῖται στὸ σῶμα (οἰκεῖ μὲν ἐν τῷ σώματι ἢ ψυχῇ... ἀόρατος ἢ ψυχῇ ἐν ὀρατῷ φρουρεῖται τῷ σώματι... ἐγκέκλεισται μὲν ἢ ψυχῇ τῷ σώματι, συνέχει δὲ αὐτὴ τὸ σῶμα).¹⁷ Ὄταν ἀποθνήσκῃ ὁ ἄνθρωπος, ἢ ψυχὴ «ἀπαλλάσσεται» ἀπὸ τὸ σῶμα, γράφει ὁ Ἰππόλυτος Ρώμης. Κατὰ τὴν ἀνάστασι τῶν νεκρῶν οἱ ἄνθρωποι θὰ εἶναι ὡς ἄγγελοι τοῦ Θεοῦ, ἀφθαρτοὶ καὶ ἀθάνατοι, ἀπαλλαγμένοι ἀπὸ τὰ σώματα (ἐν τῇ ἀναστάσει οἱ ἄνθρωποι ὡς οἱ ἄγγελοι τοῦ Θεοῦ, ἐν ἀφθαρσίᾳ δηλονότι καὶ ἀθανασίᾳ καὶ ἀρρευσίᾳ. Ἀφθαρτος γὰρ οὐσία οὐ γεννᾷ, οὐ

γεννᾶται, οὐκ αὖξει... τοιαῦται οὐσίαι εἰσὶν ἢ τε τῶν ἀγγέλων, ἢ τε τῶν ψυχῶν τῶν ἐκ σωμάτων ἀπηλλαγμένων)." Ἄλλοῦ ὁμως, ὅπως στήν «Πρὸς βασιλίδα τινὰ ἐπιστολήν», ὁ Ἰππόλυτος ἀναιρεῖ τὴν προηγουμένη θέσι του καὶ γράφει ὅτι σῶμα καὶ ψυχὴ θὰ ἀναστηθοῦν μαζί κατὰ μίμησι τοῦ ἀναστάντος Χριστοῦ (Σάρκα λαβὼν ὁ Σωτὴρ, ἤγειρε ταύτην ἀπαρχὴν ποιούμενος τῆς τῶν δικαίων σαρκός)."

Τὰ λίγα αὐτὰ παραδείγματα ἀρκοῦν νὰ καταδείξουν ὅτι στήν πρωτοχριστιανικὴ θεολογία δὲν ὑπάρχει ὁμοφωνία ὅσον ἀφορᾷ στὶς σχέσεις σώματος καὶ ψυχῆς καὶ τῆς ἀναστάσεως τοῦ σώματος. Ὅπως εἶναι γνωστό, ποικιλία ἀπόψεων καὶ ἀντιθέσεων ὡς πρὸς τὴν προέλευσι τῆς ψυχῆς καὶ τὶς σχέσεις της μὲ τὸ σῶμα ὑπάρχει καὶ στήν ἀρχαία ἑλληνικὴ γραμματεία. Εἶναι ἀνάγκη νὰ ἐπανέλθωμε στοὺς ἀρχαίους Ἕλληνας καὶ στοὺς πρώτους Χριστιανούς γιὰ νὰ δοῦμε τί ἔχουν νὰ ποῦν γιὰ τὴν ἀθανασία καὶ τὶς σχέσεις σώματος καὶ ψυχῆς. Ἔτσι θὰ εἶμαστε σὲ θέσι νὰ καταλάβουμε καλύτερα τὴν πρωτοτυπία τῶν Ἑλλήνων Χριστιανῶν Πατέρων πάνω στὸ θέμα μας.

Κατὰ κανόνα γιὰ τοὺς ἀρχαίους Ἕλληνας ἡ ψυχὴ δὲν εἶναι ταυτόσημη μὲ τὸ πρόσωπο, οὔτε ἰσότιμη, ἀλλὰ ἀνώτερη ἀπὸ τὸ σῶμα. Ὡς ἡ ἀρχὴ τῆς ζωῆς τοῦ ἀνθρώπου, ἡ ψυχὴ προϋπάρχει καὶ ἐκ φύσεως εἶναι ἀθάνατη. Ἀλλὰ ἡ ἔννοια τῆς ψυχῆς ὑπέστη πολλὰς ἀλλαγὰς καὶ δὲν κωδικοποιήθηκε σὲ βαθμὸ νὰ δικαιώμαστε νὰ μιᾶμε γιὰ ἀρχαιοελληνικὴ θέσι. Τὸ ὀρθὸν εἶναι νὰ μιᾶμε γιὰ φιλοσοφικὰς ἀντιλήψεις καὶ γινώ-

μες διανοουμένων. Ὅταν ὁ μέγας Ἀριστοτέλης ἀποφαίνεται ὅτι ἡ ψυχὴ εἶναι ἡ πρώτη ἀρχὴ τῆς κινήσεως καὶ αἰσθήσεως, παραβλέπει τὶς ὑπάρχουσες προσωκρατικὰς φυσιοκρατικὰς ἀντιλήψεις καὶ τὶς Σωκρατικὰς θρησκευτικὰς ἢ ἰδεαλιστικὰς διδασκαλίαις περὶ ψυχῆς.

Στὴν ὀμηρικὴ καὶ ἀρχαϊκὴ ἑλληνικὴ περίοδο, ψυχὴ ἔννοοῦσε τὴν «πνοὴν ζωῆς», ἢ ὁποῖα, ὅταν ἀποχωρισθῆ ἀπὸ τὸ σῶμα, συνεχίζει νὰ ζῆ μετὰ θάνατο «φερομένη δίκην σκιᾶς». Ἀργότερα οἱ Ἴωνες φιλόσοφοι (Θαλῆς, Ἀναξίμανδρος, Ἀναξαγόρας, Ἡράκλειτος, Διογένης Ἀπολλωνίας) εἶδαν τὴν ψυχὴ ὡς στοιχεῖο ἀέρα, ὡς πνοὴ καὶ πνεῦμα ποὺ κατὰ τὸν θάνατο ἀφήνει πίσω στὴ φθορὰ τὸ σῶμα. Πρῶτος ὁ Πίνδαρος ἐδίδαξε ὅτι ἡ ψυχὴ ἔχει θεϊκὴ τὴν καταγωγὴν, διαφέρει ριζικὰ ἀπ' ὅλα τὰ φυσικὰ φαινόμενα, ἀκριβῶς ἐπειδὴ εἶναι δημιούργημα τοῦ Θεοῦ, καὶ μένει ἀθάνατη.²⁰

Οἱ Ὀρφικοὶ καὶ οἱ Πυθαγόρας, Ἐμπεδοκλῆς, Πλάτων συμφωνοῦν καὶ δέχονται τὴν θεϊκὴν προέλευσι καὶ τὴν ἀθανασία τῆς ψυχῆς, ἀλλὰ χωρισμένη ἀπὸ τὸ σῶμα. Ἐνῶ στήν φυσιοκρατικὴ φιλοσοφία τῶν Ἰόνων ἡ ψυχὴ εἶναι ἀπὸ τὴ φύσι της ἀθάνατη, διότι εἶναι στοιχεῖο τοῦ ἀέρα ἢ πνεύματος, στήν μεταγενέστερη ἑλληνικὴ σκέψι ἡ ψυχὴ εἶναι ἀθάνατη διότι εἶναι δημιούργημα τῆς Θεότητος. Παρὰ τὸν δυαδισμό ποὺ βρίσκουμε σὲ μερικοὺς Ἕλληνας φιλοσόφους καὶ ἰδιαίτερα μετὰ τῶν Πυθαγορείων, τὸ γεγονὸς εἶναι ὅτι οἱ μεγαλύτεροι διανοητὲς τῆς ἑλληνικῆς ἀρχαιότητος ἐτόνισαν τὴν ἀρμονία μετὰ τῶν δύο συστατικῶν

του ανθρώπου και απέφυγαν άκραιές θέσεις.

Ἡ διαφορὰ μεταξύ ἀρχαίας ἑλληνικῆς καὶ ἑλληνοχριστιανικῆς ἀντιλήψεως περὶ προσώπου δὲν βρίσκεται στὴν διδασκαλία περὶ ἐνότητος καὶ ἀρμονίας τῶν συστατικῶν τῆς ἀνθρωπίνης φύσεως, ἡ ὁποία ἐγινε βασικὸ δόγμα τῶν Στωικῶν κατὰ τὴν ὄψιμη ἀρχαιότητα, ἀλλὰ στὴν φιλοσοφία περὶ τῆς ἀθανασίας τοῦ ἀνθρώπου ὡς προσώπου. Ἡ πρώτη ἐνδείξεις τῆς διαφορᾶς μεταξύ τῶν δύο φάσεων τῆς ἑλληνικῆς παραδόσεως βρίσκεται στὸ βιβλίον τῆς Καινῆς Διαθήκης «Πράξεις τῶν Ἀποστόλων».

Ὅταν ὁ Ἀπόστολος Παῦλος ἐκίηρξε στοὺς Ἀθηναίους ὅτι «ὁ Θεός... ἔστησεν ἡμέραν... ἐν ἀνδρὶ ᾧ ὤρισε, πίστιν παρασχὼν πᾶσιν, ἀναστήσας αὐτὸν ἐκ νεκρῶν» (Πράξ. 17:30-31) καὶ οἱ Ἀθηναῖοι φιλόσοφοι ἄκουσαν «ἀνάστασιν νεκρῶν», οἱ μὲν ἐχλεύαζαν, οἱ δὲ εἶπαν «ἀκουσόμεθά σου πάλιν περὶ τούτου» (Πράξ. 17:32). Στὴν ἐν σῶματι ἀνάστασιν τοῦ ὄλου ἀνθρώπου βρίσκεται ἡ διαφορὰ μεταξύ χριστιανικοῦ καὶ μὴ χριστιανικοῦ ἑλληνικοῦ πνεύματος.

Γ'

Γιὰ τὴν ἑλληνικὴ πατερικὴ παράδοσι τὸ σῶμα εἶναι «σημεῖον καὶ ἐπιφάνεια τοῦ προσώπου» καὶ πρόσωπο ὄντολογικῶς εἶναι ὁ ὄλος ἀνθρώπος. Οἱ θεολογικὲς συζητήσεις τοῦ 4ου καὶ 5ου αἰῶνα διετύπωσαν τὸ δόγμα ὅτι στὸ πρόσωπο τοῦ Ἰησοῦ Χριστοῦ ἐγινε ὑπόστατικὴ καὶ ἀδιαίρετη ἔνωσις θεότητος καὶ ἀνθρωπότητος. Αὐτὴ ἡ θεολογία συνέ-

βαλε σὲ μιὰ νέα ἀξιολόγησι τῆς ἐννοίας τοῦ προσώπου καὶ στὴν ὀριοθέτησι τῆς ἑλληνοχριστιανικῆς ἀνθρωπολογίας.

Ἐφ' ὅσον ὁ προὔπαρχων αἰώνιος Λόγος τοῦ Θεοῦ ἐγινε «ὁμοούσιος μὲ ἡμᾶς κατὰ τὴν ἀνθρωπότητα» καὶ ἡ ἀνάστασις Του ἐκ τῶν νεκρῶν ἦταν ἀνάστασις τοῦ Θεανθρώπου, ὁ ἀνθρώπος θὰ ἀναστηθῆ ὡς πρόσωπο, δηλαδὴ ὄντολογικῶς ὡς ψυχοσωματικὴ ὑπαρξις, ἀλλ' ὄχι μὲ τὸ φθαρτό, ὑλικὸ σῶμα ὡς οἶκημα τῆς ψυχῆς, ἀλλὰ ὡς ἀόρατη καὶ ὄρατὴ λεπτὴ, αἰθέρια φύσις. Στὰ σχόλια ποὺ κάνει στὸ κατὰ Ἰωάννην Εὐαγγέλιον (Ἰω. 11: 1-4) ὁ Ἰπόλυτος Ρώμης γράφει ὅτι ὅταν ὁ Χριστὸς διέταξε «Λάζαρε, δεῦρο ἔξω», ἡ ψυχὴ τοῦ Λαζάρου «ἐκ τῶν καταχθονίων ἀνασπασμὸς ἐγένετο, μὴ διαβόλου ἀντιλέγοντος, μὴ θανάτου ἀντιπαλαίοντος, καὶ χαίρουσα τὸ ἴδιον οἶκημα ἐπεγίνωσκεν». ²¹ Ἡ διδασκαλία αὐτὴ, κατὰ τὴν ὁποία ἡ ψυχὴ θὰ ἐπιστρέψῃ καὶ θὰ ἀναγνωρίσῃ τὸ ἴδιον οἶκημα, δὲν βρῆκε ἀπήχησι στοὺς μεταγενέστερους Πατέρες. Τούναντίον, ὅπως τὸ σῶμα καὶ ἡ ψυχὴ πλάσθησαν ταυτόχρονα (οὐ τὸ μὲν πρότερον τὸ δὲ ὕστερον), ἔτσι καὶ κατὰ τὴν ἀνάστασι ὁ ἀνθρώπος θὰ ἐμφανισθῆ ὡς πρόσωπον μὲ ἔνωσι πνεύματος καὶ ἀφθάρτου σώματος. «Κέκληκε δὲ ὁ Θεὸς εἰς ζωὴν καὶ ἀνάστασιν τὸν ἀνθρώπον, οὐ τὸ μέρος, ἀλλὰ τὸ ὄλον κέκληκεν, ὅπερ ἐστὶ τὴν ψυχὴν καὶ τὸ σῶμα» γράφει ὁ φιλόσοφος καὶ μάρτυς ἱερὸς Ἰουστίνος. ²²

Ἡ Χριστολογία, ὅπως διαμορφώθηκε στίς πρῶτες Οἰκουμενικὲς Συνόδους, βλέπει στὸ πρόσωπο τοῦ

Χριστού την καθολικότητα Θεού και ανθρώπου. Ὁ Χριστὸς μὲ τὴν ἀνάστασι Του ἐξασφάλισε καὶ τὴν ἀνάστασι τοῦ ἀνθρώπου. Ὅπως ἡ ἀνθρώπινη φύσι τοῦ Χριστοῦ «*συνήπαρθη τῇ θεότητι*», ἔτσι καὶ ὁ ἄνθρωπος θὰ ἀναστηθῆ ψυχοσωματικῶς ὡς πρόσωπο. «*Εἰ γὰρ μὴ ἀνίσταται σῶμα, οὐκ ἀνίσταται ἄνθρωπος· ὁ γὰρ ἄνθρωπος οὐκ ἔστι ψυχὴ μόνον ἀλλὰ ψυχὴ καὶ σῶμα*» γράφει ὁ ἱερὸς Χρυσόστομος.²³ Ἡ Χριστολογία καθώρισε τὴν φύσι τόσο τῆς ἀνθρωπολογίας ὅσο καὶ τῆς ἐσχατολογίας. «*Θεότητος γὰρ ἡμεῖς καὶ ἀνθρωπότητος τοιαύτην κηρύττομεν ἕνωσιν, ὡς ἐννοεῖν ἐν πρόσωπον ἀδιαίρετον καὶ τὸν αὐτὸν Θεὸν τε εἶδέναι καὶ ἄνθρωπον... καὶ πάντα ὅσα τῆς θεότητος καὶ τῆς ἀνθρωπότητος ὑπάρχει δηλωτικὰ*» γράφει ὁ Θεοδώρητος ὁ Κύρρου.²⁴ Γιὰ τὸν λόγο αὐτὸ Ἀνθρωπολογία χωρὶς Χριστολογία γίνεται Ζωολογία!

Μὲ βάσι τὴν Χριστολογία ὁ ἄνθρωπος δὲν εἶναι στατική «*μοῖρα ... Θεοῦ*», διότι συγγενεῦει μὲ τὸ λόγο τοῦ Θεοῦ, ὅπως τονίζει ὁ ἅγιος Μάξιμος,²⁵ ἀλλὰ δυναμικὴ μοῖρα, συνεχῶς ἐν τῷ γίνεσθαι, ἀγωνιζομένη νὰ ἐξελιχθῆ ἀπὸ τὸ κατ' εἰκόνα στὸ καθ' ὁμοίωσιν, καὶ νὰ μεταμορφώσῃ τὸ προσωπεῖο σὲ πρόσωπο ὄντολογικῶς, ἐξασφαλίζοντας ἔτσι τὴ σωτηρία του. Ὅταν ὁ Ἀπόστολος Παῦλος ἔγραφε ὅτι τώρα «*βλέπομεν... δι' ἐσόπτρου ἐν αἰνίγματι, τότε δὲ πρόσωπον πρὸς πρόσωπον*» (Α' Κορ. 13:12), εἶχε ὑπ' ὄψιν τὴν πνευματικὴ καὶ ἐμπειρικὴ ἀνύψωσι τοῦ ἀνθρώπου καὶ τὴν τελικὴ ἀφιξί του στὸν χῶρο τοῦ ἀκτίστου θεοῦ

φωτὸς καὶ τῶν ἐνεργειῶν τοῦ Θεοῦ – τότε ποῦ Δημιουργὸς καὶ δημιούργημα θὰ βρεθοῦν ἀντιμέτωποι πρόσωπο πρὸς πρόσωπο.²⁶

Στὴν ἀνάπτυξι τῆς χριστιανικῆς ἀνθρωπολογίας ἔγκειται ἡ πρωτοτυπία καὶ συμβολὴ τῶν μεγάλων Ἑλλήνων Πατέρων. Ἡ ἀνθρωπολογία τους εἶναι κατ' οὐσίαν ἐκχριστιανισμένη ἑλληνικὴ ἀνθρωπολογία, ἡ ὁποία ἐναρμονίζει καὶ συναίρει τὴν παλαιοδιαθηκικὴ καὶ τὴν ἑλληνικὴ διδασκαλία περὶ ἀνθρώπου. Ἡ διδασκαλία τους εἶναι ἡ συνισταμένη ὁ,τινος ὠραίου εἶχε διατυπώσει ἡ ἀρχαία ἑλληνικὴ σκέψι γιὰ τὸν «*καλὸν κάγαθόν*» ἄνθρωπο, ποῦ ἔχει θεϊκὴ μοῖρα, καὶ τῆς ἀγιογραφικῆς διδασκαλίας περὶ εἰκόνας καὶ ὁμοιώσεως τοῦ Θεοῦ.

Ἡ πατερικὴ θεολογία περὶ προσώπου εἶναι αἰσιόδοξη. Ὁ ἄνθρωπος δὲν εἶναι προσωπεῖο γιὰ ἐφήμερες θεατρικὲς παραστάσεις ἐπὶ τῆς παγκόσμιας σκηνῆς, ἀλλὰ θεῖο πρόσωπο ἐνότητος οὐσίας καὶ εἶδους, ὑποστάσεως καὶ προσωπεῖου ποῦ ζῆ ἐν χρόνῳ ἀλλὰ μὲ προορισμὸ τὴν αἰωνιότητα. Τὸ ἀνθρώπινο σῶμα δὲν εἶναι φυλακὴ τῆς ψυχῆς, ἡ ὁποία προϋπῆρχε ἀφ' ἑαυτῆς καὶ ἐγκατοίκησε ἐν χρόνῳ στὸ σῶμα, ἀλλὰ ναὸς τοῦ ἁγίου Πνεύματος, τὸ ὁποῖον ἀποθνήσκει φθαρτὸ ἀλλὰ θὰ ἐγερθῆ ἀφθαρτο.

Ἀκριβῶς ἐπειδὴ ὁ ἄνθρωπος εἶναι ὄντολογικῶς πρόσωπο, ἀνεξάρτητα ἀπὸ τὴν ἡλικία, ποιότητα τοῦ προσωπεῖου τοῦ σώματός του, τῆς κοινωνικῆς του θέσεως, τῆς οικονομικῆς του καταστάσεως, τοῦ φύλου καὶ τῆς φυλετικῆς του καταγωγῆς, ὁ Ὁρθόδοξη Θεολογία τὸν θεωρεῖ

«μικρόκοσμο» ὄλης τῆς ἀνθρωπότητος. Ἐνας λόγος πού ἡ Ὁρθόδοξη Ἐκκλησία καταδικάζει τίς ἐκτρώσεις καί ἐπιτρέπει τήν συμμετοχή τοῦ νηπίου στή μυστηριακή ζωὴ τοῦ βαπτίσματος, χρίσματος, Θ. Εὐχαριστίας, εἶναι γιατί βλέπει τὸ ἔμβρυο ἢ τὸ νήπιο ὡς πρόσωπο, ψυχοσωματικὴ φύσι. Σῶμα καί ψυχὴ ἔχουν τὴν ἴδια ἀρχὴ καί ἀλληλοπεριέχονται, καί τοῦτο διότι «ἅμα... τὸ σῶμα καί ἡ ψυχὴ πέπλασται· οὐ τὸ μὲν πρότερον, τὸ δὲ ὕστερον» κατὰ τὸν ἱερὸ Δαμασκηνό.²⁷

Ἐπειδὴ ἡ πατερικὴ ἀνθρωπολογία συνεδύασε τὰ καλύτερα στοιχεῖα ἀπὸ τὴν φιλοσοφικὴ ἀνθρωπολογία τῶν ἀρχαίων Ἑλλήνων, καί μάλιστα τῆς Σωκρατικῆς ἠθικῆς παραδόσεως, καί τῆς ἀγιογραφικῆς διδασκαλίας περὶ ἀνθρώπου, κατῴρθωσε νὰ δημιουργήσῃ ἕναν συγκεκριασμὸ κι ἕναν θρησκευτικὸ ἀνθρωπισμὸ πού ἔχει ἐπίκαιρη ἀξία. Σὲ ἐποχὴ πού μερικοὶ ἔχουν περπατήσει στή σελήνη καί ἄλλοι καυχῶνται ὅτι σὲ μιὰ εἰκοσαετία θὰ δημιουργήσουν ἀνθρώπο ἀπὸ μονοκύτταρο ὄργανισμὸ, ἀλλὰ καί σὲ ἐποχὴ πού τὸ 70% τοῦ ἀνθρώπινου πληθυσμοῦ κυριολεκτικῶς στερεῖται τοῦ ἡμερήσιου ἄρτου, οἱ λόγοι τοῦ ἱ. Χρυσοστόμου ἔχουν ἐπίκαιρη σημασία καί ἀπαντοῦν στὸ γενικὸ θέμα: «Ἡ ἀντιμετώπισι τοῦ ἀσθενοῦς ὡς προσώπου». Γράφει ὁ ἱ. Πατὴρ τὰ ἐξῆς συγκλονιστικά:

«Δὲν περιφρονῶ κανένα πρόσωπο, γιατί κάθε πρόσωπο εἶναι μεγάλης προσοχῆς ὡς πλάσμα τοῦ Θεοῦ, ἀκόμη κι ἂν ἕνας εἶναι σκλάβος εὐτελεῆς, γιατί δὲν κοιτάζω τὴν κοινωνικὴ τάξι ἀλλὰ τὴν ἀρετὴ. Δὲν ἀντι-

κρύζω τὸν κύριο ἢ τὸν δούλο, ἀλλὰ τὸ ἀνθρώπινο πρόσωπο, γιὰ τὸ ὁποῖο ὁ οὐρανὸς ἀνοιξε, ὁ ἥλιος λάμπει, τὸ φεγγάρι ἀνατέλλει, ὁ ἀέρας γεμίζει τὰ πάντα, οἱ πηγὲς ἀναβλύζουν τὸ νερό, ἡ θάλασσα ἀπλώνεται ἀπέραντη, γιὰ τὸ ὁποῖο ὁ μονογενὴς υἱὸς τοῦ Θεοῦ ἔγινε ἀνθρώπος. Ὁ Κύριός μου σφαγιάστηκε καί ἔχυσε τὸ αἷμα Του γιὰ τὸν ἀνθρώπο καί ποιὸς εἶμαι ἐγὼ πού θὰ περιφρονήσω τὸν ἀνθρώπο; Πῶς θὰ συγχωρηθῶ γι' αὐτό;»²⁸

Κατὰ τὴν μακραίωνη καί σταδιακὰ ἀναπτυσσόμενη ἑλληνοχριστιανικὴ ἀνθρωπολογία, ὁ ἀνθρώπος ὡς πρόσωπο εἶναι τὸ μεθόριο τοῦ κτιστοῦ καί ἀκτίστου, τοῦ ὄρατοῦ καί ἀοράτου, ψυχοσωματικὸ ὄν μετέραστεις δυνατότητες, πού μετὰ τὴ συνεργασία τοῦ Θεοῦ καί τὴν καλὴ χρῆσι τῆς θελήσεώς του, μπορεῖ νὰ ξεπεράσῃ χῶρο καί χρόνο καί νὰ εἰσέλθῃ στή σφαῖρα τῆς αἰώνιας παρουσίας καί κοινωνίας μετὰ τὸν Δημιουργὸ Θεό. Καί αὐτὰ μὲν γιὰ τὴν Ἑλληνορθόδοξη ἔννοια περὶ προσώπου.

Δ'

Ἀλλὰ τὸ γενικὸ θέμα τοῦ σημερινοῦ συνεδρίου «Ἡ ἀντιμετώπισι τοῦ ἀσθενοῦς ὡς προσώπου» γεννᾷ τὸ ἐρώτημα: Τί ἔχει νὰ πῆ ἡ σημερινὴ ἱατρικὴ γιὰ τὴν ἔννοια τοῦ προσώπου καί πῶς ὀραματίζεται ἕνας ὀρθόδοξος θεολόγος καί ἱερεὺς τίς σχέσεις τῆς ἱατρικῆς μετὰ τὸ πρόσωπο, ὅπως τὸ καθορίζει ἡ ἑλληνικὴ Ὁρθόδοξη Ἐκκλησία; Εἶναι δυνατόν νὰ μιᾶμε γιὰ τάσεις τῆς ἱατρικῆς σὲ διάφορα κράτη;

Ἡ εὐρύτατη δημόσια συζήτησις

στις Ἠνωμένες Πολιτεῖες γιὰ τὸ θεμιτὸ ἢ μὴ τῶν ἀμβλώσεων, τὸ ζωηρὸ ἐνδιαφέρον γιὰ τὴ βελτίωσι τῶν συνθηκῶν τῆς ζωῆς τῶν ἀναπήρων καὶ αὐτῶν ποὺ ὑποφέρουν ἀπὸ χρόνιες ἀρρώστιες, ἢ ἀνάπτυξις τοῦ κλάδου τῆς γεροντολογίας ἔχουν συμβάλει στὴν ἀφύπνισι τῆς ἠθικῆς εὐαισθησίας τοῦ κοινοῦ καὶ ἔχουν ἀνακινήσει τὸ ἐνδιαφέρον τῶν ἰατρῶν γιὰ τὴν ψυχοσωματικὴ θεραπεία καὶ τὴν ἰατρικὴ ἠθικὴ ἢ βιοηθικὴ (Bioethics). Δὲν εἶναι λίγες οἱ ἰατρικὲς σχολὲς ποὺ ἔχουν προσθέσει στὰ ἀκαδημαϊκὰ τους προγράμματα μαθήματα ποὺ ἔχουν σχέσι μὲ τὴν ψυχοσωματικὴ καὶ τὴν ἠθικὴ τοῦ προσώπου. Μεγάλῃ δημοσιότητα ἔχει δοθῆ στὴν ἰατρικὴ σχολὴ τοῦ πανεπιστημίου τῆς Καλιφόρνιας, ἢ ὁποῖα πρὸ δεκαετίας περίπου προσέλαβε τὸν Norman Cousins, κριτικὸ, φιλόλογο, ἐκδότῃ, εὐρύτατης πείρας ἀνθρωπιστὴ νὰ διδάξῃ μαθήματα, ὅπως «Κοινωνία καὶ ἀνθρώπινες ἀξίες», «Ἐπιστήμη, Νόμος καὶ Ἀνθρώπινες ἀξίες» καὶ «Ἡ ἐπίδρασι τοῦ νοῦ σὲ σωματικὲς ἀρρώστιες».

Στὸ βιβλίον του «Πρῶτα τὸ κεφάλι: Ἡ βιολογία τῆς ἐλπίδος»,²⁹ ὁ Cousins γράφει ὅτι ὁ ἰατρὸς ὀφείλει πρῶτα-πρῶτα νὰ γνωρίσῃ τὸν ἀσθενῆ ὡς πρόσωπο, ὅπως τὸ εἶχε τονίσει ὁ Ἴπποκράτης, δηλαδὴ ὡς ἓνα συγκεντρωτικὸ ὅλον – ψυχὴ καὶ σῶμα, νοῦ καὶ καρδιά, ὡς ἓναν ὄργανισμό. Προτοῦ προχωρήσῃ σὲ διάγνωσι, πειράματα καὶ θεραπεία, ὁ ἰατρὸς ὀφείλει νὰ γνωρίσῃ καλὰ τὸν ἀσθενῆ του – μὲ τοὺς φόβους καὶ τὶς ἀνησυχίες, τὶς συγκινήσεις καὶ ἀβεβαιότητες, τὰ αἰσθήματα ἐνοχῆς καὶ τὶς θρησκευτικὲς ἐπιφυλάξεις, τὶς

προλήψεις καὶ δεισιδαιμονίες, διότι ὅλα συμβάλλουν τόσο στὴν ἐπιδεινωσι τῆς ἀρρώστιας, ὅσο καὶ στὴν ἀνάρρωσι τοῦ ἀσθενοῦς. Ἡ ἐπίδρασις τοῦ θετικῶς σκέπτεσθαι, τῆς ἐλπίδος καὶ αἰσιοδοξίας, τῆς πίστεως καὶ τῆς προσευχῆς ἔχει κλινικῶς ἀποδειχθῆ ἀποτελεσματικῇ.

Ὅπως οἱ φυσιοκράτες ἰατροὶ τῆς ἀρχαίας Ἑλλάδος, ἰδιαίτερα τῆς Ἴωνικῆς σχολῆς, ἔτσι καὶ τώρα ὑπάρχουν ἰατροὶ ποὺ προσαρμόζουν τὶς ἰατρικὲς γνώσεις τους καὶ φιλοσοφία στοὺς σκοποὺς τους, ὅπως πρῶτος ἔπραξε ὁ φιλόσοφος-ἰατρὸς Ἐμπεδοκλῆς, ὁ ὁποῖος συνεδύασε ἐμπειρικὴ φυσικὴ, φιλοσοφία, θρησκευτικὴ πίστι καὶ ἰατρικὲς γνώσεις. Δὲν εἶναι καθόλου παράδοξο γιὰ τὸ Cousins καὶ ἄλλοι ἐκπρόσωποι τῆς ψυχοσωματικῆς ἰατρικῆς κάνουν συνεχῆ ἀναφορὰ στὴν Ἴπποκράτειο σχολὴ, ἢ ὁποῖα δίδαξε τὴν ψυχοσωματικὴ ἀκεραιότητα τοῦ ἀνθρώπου. Οἱ προσαρμοστικὲς λειτουργίες τοῦ σώματος ἐνώνουν ὅλα τὰ ὀργανικὰ συστήματα καὶ οἱ ἀνατομικὲς διαιρέσεις ἔχουν γίνῃ γιὰ τεχνικοὺς λόγους. Γιὰ νὰ ἐξασκήσῃ καλὴ ἰατρικὴ ὁ ἰατρὸς ὀφείλει νὰ γνωρίζῃ ὄχι μόνον τὴν ἀνατομία ἀλλὰ καὶ τὴν ψυχολογία τοῦ ἀσθενῆ – τὸν ὅλο ἀνθρώπο ὡς πρόσωπο. Ὁ Ἴπποκράτης τὸ εἶπε ὡς ἑξῆς:

«Λέγουσι δὲ τινες καὶ ἰητροὶ καὶ σοφισταὶ ὡς οὐκ ἐνὶ δυνατὸν ἰητρικὴν εἰδέναι ὅστις μὴ οἶδεν ὅ,τι ἐστὶν ἀνθρώπος. Ἄλλὰ τοῦτο δεῖ καταμαθεῖν τὸν μέλλοντα θεραπεύσειν τοὺς ἀνθρώπους».³⁰

Και στη διατριβή του «Περὶ φύσεως ἀνθρώπου» ὁ πατέρας τῆς Ιατρικῆς προσθέτει ὅτι, «ὁποῖος προσπαθεῖ νὰ δῆ τὴν φύσιν τοῦ ἀνθρώπου ἔξω ἀπὸ τὶς σχέσεις τῆς μετὰ τὴν ἰατρικὴν, δὲν ἀξίζει νὰ προχωρήσῃ περισσότερο στὴν μελέτη τῆς διατριβῆς μου».» Συνεδύασε ὁ Ἱπποκράτης τὴ σωστὴ ἐξάσκησιν τῆς ἰατρικῆς μετὰ τὴν προσωπικὴ γνωριμίαν ἰατροῦ καὶ ἀσθενοῦς ὡς προσώπου.

Ἔτσι οἱ ἰατροὶ δὲν συμφωνοῦν στὴν ἔννοια πρόσωπο. Σὲ μιὰ σημαντικὴ μελέτη μετὰ θέμα «Ἡ ἰατρικὴ καὶ ἡ ἔννοια τοῦ προσώπου» ὁ H. Tristram Engelhardt ἐξετάζει τὸ θέμα ἀπὸ δυὸ σκοπιές: Πρῶτον διαφοροποιεῖ τοὺς ὅρους «ἀνθρώπινη ζωὴ» καὶ «ἀνθρώπινο πρόσωπο». Ἐκλαμβάνει τοὺς ὅρους αὐτοὺς ὡς ἐτερογενεῖς καὶ ἐξετάζει τὴν ἀνθρώπινη φύσιν ὡς πολυδιάστατη καὶ ὑπενθυμίζει ὅτι ὑπάρχουν διαφορετικὲς ἀπόψεις γιὰ τὴν ἔννοια τοῦ προσώπου. Πάντως, γεγονὸς εἶναι, ὅτι ἡ ἀνθρωπιστικὴ ἰατρικὴ ποὺ βλέπει τὸν ἀνθρώπου ὡς ψυχοσωματικὸ πρόσωπο προσανατολιζέται πρὸς τὴν πίστιν, τὴν αἰσιοδοξίαν, τὴν ἐλπίδα ὡς παράγοντες στὴν ἀνάρρωσιν τοῦ ἀσθενοῦς.²

Τὰ ἀποτελέσματα τῆς πίστεως, τῆς ἐπιβολῆς τοῦ πνεύματος ἐπὶ τοῦ σώματος καὶ τῆς θεραπείας του μποροῦν νὰ γίνωσιν ἀντιληπτὰ μόνον ἀπὸ τὸν ἀσθενῆ ποὺ ἔχει προσωπικὴ ἐμπειρία. Καὶ ἡ ἐμπειρία εἶναι ἕνα εἶδος μυστικοῦ βιώματος. Ὁ μυστικισμὸς εἶναι βέβαια καθολικὸ φαινόμενο, ἀλλὰ λίγοι εἶναι ἐκεῖνοι ποὺ γεύονται τοὺς καρπούς του. Καὶ τὸ πετυχαίνουν ὅσοι κυριολεκτικὰ παραδίδωσιν τὸν ἑαυτὸν τοὺς στὴ θεία

πραγματικότητα, στὸ ἀπόλυτον ὄν, στὸ ὁποῖον «ζῶμεν καὶ κινούμεθα καὶ ἐσμέν». Ὁ Πλάτων ἐτόνισε ὅτι ὁ ἀνθρώπος ἀποκτᾷ τὴν ὑψιστὴν γνῶσιν τοῦ Ἀπολύτου ὄντος διὰ μέσου μιᾶς ἀστραπιαίας μυστικῆς ἐμπειρίας. Αὐτὴ ἡ ἀστραπιαία, ἀπερίγραπτη καὶ καθαρὴ προσωπικὴ ἐμπειρία προϋποθέτει πίστιν ὅχι μόνον στὴν ὑπαρξίν τοῦ Ἀπολύτου ὄντος, ἀλλὰ καὶ τῆς ἀπόλυτης ἐξαρτήσεως τοῦ ὄντος ἀπὸ τὸ ὄν. «Μὴ με ρωτᾶτε ἂν ἤμουν στὸ σῶμα ἢ ἔξω ἀπὸ τὸ σῶμα, ὅταν ἤρπάγην μέχρι τὸν τρίτον οὐρανὸν καὶ ἤκουσα ἄρρητα ῥήματα. Γνωρίζω μόνον ὅτι ἦταν πραγματικὴ ἐμπειρία» γράφει ὁ ἀπόστολος Παῦλος (Β΄ Κορ. 12:2-5).

Ἡ ἀπόλυτη ὑποταγὴ καὶ παράδοσις τοῦ ἀσθενοῦς στὴν πηγὴ τῆς ζωῆς, τῆς υγείας, τάξεως καὶ ἁρμονίας ἐνισχύει καὶ τὴν σωματικὴν υγείαν, τὴν ὁποία πρέπει νὰ προσμένῃ καρτερικὰ ὁ ἀσθενής. Ἐδῶ καὶ λίγα χρόνια ἐπισκέφθηκα τὸν Δρ. E. Resnick, καθηγητὴ τῆς ἰατρικῆς σχολῆς τοῦ πανεπιστημίου Temple. Ὁταν τοῦ ἐξέθεσα τὸ πρόβλημά μου (εἶχα πολλὰς φορὰς παρακαλέσει καὶ τὸν «θεράποντα ψυχῶν καὶ σωμάτων» νὰ ἐπέμβῃ, ἀλλὰ με ἤκουε χωρὶς νὰ μοῦ ἀπαντᾷ!) μοῦ ἀπάντησε ὁ πανεπιστημιακὸς διδάσκαλος: πρῶτον, δὲν τὰ γνωρίζω ὅλα. Μόνον ὁ Θεὸς εἶναι παντογνώστης· δεύτερον, δὲν θεραπεύω, εἶμαι ὄργανο θεραπείας, μόνον ὁ Θεὸς θεραπεύει. Ἡ εὐλικρίνεια, ἀλλὰ καὶ ἡ πίστις τοῦ διακεκριμένου καθηγητῆ με ἐξέπληξε καὶ με ἐνίσχυσε.

Ὁ ἀσθενής ὀφείλει νὰ διακατέχεται ἀπὸ τὸ αἶσθημα τῆς βεβαιότητος, ὅτι ὁ «Παράκλητος, ὁ παντα-

χοῦ παρῶν καὶ τὰ πάντα πληρῶν» ὄχι ἀπλῶς ὑπερίπταται ἀλλὰ διακατέχει καὶ διασχίζει τὸ σῶμα, ἀποκαθιστώντας τὴν υγεία στὰ ἄρρωστα κύτταρα. Καὶ τοῦτο δὲν εἶναι μόνο πίστις τῆς Ὁρθοδοξίας. Ὑπάρχουν πλεῖστες ὄσες ἐνδείξεις καὶ μαρτυρίες ποὺ ἐπιβεβαιώνουν τὶς στενὲς σχέσεις πίστεως θρησκευτικῆς καὶ υγείας. «Ἡ φιλανθρωποπάτη τῶν ἐπιστημῶν» ἔχει τεθῆ ἀπὸ τὴν ἀρχαιότητα ὑπὸ τὴν κηδεμονία τοῦ Θεοῦ, ἀλλὰ δὲν ἔπρεπε νὰ περιμένη κανεὶς πάντοτε τὴν υγεία ὡς δῶρο Θεοῦ. Ὁ ἐνάρετος τρόπος ζωῆς συνιστᾶτο ὡς σπουδαῖο μέσο γιὰ τὴν υγεία σώματος καὶ ψυχῆς. «Παρὰ θεῶν μὴ συνεχῶς αἶτει υγείαν σώματος, ἀλλὰ διηνεκῶς λάμβανε σωφροσύνην ψυχῆς, καὶ οὔτε ῥαδίως νοσήεις οὔτε νοσῶν δυσαρεστήσεις» συνιστᾶ ὁ Ἐπίκτητος.³

Μὰ καὶ σήμερα ὁ ἀσθενὴς θὰ πρέπη νὰ διδαχθῆ ὅτι ὁ Θεὸς ἀκούει πάντοτε, μὰ δὲν ἀπαντᾶ παρὰ μόνο τότε ποὺ εἶναι γιὰ τὸ συμφέρον του. Εἶναι χρέος τῆς ἰατρικῆς ὅπως καὶ τῆς θεολογίας, νὰ διδάσκη καὶ θανατολογία καὶ νὰ προετοιμάζη τὸν ἀσθενῆ γιὰ τὸν «ἀσπασμό» μεταξὺ χρόνου καὶ αἰωνιότητος. Ἡ ἐσχολογικὴ διάστασις τῆς θεολογίας ὀφείλει νὰ διδάσκηται καὶ ὡς ἰατρικὴ καὶ πίστι ὅτι ὁ ἄνθρωπος ὡς πρόσωπο πλάσθηκε ὄχι γιὰ μονιμότητα ἐπὶ τῆς γῆς. Οἱ τραγικὲς στιγμὲς τῆς παρούσης ζωῆς εἶναι ἐφήμερες καὶ πρέπει νὰ τὶς ἐκμεταλλευθῆ κανεὶς γιὰ τὸ πέρασμά του στὴν αἰωνιότητα.

Ἡ ἀντίληψις ποὺ ἔχουμε γιὰ τὴν τραγικότητα τῆς ἱστορίας καὶ τῆς προσωπικῆς ἐπίγειας ζωῆς ὀφείλει-

ται στὸν Θουκυδίδη καὶ ἰδιαίτερα στοὺς Ἕλληνες τραγικούς, στὴν τριλογία τοῦ «Οἰδίποδος» λόγου χάριν. Ἡ ἱστορία ὡς δρᾶμα ἔχει τὸν ἄνθρωπο ὡς πρωταγωνιστὴ προικισμένο μὲ πνευματικὲς ἱκανότητες, ἀλλὰ καὶ ἐλευθερία θελήσεως. Παρὰ τὰ φυσικὰ καὶ τὰ ἐπίκτητα χαρίσματά του, ὁ ἄνθρωπος εὐρίσκεται πάντοτε ἀντιμέτωπος μὲ δυνάμεις καὶ στοιχεῖα ποὺ δὲν μπορεῖ νὰ κυριεύσῃ ἢ νὰ θέσῃ ὑπὸ ἀπόλυτο ἔλεγχον. Ἔτσι, ὅταν θελήσῃ νὰ παραβῆ τοὺς νόμους τῆς φύσεως καὶ νὰ ἀψηφήσῃ ἀκατάλυτες δυνάμεις, νὰ δῆ τὸν ἑαυτό του παντοδύναμο, αὐτάρκη, αὐτεξούσιο, καθοδηγούμενο μόνο ἀπὸ τὸν ὀρθὸ λόγον, ὅπως ἔπραξε ὁ Οἰδίπους, παίρνει λανθασμένες ἀποφάσεις καὶ ὑποβάλλει τὸν ἑαυτό του σὲ καταστροφὴ καὶ μαζί του καταστρέφονται καὶ οἱ πλησίον του. Ὁ ἄνθρωπος ὀφείλει νὰ δῆ τὴν ἱστορία ὡς τραγωδία λόγῳ τῆς ἀνθρώπινης ἀμαρτίας, ἀλλὰ καὶ ὡς μυστήριον ἀνεξήγητο στὸ ὁποῖο δὲν εἰσχωρεῖ παντοῦ ὁ ὀρθὸς λόγος.

Ἡ ἀρρώστεια, ὁ πόνος, ὁ θάνατος εὐρίσκονται ἔξω ἀπὸ τὴν ἀπόλυτη κυριότητα τοῦ ἀνθρώπου. Ποιὸς εὐθύνεται γιὰ τὴν ἀρρώστεια; Ἡ φύσις, ἡ ἀμαρτία ἢ ὁ Θεός; Πῶς ἀπαντᾶ ὁ ἰατρὸς στὸ ἐρώτημα, γιατί νὰ πάσχη ὁ δίκαιος καὶ ὁ εὐσεβής; Δὲν ἔχουμε ἀπαντήσεις σὲ ὅλα τὰ ἐρωτήματα τῆς ζωῆς. Ἔτσι, ὁ εὐκρινὴς καὶ πιστὸς ἰατρὸς, ποὺ κατέχει τὸ «γνώθι σαυτόν», θὰ βοηθήσῃ τὸν ἀσθενῆ νὰ δῆ τὴν ἀρρώστεια ὡς ἀναπόφευκτο φαινόμενο τῆς ζωῆς. Στὸ ἐρώτημα «ποιὸς εὐθύνεται γιὰ τὴν ἀρρώστεια» ὀφείλει νὰ ἔχη ὑπ' ὄψιν τοὺς λόγους ποὺ εἰ-

πε ο Χριστός για την περίπτωση του εκ γενετής τυφλού: «Ούτε οὗτος ἤμαρτεν οὔτε οἱ γονεῖς αὐτοῦ, ἀλλ' ἔνα φανερωθῆ τὰ ἔργα τοῦ Θεοῦ ἐν αὐτῷ» (Ἰω. 9:3).

Δὲν βρίσκεται ἐξω ἀπὸ τὴν ἠθικὴ εὐθύνη τοῦ ἱατροῦ ἢ συμβουλῆ γιὰ μετάνοια καὶ ἀλλαγὴ τρόπου ζωῆς τοῦ ἀσθενῆ, ὅταν εἶναι φανερό ὅτι πρόξενος τῆς ἀρρώστειας εἶναι ἡ ἀμαρτωλὴ συμπεριφορὰ του, ὁ ἀπερίσκεπτος καὶ ἀνεύθυνος τρόπος καθημερινῆς ζωῆς. Ἡ μετάνοια, ὡς ἐσωτερικὴ κρίσις, ὡς θάνατος ἐνὸς τρόπου ζωῆς καὶ ἀνάστασις σὲ ἄλλο τρόπο ζωῆς, ὡς αὐτογνωσία («εἰς ἑαυτὸν δὲ ἐλθὼν» γράφει ὁ Λουκᾶς γιὰ τὸν ἄσωτο υἱό) ἐπιδρᾷ ὄχι μόνο στὴν ἀνακάλυψι τῆς ὁμορφιάς, γλύκας καὶ ἐλευθερίας τῆς πνευματικῆς ζωῆς, ἀλλὰ καὶ θεραπείας τῆς σωματικῆς ἀρρώστιας.

Ὁ ἀσθενὴς χρειάζεται τὴν διαβεβαίωσι ὅτι ὁ Θεὸς εἶναι φιλόανθρωπος καὶ δὲν τιμωρεῖ ἀπὸ ἐκδικητικὴ κριτικότητα. Τόσο ὁ ἐξομολόγος ἱερεὺς, ὅσο καὶ ὁ σύμβουλος ἱατρός, ὀφείλουν νὰ ἀποφεύγουν τὴ σύνδεσι τῆς παθῆσεως μὲ τὴν ἀμαρτία τοῦ ἀσθενῆ, τὶς ἀμαρτίες τῶν γονέων ἢ καὶ τὶς συνθῆκες πού, τυχόν, ἔχουν ἀποξενώσει τὸν ἀσθενῆ ἀπὸ τὴ θρησκευτικὴ ζωὴ, ἐκτὸς ἐὰν οἱ ἐνδείξεις εἶναι ἀπτές. Ὁ ἴδιος ὁ Χριστὸς ἀπέριψε τὴν ἐκδοχὴ ὅτι ἡ αἰτιολογία τῆς ἀρρώστιας συνδέεται πάντοτε μὲ τὴν ἀμαρτία (Ἰω. 9). Ἐνῶ σὲ μιὰ περίπτωσι εἶπε «ὑπάγε καὶ μηκέτι ἀμάρτανε...», σὲ ἄλλη εἶπε «Οὐτε οὗτος ἤμαρτεν οὔτε οἱ γονεῖς αὐτοῦ...». Ὑπάρχουν περιπτώσεις πού ὀφείλει ὁ ἄρρωστος νὰ πιστεῦσῃ ὅτι εἶτε ἡ ἀσθενεία του εἶναι ἰάσιμη εἴτ

ὄχι, ὁ Θεὸς τὴν ἐπέτρεψε γιὰ κάποιον παιδαγωγικὸ λόγο.

Ἡ ὑπεύθυνη, σοβαρὴ ἱατρικὴ, ὀφείλει νὰ δῆ τὸν ἀσθενῆ ὡς θρησκευτικὴ φύσι, ὅπως τὸν ἐννοεῖ καὶ ὁ Ἱπποκράτειος ὄρκος. Ἐκεῖ δὲν εἶναι μόνο ἡ ἐπὶ κλησις τῶν ἰδιωμάτων τῆς θεότητος, ὅπως ἐκφράζονται διὰ τοῦ Ἀπόλλωνος, τοῦ Ἀσκληπιοῦ, τῆς Ὑγείας, τῆς Πανάκειας, ἀλλὰ καὶ τὸ θρησκευτικὸ καὶ ἠθικὸ περιεχόμενο πού φανερώνει τὴν ἱερὴ ἀντίληψι πού ἔχει ἡ ἱατρικὴ γιὰ τὸν ἄνθρωπο. Σὲ ἄλλο Ἱπποκράτειο βιβλίον ὁ καλὸς ἱατρός ὀνομάζεται σοφὸς καὶ ἰσόθεος (ἱητρός γὰρ φιλόσοφος ἰσόθεος). Γι' αὐτὸ σὲ ὀποιο σπῆτι ἢ κλινικὴ ἢ νοσοκομεῖο μὴ ὁ ἱατρός, θὰ πλησιάσῃ τὸν ἀσθενῆ ὡς «εἰκόνα Θεοῦ», ψυχοσωματικὸ πρόσωπο πού ἔχει ἀνάγκη τῶν γνώσεων, τῆς πείρας, τῆς ἐξειδικεύσεως τοῦ ἱατροῦ. Στὰ μάτια τοῦ ἀσθενῆ ὁ ἱατρός εἶναι πράγματι «ἰσόθεος». «Τὸ εἶπε ὁ γιαιτρός», γίνεταὶ δόγμα γιὰ τὸν ἀσθενῆ. Ὡραῖα τὸ διατυπώνει καὶ πάλι ὁ Ἱπποκράτειος ὄρκος:

«Ἐς οἰκίας δὲ ὀκόσας ἂν ἐσίην ἐσελεύσομαι ἐπ' ὀφελείῃ καμνόντων, ἐκτὸς ἐὼν πάσης ἀδικίης ἐκουσίης καὶ φθορίης, τῆς τε ἄλλης καὶ ἀφροδισίων ἔργων ἐπὶ γυναικείων σωμαμάτων καὶ ἀνδρῶν, ἐλευθέρων τε καὶ δούλων».

Ἐκεῖνοι πού εἶναι ἀφιερωμένοι σὲ κάποιο θρησκευτικὸ ἢ ἐπιστημονικὸ λειτούργημα καὶ ἰδεῶδες θάπτονται στὴν εὐθύνη καὶ δὲν ζητοῦν οὔτε τὴν προσωπικὴ δόξα, οὔτε τὴν οἰκονομικὴ ἀσφάλεια καὶ μακροζωία, ἂν καὶ «ταῦτα προστεθῆσεται ὑμῖν». Ὅποιος βλέπει τὴν ζωὴ του λει

τούργημα, λειτουργό μπροστά σέ κά-
ποιο θυσιαστήριο, άποροφάται άνω-
στερόβουλα, γίνεται προσφορά και θυ-
σία ζώσα. Στην άντιμετώπισι λοιπόν
του άσθενή, ό ίερεύς και ό ίατρός προ-
σεύχονται. Είναι άδύνατον ό άρρω-
στος νά μη νοιώση τήν πνευματική
συμπάραστασι του προσευχομένου ία-
τρού. Ή προσευχή ένισχύει εκείνον
πού προσεύχεται, αλλά και εκείνον για
τόν όποιον γίνεται ή προσευχή. Ή φυ-
σική άνοσία ένισχύεται με τήν έπι-
στράτευσι πνευματικῶν και ψυχικῶν
δυνάμεων.

Γιατί, σέ τελευταία άνάλυσι, τί εί-
ναι θρησκευτική πίστις και σέ τί συμ-
φωνεί ή διαφωνεί με τήν ίατρική; Πί-
στις είναι «έλλιζομένων ύπόστασις,
πραγμάτων έλεγχος ού βλεπομένων»
(Έβρ. 11:1). Δηλαδή, πίστις είναι ή
άδίστακτη και άκλόνητη πεποίθησις
στήν ύπαρξι πραγμάτων, τά όποία έλ-
πίζουμε με ββαιότητα, για πράγματα
πού δέν βλέπονται με τά μάτια και
δέν πιάνονται με τά χέρια. Ήλλά και
τί είναι ίατρική πίστις, άν όχι ή έπιβε-
βαίωσις πραγμάτων είτε φυσιολογικής,
είτε φαρμακευτικής και χειρουργικής
φύσεως πού έλπίζει ό ίατρός ότι θα
έπενεργήσουν, ή πεποίθησις για πράγ-
ματα μη όρατά, τά όποία όμως γρή-
γορα θα πραγματοποιηθοῦν και θα έ-
παναφέρουν τόν άσθενή στην φυσιολο-
γική του κατάστασι, όσο αυτό εί-
ναι δυνατόν. Άλλοίμονο στον ίατρό,
άν δέν έχη πίστι στις γνώσεις και στα
μέσα πού έχει, στις χειρουργικές έ-
πεμβάσεις, ούτε και στον άόρατο άλ-
λά πανταχοῦ παρόντα και τά πάντα
πληροῦντα Θεό.

Ή έννοια του προσώπου, όπως
τήν άντιλαμβάνεται ή λίαν άνθρωπι-

στική έλληνοχριστιανική παράδοσις,
οφείλει νά προσδιορίζη και τις προ-
σωπικές σχέσεις Θεού και άνθρώπου,
άνθρώπου με τόν συνάνθρωπο, ίατροῦ
και άρρώστου άνθρώπου. «Εὐδαίμων
και δλβιος άνθρωπος», όπως θα έλε-
γαν οι πρόγονοί μας, είναι εκείνος πού
και στις πιό μεγάλες στιγμές δοκιμα-
σίας ή έπίγειας έπιτυχίας και δόξας,
μπορεί με άυτογνωσία και ταπεινοφρο-
σύνη νά ύψωθῆ από τά έφήμερα και
νά έγγίση τόν κόσμο του θείου. Ή
πίστι έχει τεράστια δύναμι, και ό έ-
σώτατος πνευματικός μας κόσμος εί-
ναι θαυματουργός, διότι διακατέχεται
από τήν παρουσία του ίδιου του Θεού
και διαπερνά και έξυπώνει τó είναι
μας.

Ήκόμη για πολλούς τó έρώτημα
«τί είναι άνθρωπος;» παραμένει άνα-
πάντητο. Για μερικούς άλλους ό άν-
θρωπος θα συνεχίση νά είναι προσω-
πειό πού θα ύποδύεται ρόλο πρωτα-
γωνιστοῦ στο παγκόσμιο θέατρο τῆς
ζωῆς, μέχρις ότου πέση ή αύλαία. Για
άλλους ό άνθρωπος είναι ό,τι τρώει
και γι' αυτό θα συνεχίση νά λήη «φά-
γωμεν, πίνωμεν, αύριον γάρ άποθνή-
σκωμεν».

Για όσους όμως αισθάνονται έμ-
πειρικά τήν κραυγή του ίεροῦ Αὔγου-
στίνου, ότι «ό άνθρωπος δέν άναπαύ-
εται ψυχικά παρά μόνο στην άγκαλιά
του Θεού», ό άνθρωπος είναι π ρ ό -
σ ω π ο , δημιουργημένο «βραχύ τι
παρ' άγγέλους», μέτοχος «θείας μοί-
ρας», με τελικό προορισμό τó «όμοίω-
σις Θεῷ κατά τó δυνατόν άνθρώπων».

ΔΗΜΗΤΡΙΟΣ ΙΩ. ΚΩΝΣΤΑΝΤΕΛΟΣ

Πρωτοπρεσβύτερος

Καθηγητής Πανεπιστημίου Η.Π.Α.

ΠΑΡΑΠΟΜΠΑΙ:

1. Παλλαδάς, 'Επίγραμμα 10.72, Παλατινή 'Ανθολογία, εκδ. K. Preisendanz (Leiden, 1911)
2. Σοφοκλέους, 'Αντιγόνη, στ. 334.
3. 'Ιωάννου Δαμασκηνού, 'Εκδοσις 'Ακριβῆς τῆς 'Ορθοδόξου Πίστεως, Β, 26.
4. 'Ομήρου, 'Ιλιάς, Ε, 440-442.
5. Παρά William Ralph Inge, *Christian Mysticism* (New York, 1899), σ. 356.
6. Πλάτων, Νόμοι, 10, 899β
7. 'Ηράκλειτος, ἀπόσπ. 119, εκδ. G. S. Kirk καὶ J. E. Raven, *The Presocratic Philosophers* (Cambridge, 1975), σ. 213.
8. Πλάτων, Θεαίτητος, 174α.
9. 'Ενθ. ἀνωτέρω, 176α
10. 'Ομήρου, 'Ιλιάς, Γ, 158.
11. 'Ενθ. ἀνωτ., Σ, 23-24.
12. Πολύβιος, 'Ιστορίαι, βιβλ. 5:107, 3.
13. Διογένης Λαέρτιος, 4:46 (Βίων).
14. Πλάτων, Πρωταγόρας, 322α, Πρβλ. καὶ Πλάτωνος Φαῖδρο, 230, Γρηγόριος ὁ Θεολόγος, 'Ομιλία 14. 7, 'Ελληνική Πατρολογία, εκδ. J.P. Migne, Τόμ. 35, 865B. Μαξίμου (Μοναχοῦ), Περὶ Διαφόρων 'Αποριῶν, 'Ελληνική Πατρολογία, εκδ. Migne, τόμ. 91, 1080B. Μιχαὴλ Ψελλοῦ, 'Ομιλίας, ἀρ. 62, 'Εκδ. Paul Gauthier (Leipzig, 1989), σ. 243.
15. Μέγα Λεξικὸν τῆς 'Ελληνικῆς Γλώσσης, εκδ. Δ. Δημητράκου, τομ. 7, σ.6279.
16. Θεοδωρήτος ὁ Κύρρου, 'Ερανιστής, εκδ. J. P. Migne, 'Ελληνική Πατρολογία, τόμ. 83, στήλ. 36A. 'Ιωάννου Δαμασκηνού, Εἰσαγωγὴ δογμάτων στοιχειώδης, εκδ. P. Bonifatius Kotter, *Die Schriften des Johannes von Damaskos* (Berlin, 1969), σ. 21.
17. 'Η πρὸς Διόγνητον 'Επιστολή 6:2.3.4, 7. ΒΕΠΕΣ, τόμ. 2, σ. 253.
18. 'Ιππόλυτος Ρώμης, Περὶ ἀναστάσεως καὶ ἀφθαρσίας, εκδ. Βιβλιοθήκη 'Ελλήνων Πατέρων καὶ 'Εκκλησιαστικῶν Συγγραφέων, τόμ. 8, σ. 194.
19. 'Ιππόλυτος Ρώμης, Πρὸς βασιλίδα τινα 'Επιστολή, ἐνθ. ἀνωτ. σ. 192-193.
20. Πινδάρου, ἀποσπάσματα 129-131, εκδ. C. M. Bowra, *Pindari Carmina cum Fragmentis* (Oxford, 1958), καὶ ἰδιαίτερα ἀπόσπασμα 131 στὴν εκδοσι H. Maehler, *Pindari Carmina cum Fragmentis*, 2 τόμοι (Leipzig, 1989), 1:119: «σῶμα μὲν πάντων ἔπεται θανάτῳ περιθνεῖ, ζῶν δ' ἔτι λείπεται αἰῶνος εἶδωλον» τὸ γὰρ ἔστι μόνον ἐκ θεῶν...».
21. 'Ιππολύτου Ρώμης, Περὶ 'Αναστάσεως καὶ 'Αφθαρσίας, ἔργ. μνημ., 194.
22. 'Ιουστίνος, Περὶ 'Αναστάσεως 4.29, 'Ελληνική Πατρολογία εκδ. J. P. Migne, τόμ. 6, 1585C.
23. 'Ιω. Χρυσοστόμου, Περὶ τῆς τῶν νεκρῶν ἀναστάσεως ὁμιλία, 'Ελληνική Πατρολογία, εκδ. Migne, τόμ. 50, 417.
24. Θεοδωρήτου Κύρρου, 'Ερανιστής 3, 'Ελληνική Πατρολογία, εκδ. Migne, τόμ. 83. 'Ὅπως τὸ μεταφέρει ὁ G.M.W. Lampe στὸ λεξικὸν τοῦ *A Patristic Greek Lexicon*.
25. Μαξίμου ('Ὁμολογητοῦ), Περὶ 'Αποριῶν, 7, 'Ελληνική Πατρολογία, εκδ. Migne, τόμ. 91, 1080a.
26. Παναγιώτου Κ. Χρήστου, Τὸ Μυστήριον τοῦ 'Ανθρώπου (Θεσσαλονίκη 1983), σ. 23.
27. 'Ιωάννου Δαμασκηνού, 'Εκδοσις 'Ακριβῆς τῆς 'Ορθοδόξου Πίστεως Β(12)26. 'Επειδὴ δὲ «συνάπτεται... ταῖς ἀσωμάτοις καὶ νοεραῖς φύσεσι... μικρὸς κόσμος ἔστιν ὁ ἄνθρωπος».
28. 'Ιωάννου Χρυσοστόμου, 'Ομιλία εἰς τὸν σεισμὸν καὶ εἰς τὸν πλούσιον καὶ εἰς τὸν Λάζαρον, 'Ελληνική Πατρολογία, εκδ. Migne, τόμ. 47.2(48), 1029.
29. Norman Cousins, *Head First: The Biology of Hope* (New York, 1989).
30. 'Ιπποκράτους, Περὶ 'Αρχαίας 'Ιατρικῆς, 20.
31. (Ψευδο) 'Ιπποκράτης, Περὶ Εὐσχημοσύνης 5.
32. H. Tristram Engelhardt, "Medicine and the concept of Person", *The Expanding Universe of Modern Medicine* (Washington, 1974).
33. 'Επικτήτου, 'Αποσπάσματα, 'Εκδοσις Henricus Schenkl. *Epictiti Dissertationes* (Λειψία 1894) σελ. 4,7,9. Iason Xenakis, *Epictetus Philosopher-Therapist* (The Hague, 1969), κυρίως τὸ τρίτο μέρος.
34. 'Ιπποκράτους, Περὶ Φύσεως 'Ανθρώπου, 1.

«'Ανάμεσα στή Φιλοσοφία καί τήν 'Ιατρική δέν ὑπάρχει
μεγάλη διαφορά».

Ἴπποκράτης

«Οὐδὲ δύναται ποτὲ ἡ ἐξερεύνησις τῆς φύσεως καὶ ἡ ἐκ
ταύτης πηγάζουσα ἐπίγνωσις νὰ ἀποτελέσῃ ἀντίθεσιν πρὸς
βαδυτέρας ἡθικὰς καὶ θρησκευτικὰς ἀντιλήψεις, μετὰ τῶν
ὁποίων ἡ ὑγιῆς ἐπιστημονικὴ ἐπίγνωσις δέον ἐκάστοτε νὰ
συμβαδίζῃ».

Μ. Γερουλᾶνος

«Πολλοὶ ἄρρωστοι, ἂν καὶ γνωρίζουν πῶς ἡ κατάστασή
τους εἶναι πολὺ σοβαρὴ, γιαιτρεύονται, ἐπιδείχνοντας καρ-
τερικότητα χάρι στήν καλωσύνη τοῦ γιαιτροῦ».

Ἴπποκράτης

«ΑΚΤΙΝΕΣ». Μηνιαῖον περιοδικόν. Κυκλοφορεῖ τὴν 1ην ἐκάστου μηνός. Ἰδιοκτήτης: «Χρι-
στιανικὴ Ἐνωσις Ἀκτίνες», ὁδὸς Καρύτση 14, 105 61 Ἀθήναι, Τηλ. 3235-023. Ἐκδότης
καὶ Διευθυντὴς Συντάξεως: Γεώργιος Δ. Ἰατρίδης, Παρθενῶνος 26, 117 42 Ἀθήναι. Προϊ-
στάμενος Τυπογραφείου: Βλ. Δ. Σταματόπουλος, Ἴπποκράτους 189, 114 72 Ἀθήναι. Τιμὴ
τεύχους δρχ. 70. Ἐτησίᾳ συνδρομὴ, ἐσωτερικοῦ δρχ. 700, ἐξωτερικοῦ δολ. 15. Ἡ διευθύν-
σις ἐπιφυλάσσει εἰς ἑαυτὴν τὸ δικαίωμα νὰ μὴ δημοσιεῦῃ ἢ νὰ συντέμνη κατὰ τὴν κρίσιν
τῆς οἰονδήποτε χειρόγραφον. Χειρόγραφα, δημοσιευόμενα, ἢ μὴ, δέν ἐπιστρέφονται. Ἀναγ-
γελλῆαι ἐντύπων ἐν γένει καὶ βιβλιοκρισίαι δέν δημοσιεῦονται.

Τόπος ἐκδόσεως Ἀθήναι, Ἰούνιος 1991

ΕΚΔΟΣΕΙΣ «Η ΔΑΜΑΣΚΟΣ»

Ἀπὸ τὶς ἐκδόσεις «Ἡ Δαμασκός» μόλις κυκλοφόρησαν:

ΑΛΕΞΑΝΔΡΟΣ Ι. ΓΚΙΑΛΛΑΣ

Γ. ΒΕΡΙΤΗΣ

Περιλαμβάνει τὴ βιογραφία
τοῦ ποιητοῦ καὶ μελετήματα γιὰ τὸ ἔργο του.

ΠΗΓΗΣ ΚΟΡΟΒΕΣΗ – ΠΟΡΦΥΡΗ

ΠΡΙΝ ΓΙΝΕΙΣ ΓΟΝΙΟΣ

ΠΡΕΠΕΙ ΝΑ ΞΕΡΕΙΣ

ΔΗΜΗΤΡΙΟΥ ΙΩ. ΚΩΝΣΤΑΝΤΕΛΟΥ

Πρωτοπρεσβυτέρου

Καθηγητοῦ Πανεπιστημίου

ΒΥΖΑΝΤΙΝΗ ΚΛΗΡΟΝΟΜΙΑ

Θεολογία – Ἱστορία – Παιδεία

ΣΤΕΦΑΝΟΥ ΜΠΟΛΕΤΣΗ

ΡΑΨΩΔΙΑ

Β' ἔκδοση

συμπληρωμένη καὶ διορθωμένη ἀπὸ τὸν ποιητὴ.

Ἐκδόσεις «Ἡ ΔΑΜΑΣΚΟΣ»

Καρύτση 14 • 105 61 ΑΘΗΝΑ • Τηλ. 32 21 283

«ΨΥΧΟΛΟΓΙΑ ΚΑΙ ΖΩΗ»

ΜΕΛΕΤΑΙ ΤΟΥ ΙΝΣΤΙΤΟΥΤΟΥ ΨΥΧΟΛΟΓΙΑΣ ΚΑΙ ΨΥΧΙΚΗΣ ΥΓΙΕΙΝΗΣ

ΕΚΔΟΣΕΙΣ «ΑΚΤΙΝΩΝ»

*Κατάλογος τῶν βιβλίων πού υπάρχουν σήμερα στή γραφεῖα
τῶν «Ἀκτίνων»*

ΑΠΟ ΤΑ ΨΥΧΟΛΟΓΙΚΑ ΠΡΟΒΛΗΜΑΤΑ ΤΟΥ ΕΦΗΒΟΥ Τόμος Α' 800	ΤΟ ΠΑΙΔΙ ΚΑΙ ΤΟ ΜΑΘΗΜΑ 300
ΑΠΟ ΤΑ ΨΥΧΟΛΟΓΙΚΑ ΠΡΟΒΛΗΜΑΤΑ ΤΟΥ ΕΦΗΒΟΥ Τόμος Β' 800	ΤΑ ΑΝΩΜΑΛΑ ΚΑΙ ΑΠΡΟΣΑΡΜΟΣΤΑ ΠΑΙΔΙΑ 300
ΑΠΟ ΤΑ ΨΥΧΟΛΟΓΙΚΑ ΠΡΟΒΛΗΜΑΤΑ ΤΟΥ ΚΟΡΙΤΣΙΟΥ Τόμ. Α' 800	Η ΨΥΧΙΚΗ ΥΓΙΕΙΝΗ ΤΟΥ ΜΑΘΗΤΟΥ 300
ΑΠΟ ΤΑ ΨΥΧΟΛΟΓΙΚΑ ΠΡΟΒΛΗΜΑΤΑ ΤΟΥ ΚΟΡΙΤΣΙΟΥ Τόμ. Β' 800	ΤΑ ΔΥΣΚΟΛΑ ΠΑΙΔΙΑ 300
ΜΙΚΡΑ ΚΑΙ ΜΕΓΑΛΑ ΜΥΣΤΙΚΑ (γιά κορίτσια ἀπό 16 ἐπὼν καί ἄνω) 800	ΟΙ ΦΟΒΟΙ ΤΟΥ ΠΑΙΔΙΟΥ ΚΑΙ ΑΙ ΑΠΟΤΥΧΙΑΙ ΤΟΥ 300
ΕΓΚΟΛΠΙΟΝ ΓΙΑ ΚΑΘΕ ΕΛΛΗΝΑ ΝΕΟ 100	ΤΟ ΠΑΙΔΙ ΚΑΙ Ο ΧΑΡΑΚΤΗΡ 300
ΑΠΟ ΤΗΝ ΨΥΧΟΛΟΓΙΑ ΤΟΥ ΓΑΜΟΥ —Η ΑΡΜΟΝΙΑ 500	ΑΠΟ ΤΗΝ ΨΥΧΟΛΟΓΙΑΝ ΤΩΝ ΑΝΘΡΩΠΙΝΩΝ ΣΧΕΣΕΩΝ 300
Η ΓΥΝΑΙΚΑ ΚΑΙ Ο ΨΥΧΙΚΟΣ ΤΗΣ ΚΟΣΜΟΣ (Β' ἔκδοσις) 300	Ο ΑΡΤΙΟΣ ΑΝΘΡΩΠΟΣ 300
	ΑΠΟ ΤΑ ΨΥΧΟΛΟΓΙΚΑ ΠΡΟΒΛΗΜΑΤΑ ΤΟΥ ΠΑΙΔΙΟΥ Τόμος Α'. 800

Οἱ συνδρομηταὶ τῶν «Ἀκτίνων» πού ἐπιθυμοῦν νὰ προμηθευθοῦν βιβλία ἀπὸ τὸν ὡς ἄνω κατάλογο παρακαλοῦνται νὰ τηλεφωνήσουν στὸ τηλέφωνο τῶν «Ἀκτίνων» 32 35 023
